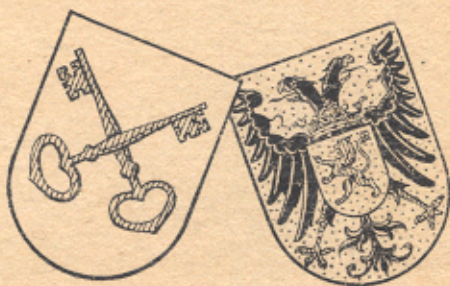

Leidsch Jaarboekje.

G. F. THÉONVILLE — LEIDEN.
1914

JAARBOEKJE.

☐ JAARBOEKJE ☐

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND.

TEVENS ORGAAN VAN DE

VEREENIGING „ OUD-LEIDEN ”

1914

(ELFDE JAARGANG)

LEIDEN — G. F. THÉONVILLE.

EEN WOORD VOORAF.

Bij de verschijning van den elfden jaargang van het Jaarboekje wenscht de redactie haren oprechten dank te betuigen aan haren, in den loop des jaars 1913 afgetreden, Voorzitter, Prof. mr. J. E. Heeres, die tien jaren lang zich met groote toewijding aan den arbeid voor ons boekje gegeven heeft. Lid geworden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, had hij geen tijd meer beschikbaar. Wij missen hem noode.

In de plaats van den vroegeren uitgever, de firma A. W. Sijthoff, trad de heer G. F. Théonville, van wiens samenwerking met de redactie wij de beste verwachtingen koesteren.

Kopij is ons in ruime mate toegezonden, waarvoor wij zeer erkentelijk zijn, maar voor vroegtijdige inzending houdt de redactie zich voor het vervolg dringend aanbevolen en, tusschen de langere artikelen in, 'zullen kleinere, lichtere stukjes haar altijd welkom zijn. Vermeerdere ons boekje ook dit jaar de belangstelling in de historie van stad en omgeving.

De Commissie van redactie:

L. KNAPPERT, Voorzitter.

W. J. J. C. BIJLEVELD, Secretaris.

D. HARTEVELT H.Czn.

J. C. OVEKVOORDE.

S. J. LE POOLE L.Gzn.

VEREENIGING „ OUD-LEIDEN”.

Verslag over het jaar 1913.

Wanneer het Bestuur der Vereeniging Oud-Leiden over het **Jubeljaar 1913** de balans opmaakt meent het een toon van tevredenheid te mogen aanslaan, waar toch op velerlei werkzaamheid te wijzen valt.

Wat het Bestuur zelf betreft, daarin kwam eenige verandering voor. Tot ons leedwezen trad Prof. Dr. P. J. Blok af als bestuurslid. Als mede-oprichter nam **Z.** Hooggel. een belangrijk aandeel aan de werkzaamheden gedurende de eerste jaren van het bestaan der Vereeniging, **waarvoor** hem **te** dezer plaatse dank gebracht wordt. In zijn plaats werden tot bestuursleden benoemd de **Heeren** F. H. A. Driessen en Dr. C. S. Lechner.

Aangaande de lezingen brengen wij in herinnering de lezing van onzen Voorzitter Prof. Dr. L. Knappert op 21 Februari over het onderwerp: „Langs de Leidsche straten Anno 1525” ; en die van Prof. Dr. W. Martin op 7 April over: „**Gerrit Dou** en zijn tijd, naar aanleiding der herdenking van zijn geboortedag op 7 April 1613.”

VIII

In verband met deze herdenking organiseerde Prof. Martin in het Sted. Museum een tentoonstelling van reproducties van Dou's meesterwerken.

Als gehouden excursies vermelden wij, die van 3 Juli naar Rijnsburg, waar onder leiding van Dr. J. A. Holwerda een Frankisch **grafveld** was blootgelegd. Genoemde heer stelde belangstellenden welwillend in de gelegenheid deze belangrijke opgraving in oogenschouw te nemen. Op 4 en 5 Juli had de jaarvergadering van den Ned. Oudheidkundigen Bond plaats te Haarlem, gepaard gaande met excursies in de stad en hare omgeving, waarbij den leden onzer Vereeniging gelegenheid geboden werd tot deelneming. Ten **slotte** werd op 16 October een bezoek gebracht aan het Gemeenlandshuis van Rijnland, alwaar de bezoekers een rondgang maakten door de keurig onderhouden vertrekken en de liefhebbers hun hart konden ophalen aan de groote verzameling charters van deze, de oudste, instelling hier ter stede. De gastvrije ontvangst namens den Dijkgraaf werd door ons zeer op prijs gesteld.

Eenige blijvende zaken werden in den loop van dit jaar door ons Bestuur in het aanschijn geroepen. Allereerst op 13 September een gedenksteen voor Gerrit **Dou** in het huis, dat hij bewoonde aan het Kort-Rapenburg, thans apotheek van den Heer W. **Pelle**, die hiertoe welwillend zijn toestemming gaf, zulks in tegenstelling met den eigenaar van het perceel aan het Galgewater, alwaar **Dou** zijn

atelier had, en waarin het ons voornemen was geweest op den 7^{en} April **zelven**, den, door de firma G. de Vink gebeitelden, gedenksteen te plaatsen.

Vervolgens de bronzen gedenkplaat voor Prof. **Joan** Melchior Kemper in het huis van den Heer L. Valk, Breestraat No. rog. Tot het uitvoeren van dit werk werden wij in staat gesteld door een ruime feestgave van het Hoofdcomité Plan 1913, terwijl de beeldhouwer Toon Dupius hierbij zoowel door zijn kunstgave als door zijn beperkte eischen zijn medewerking verleende. Op den 1 8^{en} November, dus aan den vooravond van den dag, waarop Leiden de roo-jarige herdenking van Neerlands Onafhankelijkheid vierde, geschiedde de onthulling dezer gedenkplaat, mede in tegenwoordigheid van eenige afstammelingen van Prof. Kemper, waarbij Prof. Dr. L. Knappert een toespraak hield. Aan deze rede verbond hij een woord van dank aan den Heer Valk voor de bereidwilligheid, waarmede deze zijn gevel beschikbaar stelde.

Ten **slotte** vragen wij een oogenblik de aandacht voor ons ooilam, het Leidsche Jaarboekje. Hiervan verschenen door de goede zorgen van de Commissie voor het Jaarboekje tot dusverre tien jaargangen, onder redactie van Prof. Mr. J. E. **Heeres**. Tot ons groot leedwezen nu, meende genoemde heer deze taak na twee lustra aan een ander te moeten overgeven, een zienswijze, die wij volkomen begrepen en niet minder moesten eerbiedigen. Voor

X

de vele moeite en opofferingen die Prof. **Heeres** zich gedurende dit tijdsverloop getroost heeft om het Jaarboekje in stand te helpen houden, zegt ons Bestuur hem hierbij hartelijk dank. Zijn opvolger als redacteur, Prof. Dr. L. Knappert, verplichtte de Commissie en **daarmede** ons Bestuur met de overneming van deze taak, waarbij wij de hoop uitspreken, dat hij door meer algemeene medewerking in de gelegenheid zal worden gesteld, de uitgave van het Jaarboekje te bestendigen.

HET BESTUUR.

STATUTEN.

Overgenomen uit „Bijvoegsel tot de *Nederlandsche* Staatscourant van Donderdag 5 April 1906, no. 80.

VEREENIGING : Oud-Leiden, te Leiden.

1. De vereeniging Oud-Leiden is gevestigd te Leiden en stelt zich ten doel de bevordering van de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

a. het houden van voordrachten en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van pogingen door anderen in den geest der vereeniging ondernomen ;

b. het steunen van de pogingen van de commissie voor het stedelijk museum tot het bijeenbrengen van voorwerpen, belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken;

c. het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen.

3. Lid der vereeniging is elk die zich hiertoe bij het bestuur opgeeft en de vastgestelde contributie betaalt.

Lid-begunstiger is elk die eene contributie betaalt van minstens *f* 10 of een bedrag in eens van minstens *f* 100.

4. De contributie der gewone leden bedraagt minstens *f* 2.50 per jaar. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari tot **31** December. Het bestuur kan corresponderende leden benoemen buiten Leiden woonachtig. Deze betalen **geene** contributie, doch hebben gelijke rechten als de leden, behalve ten opzichte van de door de vereeniging uit te geven werken.

5. De leden hebben recht van toegang tot alle ledenvergaderingen en door de vereeniging te houden tentoonstellingen. Zij ontvangen de door of met steun van de vereeniging uit te geven werken gratis of tegen verminderd tarief.

De corresponderende leden genieten alleen van deze laatste bepaling indien zij de voor de gewone leden vastgestelde contributie betalen.

6. Het bestuur bestaat uit minstens 5 leden, op de binnen de 3 eerste maanden van het jaar te houden algemeene vergadering door de leden te benoemen.

Zij nemen voor één jaar zitting, doch zijn terstond herkiesbaar.

In die jaarvergadering wordt verslag gedaan van het afgelopen vereenigingsjaar en rekening en verantwoording afgelegd.

7. Naast de door de algemeene vergadering te benoemen bestuursleden kunnen zitting nemen : een lid aan te wijzen door burgemeester en wethouders van Leiden en een lid aan te wijzen door het collegium van het Leidsch Studentenkorps. Deze 2 bestuursleden moeten lid zijn der vereeniging.

8. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en een penningmeester en regelt onderling de werkzaamheden.

XIII

g. De inkomsten der vereeniging bestaan uit contributies, giften in eens, entrées op te houden tentoonstellingen en opbrengst van uit te geven werken.

10. De vereeniging wordt aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 5 November 1902.

11. Niet in deze statuten voorziene gevallen worden door het bestuur beslist.

12. Wijzigingen in deze statuten mogen alleen gebracht worden door besluit van de meerderheid der leden aanwezig op de algemeene vergadering, nadat het voorstel hiertoe minstens eene week te voren aan de leden is medegedeeld.

Deze wijzigingen treden eerst in werking nadat hierop de Koninklijke goedkeuring is verkregen,

Bij ontbinding der vereeniging wordt bij het ontbindingsbesluit geregeld op welke wijze gehandeld zal worden met de eventueel in het bezit der vereeniging zijnde voorwerpen. Het archief wordt aan het gemeentebestuur van Leiden aangeboden ter plaatsing in het gemeentearchief, en het eventueel aanwezig batig saldo, na aftrek van alle lasten, wordt aangeboden aan de gemeente Leiden, om te strekken tot aankopen ten behoeve van het stedelijk museum, behoudens de inachtneming van de voorschriften van art. 1702 B. W.

(Volgen de onderteekeningen).

Goedgek. bij Koninkl. besluit dd. 14 Maart 1906 n°. 50.

Mij bekend,

De Minister van Justitie,

E. E. VAN RAALTE.

Vereeniging „Oud-Leiden”.

Bestuur:

Dr. L. KNAPPERT, *Voorzitter*.

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE, *Onder-Voorzitter*.

S. J. LE POOLE L.Gzn., *Secretaris* (Plantage 18.)

H. TH. VAN STEEDEN, Penningmeester. (Rijnsburgsche weg.)

FELIX DRIESSEN.

Dr. C. S. LECHNER.

AUG. L. REIMERINGER.

Jhr. H. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje:

Dr. L. KNAPPERT, *Voorzitter*.

W. J. J. C. BIJLEVELD, *Secretaris*

D. HARTEVELT H.Cz.

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

S. J. LE POOLE L.Gz.

Ledenlijst der Vereeniging „Oud-Leiden”.

Mr. P. J. M. Aalberse.
W. Alt.
G. Andreae.
Mr. S. J. Fockema Andreae.
Mr. M. d'Aumerie.
Mr. A. van de Sande Bakhuyzen.
Dr. H. G. van de Sande
Bakhuyzen.
A. A. van Beek.
J. M. van Beek.
Jhr. H. Beelaerts van Blokland.
Jhr. Mr. W. A. Beelaerts van
Blokland.
Dr. A. Beets.
D. Beuth.
Dr. N. J. Beversen.
Mej. R. A. Biegel.
J. W. C. Bloem.
Dr. P. J. Blok.
Dr. G. J. Boekenooogen.
M. J. H. de Bruijn van Melis-
en Mariekerke.

Dr. J. Bruining.
B. Bongers.
Mr. P. E. Briët.
Ds. W. Briët.
Burgerdijk & Kiermans.
Dr. K. H. Th. Bussemaker.
B. Barlagen Bussemaker.
Mevr. B. J. W. Bijleveld-van
der Vliet.
W. J. J. C. Bijleveld.
J. W. O. Clant.
Mr. H. M. A. Coebergh.
Mr. J. A. F. Coebergh.
J. G. Colenbrander.
F. A. Dee.
Mevr. Wed. Mr. Ch. M. Dozy.
J. D. Dozy.
J. P. Driessen.
Carl. Th. Driessen.
Felix Driessen.
G. L. Driessen.
Dr. P. Aug. Driessen.

XVI

Mevr. Wed. P. L. C. Driessen.	R. Jesse Rzn.
Mr. H. L. Drucker.	Mr. Dr. J. C. J. Jonker.
Ds. H. van Druten.	Mr. H. W. C. J. de Jong.
Dr. A. H. van Eck.	Dr. G. Kalff.
Mr. A van der Elst.	Dr. P. Th. L. Kan.
Mr. J. W. Enschede.	Gemeente Katwijk.
V. L. G. Farensbach.	J. M. van Kempen Sr.
K. A. Felix.	Dr. J. A. P. van Kerkhoff.
H. W. Fischer.	Dr. M. P. Kingma Boltjes.
Dr. A. P. N. Franchimont.	Jhr. C. Ph. L. van Kinschot.
Mej. H. J. De Fremery.	J. Kloos.
A. W. Frentzen.	H. H. van der Kloot Meyburg.
G. Gerlings.	Dr. L. Knappert.
H. F. C. Gerlings.	Mevr. Wed. Mr. J. Kneppelhout —
F. Gordon.	van Braam.
Jhr. D. P. M. Graswinckel.	Mej. C. Korsse.
Mr. H. Greven.	Dr. J. A. Korteweg.
J. G. M. van Griethuysen.	S. H. Koster.
J. A. M. A. Grondhout.	A. De Koster Jr.
Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar.	Mevr. A. C. Krantz-van Dijk.
D. Hartevelt H.Cz.	Mevr. Wed. Krol-van Driel.
H. Hartevelt.	Dr. A. W. Kroon.
J. Hartevelt Az.	G. J. H. Kuyk.
Mr. J. E. Heeres.	J. J. Ter Laag Czn.
M. C. Hennequin.	W. F. Laan.
Dr. D. C. Hesselings.	Dr. C. S. Lechner.
E. C. Hoorens van Heyningen.	W. A. Leembruggen.
Dr. C. Snouck Hurgonje.	Mevr. L. Librecht Lezwijn—
Dr. C. J. A. van Iterson.	Nierstrasz.
Dr. G. Jelgersma.	P. Langeveld.
H. J. Jesse.	A. Loudon.

J. B. van Loenen.
 Dr. W. Martin.
 A. N. Molenaar
 Dr. P. C. Molhuysen.
 J. P. Mulder.
 W. C. Mulder.
 G. W. J. Neeb.
 Dr. H. M. van Nes.
 Dr. H. G. A. Obreen.
 M. Kamerlingh Onnes.
 Dr. H. Oort.
 H. J. Oosting.
 A. W. Overvoorde.
 Mr Dr. J. C. Overvoorde.
 Bares van Pallandt van Rosendael—
 Loudon.
 C. Pelten burg.
 L. D. Petit.
 H. van Poelgeest.
 Mej. C. J. Le Poole.
 S. J. Le Poole.
 S. J. Le Poole L.Gzn.
 Mr. N. W. Posthumus.
 Mr. C. W. van der Pot Bz.
 Dr. F. van Praag
 Dames Prins.
 J. J. van Reenen.
 W. M. C. Regt.
 Aug. L. Reimeringer.
 Mej. G. B. C. van Rhijn.
 N. A. de Roo

J. Roem.
 Mr. A. J. van Royen.
 J. H. L. van der Schaaff.
 W. Schouten.
 J. A. C. Sleyster.
 A. Staring.
 B. Th. van Steeden.
 H. E. Stenfert Kroese.
 Jhr. Mr. Victor de Stuers.
 Mevr. Wed. Dr. L. J. Suringar-
 Muntendam.
 W. J. Suringar.
 Mr. H. A. Sypkens.
 G. Henri Sijthoff
 G. F. Théonville.
 Dr. D. Timmermans.
 J. P. Trap.
 W. S. Unger.
 Dr. J. Verdam.
 Mr. J. Th. C. Viruly.
 T. P. Viruly.
 Mr. A. C. Visser van Ijzendoorn.
 Mr. W. Vissering.
 Mr. W. van der Vlugt.
 Dr. J. A. Volgraff.
 Mr. C. van Vollenhoven.
 Mej. Ch. van Vollenhoven.
M. B. Vos
 Mr. Egbert de Vries.
 Mej. E. H. Vijzelaar.
 F. G. Waller.

XVIII

H. M. van Waveren.	J. Zaalberg.
Mevr. Wed. H. P. Th. van Wensen.	L. Zaalberg.
Jhr. Mr. E. B. F. F. Wittert van Hoogland.	Mr. J. B. Zuurdeeg.
Th. R. J. Wijers.	W. K. F. Zwierzina.
W. F. Verhey van Wijk.	Dr. J. Zaaijer.
Mevr. Wed. J. C. Zaalberg—	Mevr. Wed. Zaaijer-Scholten.
Vervooen.	

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND.

JANUARI 1913.

Januari 1913.

	De firma A. L. Reimeringer & Zonen, in effecten en assurantien herdenkt haar 75-jarig bestaan.
2	De Heer A. Fortgens te Hazerswoude 40 jaren bij het onderwijs.
3	De Heer J. Th. Wouters te Wassenaar gekozen tot lid van den Gemeenteraad.
4	De firma P. Clos & Leembruggen voert in hare fabrieken den vrijen Zaterdagmiddag in.
	Oprichting van een »comité voor Leidsche Sport-organisatie».
6	Aanbesteding der werken voor de gemeente-reiniging.
7	Hetgeen nog over is van de voormalige buitenplaats Abtspoel wordt gesloopt.
8	Overleden te Hoofddorp de Heer H. Rinck, opzichter der gemeente Haarlemmermeer.
11	J. D. M. Graaf van Lynden schenkt f 2000 voor een nieuw kerkorgel in de Ned. Herv. kerk te Lisse.
13	De Heer R. Veldhuyzen van Santen Gz. gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Hillegom.
18	De Neutrale Timmerlieden en Modelmakersvereeniging herdenkt haar 40 jarig bestaan.
	De Ned. Herv. Gem. te Noordwijk a/Zee verkrijgt een nieuwe consistoriekamer.
21	Burgemeester C. L. J. Bos te Zegwaard 50 jaar secretaris dier Gemeente.
24-26	Lustrum-Tentoonstelling der Leidsche Pluimvee-Vereeniging in de Stadsgehoorzaal.

JANUARI 1913.

28 De Heer W. van der Wijngaard, 55 jaar werkzaam bij de firma J. J. Krantz & Zoon, verkrijgt de eere-medaille in zilver der Orde van Oranje-Nassau.

29 Oprichting van de Behangerspatroonsvereniging »Samenwerking».

Februari 1913.

1 De Heer G. M. Kusters 40 jaar leeraar in het teekenen aan de H. B. S. voor Jongens en aan de Kweekschool voor Onderwijzers en Onderwijzeressen.

I. Lardee 50 jaar in dienst bij de firma J. J. Krantz & Zoon.

4 Dr. H. J. Backer wordt privaat-docent aan de Universiteit, om onderwijs te geven in de fysische methoden der organische chemie.

5 De Heer J. A. Hueber, oud-hoofd der R.K. Weeshuisschool en oud-leeraar in het schoonschrijven aan de H. B. S. voor Jongens, herdenkt zijn 90sten geboortedag.

De Heer J. W. van der Lee herbenoemd tot burgemeester van Aarlanderveen.

6 De Geref. Studentenvereniging in Nederland houdt haar jaarvergadering hier ter stede.

De Gemeenteraad besluit tot een overeenkomst met de Gemeente Wassenaar betreffende den Keuringsdienst.

8 Diës Natalis.

Rede van den rector-magnificus Prof. Dr. B. D. Eerdmans in de Stadsgehoorzaal.

FEBRUARI 1913.

11	De Eerw. Zuster Catharina, in de wereld Mej. G. Nolet, viert haar gouden professiefeest in den huize »Bijddorp'' te Voorschoten.
	De Heer Ph. Peschier 40 jaar watermolenaar te Wassenaar.
12	De Studenten-afdeeling Leiden van het Algem. Ned. Verbond bestaat 10 jaar. Tentoonstelling en lezing van den Heer H. Teirlinck uit Brussel over »Typisch Brussel''.
15	Leidsche Kunstvereniging. Lezing van Prof. Dr. W. Martin over: »Echtheid en vervalsching in Oud-Hollandsche Schilderijen.'' Ter aarde-bestelling te Valkenburg van den Heer A. Bol, 35 jaar lid van den Gemeenteraad, waarvan 25 jaar als wethouder.
17	G. Haasnoot Az. 40 jaar in dienst bij wijlen zijn patroon Th. Verloop en thans bij diens opvolger den Heer K. Haasnoot Nz. te Katwijk a/d. Rijn.
20	De Heer Dudok, van Amsterdam, benoemd tot ingenieur bij de gemeente-werken.
21	Vereeniging »Oud-Leiden''. Lezing van Prof. Dr. L. Knappert : Langs de Leidsche straten anno 1525.
22	Tentoonstelling van Natuur-photographieën in het nieuwe Rijks Herbarium.
23	Ds. Bax te Hoofddorp herdenkt zijn 25-jarig ambts-jubiläum.
26	De Heer J. W. Groenewegen Hz. gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Zoetermeer.
28	Overleden te Oegstgeest de Heer W. Groot, oud-hoofd der school te Valkenburg.

MAART 1913.

Maart 1913.

- De Heer A. L. Tieman 40 jaar werkzaam ten kantore der firma Hoogenstraaten & Co.
- De Heer L. Bienen 1 2¹/₂ jaar directeur der Societeit Minerva.
- Begravenis van den Heer M. Veldhuyzen van Santen te Lisse.
- 2 Intrede van Ds. D. Plooy, als predikant bij de Ned. Herv. Gemeente, in de Pieterskerk.
- 4 25-jarig bestaan van den Ned. R.K. Volksbond.
- Jhr. Mr. N. C. de Gijselaar, burgemeester van Leiden, verkozen tot lid der Eerste Kamer der Staten-Generaal.
- 6 A. Chaudron 40 jaar in dienst bij de firma Wed. A. Parmentier & Zonen.
- 7 Lezing van Prof. F. C. Burkitt van Cambridge, voor de Theologische Faculteit der Leidsche Studenten over: »Jewish apocalyptic writings, their reception among Jews and among early Christians.»
- Concert van »Sempre Crescendo» ten voordeele der Vereeniging »Zuigelingen».
- 10 De electrische straatverlichting te Oudewetering sinds het begin dezer maand in gebruik genomen.
- 11 Overlijden van den Heer P. F. Rollandet, assuradeur, hier ter stede.
- 12 Overlijden van den Heer J. Varkevisser Rz. op 92-jarigen leeftijd, oudsten inwoner van Katwijk aan den Rijn.
- 13 De Heer H. van Duuren 40 jaar in dienst der firma E. J. Brill.

MAART 1913.

15	De Heer H. le Coultre herbenoemd tot burgemeester van Bodegraven.
	Oprichting van een Leeszaal voor de studenten der Wis- en Natuurkunde.
17	De Heer D. Zwanenburg te Katwijk aan Zee viert zijn 90 ^{sten} geboortedag.
19	Instelling van een Armenraad hier ter stede ; secretaris Jhr. Mr. P. W. C. van der Goes.
	De Heer R. Adama 35 jaren werkzaam aan de openbare lagere school der 4 ^{de} klasse No. 2 (Brandewijnsteeg).
	De Heer C. W. Chr. Th. Visser herbenoemd tot burgemeester van Alphen.
20—26	Tentoonstelling van »Smaak en Wansmaak in onze omgeving” in de zaal der Leidsche Kunstvereeniging, uitgaande van de Afd. Leiden der Ned. Ver. Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs.
22	Verschijnen van het rapport van de jury betreffende den Gevelwedstrijd.
24	Bondsvergadering van den Nat. Bond van Handels- en Kantoorbedienden.
25	De Heeren H. Rollman en Okkerse bedanken als lid van den Gemeenteraad te Bodegraven.
28	Dr. P. C. Molhuysen, conservator aan de Bibliotheek der Rijksuniversiteit, benoemd tot onder-directeur der bibliotheek van het Vredespaleis te 's-Gravenhage.

April 1913.

1	De Heer T. A. O. de Ridder 40 jaren burgemeester der Gemeente Katwijk.
	Den Heer Elzinga te Nieuw-Vennep, onderwijzer bij het openbaar onderwijs, wordt eervol ontslag verleend na 46 dienstjaren.
	Heropening van het kinderkuis »Voordorp» te Leiderdorp.
3	Brand in het Joost Fransen van der Linden Hof, waarbij een der ingezetenen verbrandt.
5	J. Katsburg 40 jaren in dienst bij de firma van Rijn te Leimuiden.
	Aan D. J. de Haas 58 jaren in dienst bij de firma J. J. Krantz & Zn. wordt de eere-medaille in brons der O. N. orde toegekend.
	De Fröbelschool te Hillegom bestaat 50 jaren.
6	De Oud-Hoogleeraar J. H. C. Kern viert te Utrecht zijn 80 ^{sten} geboortedag.
7	De Vereeniging Oud-Leiden herdenkt het feit, dat 300 jaar geleden Gerrit Dou te Leiden geboren werd, door het houden eener lezing door Prof. Dr. W. Martin. Tentoonstelling van reproducties in de Lakenhal.
10	De Gemeenteraad besluit tot een verbinding tusschen den Witten Singel en de binnenstad. Tevens eervol ontslag verleend aan den Heer S. P. Perdijk als onderwijzer aan de Jongensschool 1 ^{ste} klasse.
11	Dr. B. J. H. Ovink, leeraar aan het Gymnasium, benoemd tot Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Utrecht.

APRIL 1913.

-
15	Viering van het 50-jarig bestaan der R. K. Militairen Vereniging.
16	De Leidsche Universiteits-beambten richten een neutrale vereeniging op.

Jaarvergadering der Nederlandsche Vereeniging van Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs.

Oprichting van een afdeeling hier ter stede der Vereeniging tot Bevordering der vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland. |
| 24 | De Gemeenteraad besluit tot een overeenkomst met Noordwijk in zake den Leidschen Keuringsdienst. |
| 27 | Ds. W. Briët herdenkt zijn 40-jarige ambtsvervulling.

De Ned. Herv. kerk te Oudewetering voorzien van electrische verlichting. |

Mei 1913.

1	Opening van het »Informatie-bureau» voor vreemdelingen op het Stationsplein.
2	Opening der Tentoonstelling van Japansche en Chineesche schilderijen, Oost-Indische weefsels enz., ingericht op voorstel der Commissie Plan 1913.
6	Het electrische mijntoestel in de groentenveilingloods in gebruik genomen.
8	Oprichting der Vereeniging van Leidsche Vogelvrienden.

MEI 1913.

10	Aanbesteding der nieuw te bouwen Christelijke school te Hazerswoude.
15	Het electrisch licht te Noordwijkerhout in dienst gesteld.
	De Heer H. Meyer, hoofd der R. K. School te Hoogmade, 40 jaren bij het onderwijs.
18	Overlijden van Ds. J. J. van Walsem, em.-predikant te Noordwijk aan Zee.
21	De Heer D. Wentholt herbenoemd tot burgemeester van Hillegom.
22	Leidsche Kunstvereniging : Tentoonstelling van werk van W. de Zwart.
	Dr. H. J. Backer, privaatsdocent in de chemie, aanvaardt zijn ambt.
	Een aanvang wordt gemaakt met de werken voor den Berghaven te Katwijk, in verband met de vaartverbetering IJmuiden—Katwijk.
27	Oprichting van een Leidsche Studenten-Voetbalvereniging.
29	De Doopsgezinde Gemeente herdenkt het feit dat het 300 jaar geleden is, dat zij zich vestigde in de Pieterskerkstraat.
Juni 1913.	
	Mej. G. D. M. van 't Haaff 40 jaren bij het onderwijs als onderwijzeres bij de school 1 ^{ste} klasse voor meisjes.
3	Prof. Dr. P. J. Blok benoemd tot eere lid der Royal Historical Society te Londen.

JUNI 1913.

	In gebruikstelling der vet-smeltinrichting aan het Openbaar Slachthuis.
4	Installatie van den Leidschen Armenraad.
11	Jaarvergadering der Maatschappij der Ned. Letterkunde. Tot gewone leden worden benoemd o.m. : Prof. Jhr. Mr. W. J. M. van Eysinga — J. M. N. Kapteyn — Dr. D. Plooy — Dr. H. A. Poelman — Mej. Dr. C. Serrurier — Mevr. W. Wynaendts Francken-Dyserinck.
	Oprichting van een Bloembollenbeurs te Sassenheim.
13	Verkiezingen Prov. Staten Zuid-Holland. Alphen: Mr. C. S. van Dobbe de Bruyn en A. A. van Gils. Leiden: Mr. J. C. van der Lip. Leiderdorp : W. Warnaar en C. J. L. van der Meer. Zoetermeer: Jhr. Mr. L. E. M. von Fissenne en J. Scheer. Haarlemmermeer: J. M. van Mechelen.
16	N. Bredeveld 40 jaren smid bij de Sted. Gasfabriek.
17	Verkiezing 2 ^{de} Kamer der Staten-Generaal. Haarlemmermeer: F. H. van Wichen. Katwijk: Mr. O. J. E. Baron van Wassenaer van Catwijk. Bodegraven: Mr. J. W. H. van Idsinga.
21	Tentoonstelling in de Lakenhal van platen betreffende Wassenaar en Voorschoten.
23	Verkiezing Prov. Staten Z.-Holland (Herstemming). D. van Gruting en W. Pera.
24	Gemeenteraadsverkiezingen. Zoetermeer: N. Duiniveld en A. G. de Groot. Zwammerdam : H. de Bruvn en W. A. Veelenturf.

JUNI 1913.

24	Gemeenteraadsverkiezingen.
Hazerswoude : D. de Bruyn Yz., C. Korteweg
en J. B. Wesselingh.
Ter Aar: J. v. Zwieten, D. v. d. Hoorn en
H. C. Krufh.
Leiderdorp: S. J. van der Stoel en A. B. Verkley.
Voorschoten: J. M. van Kempen, G. H. Schmal
en R. Eggink.
25	Verkiezing 2 ^{de} Kamer der Staten-Generaal (Her-
stemming) Mr. J. E. Heeres.
26	De Gemeenteraad besluit de nieuwe straat beoosten
de Heerenstraat te noemen Pieter de la Court-
straat.
30	Reorganisatie der Vereen. voor Geschiedenis der
Geneeskunst tot een Vereen. tot beoefening van
de Geschiedenis der Genees- en Natuurkunde.

Koudekerk: De Heer N. Blonk herkozen tot lid
van den Gemeenteraad. |

Juli 1913.

1	Dr. V. F. Biichner van Amsterdam benoemd tot
Conservator bij de Universiteitsbibliotheek.

De Heer J. Romanesko, thans algem. markt- en
havenmeester, 25 jaren in dienst der Gemeente.

De Heer H. J. Wanna, organist der parochiekerk
O. L. Vr. Hemelvaart, neemt na 48-jarigen dienst
zijn ontslag.

Opening van het nieuwe Veilingsgebouw te Noord-
wijkerhout. |
|---|---|

Gemeenteraadsverkiezingen.

Aarlanderveen: A. van Dam en C. van den Berg.

Hillegom : J. H. M. Balvers, Th. Jonkheer en Th. Lommerse.

Zegwaard: E. Huysman, M. Karens en Joh. Vollebregt Cz.

Alphen: J. B. Bes, D. Boot, Th. Sprey en J. Vlasman.

Valkenburg : H. Binnendijk, C. Jansen en C. Barnhoorn.

Woerden: S. Brunt Wz., N. de Kruif, P. C. Verkerk en H. Brunt Jz.

Woubrugge: J. van Dam en A. Peters.

Heemstede: Dr. E. A. N. Droog, H. H. Höcker, J. v. d. Plas, Mr. P. G. v. Tienhoven en H. H. Waller.

Lisse: J. Riggel, G. Tromp, C. Langeveld en P. Warmerdam.

Zoeterwoude: G. Dorrepaal, C. J. Kaptein en J. v. Konijnenburg.

Aalsmeer: J. van Dillewijn.

Aarlanderveen: C. van der Berg, A. v. Dam en B. W. Knappe.

Katwijk: L. Kruyt, F. E. Meerburg en H. E. de Ruyter Zijlker.

Noordwijk: P. Admiraal Cz., C. Passchier Wz., G. Kruyswijk en C. Wassenaar.

Sassenheim: L. B. Roozen en C. Rijnsburger.

Stompwijk: J. Hoogendoorn. J. W. v. d. Salm en A. Romijn.

Voorburg: H. M. Bleuland van Oordt.

Voorhout: P. v. Reisen en P. v. Rijn.

Leiden: J. Bosch, A. Mulder en G. P. Timp.

Oudshoorn: C. Pannevis en D. v. Duin.

Waddinxveen: G. van den Akerboom.

De Vereeniging Oud-Leiden bezoekt de opgraving van een Frankisch grafveld te Rijnsburg, onder leiding van Dr. J. H. Holwerda.

JULI 1913.

	Vergadering van de Vereeniging van Onderwijzers en Onderwijzeressen in het Arrondissement Leiden te Noordwijk-Binnen.
6	Ds. H. Thomas, bevestigd als predikant bij de Geref. Gem. alhier in de kerk aan de Hooigracht.
7	Kardinaal van Rossum bezoekt Warmond. Vergadering van Onderwijzers en Onderwijzeressen in het Arrondissement Alkemade in »den Burcht».
9	Gemeenteraadsverkiezingen. Boskoop: C. J. v. d. Broek en P. Loef Azn. Hillegom : J. Guldemon.
10	H. M. de Koningin bezoekt de Rozen-tentoonstelling te Boskoop. De Gemeenteraad benoemt Dr. Smits tot leeraar in de oude talen aan het Gymnasium; besluit tot de oprichting van een buitengewone lagere school voor zwakzinnige kinderen in het Caecilia-Gasthuis en bepaalt dat de »Winkelsluiting» zal intreden op 1 Januari 1914.
12	De electrische bemaling van den Vlietpolder te Hoogmade treedt in werking.
13	Prof. H. M. v. Nes herdenkt zijn 25-jarige Evangeliebediening.
14	De Zondagsschool der Ger. Gemeente te Rijnsburg herdenkt haar 50-jarig bestaan. Overlijden van den Heer K. Jonkheid te Waddinxveen. De overledene was 40 jaar lid van den Raad, waarvan 20 jaar wethouder.

JULI 1913.

15	Staking bij de firma Gebr. van Hoeken, alhier.
16	De brievenbesteller van Aken te Wassenaar 40 jaar bij het vak.
	De Provinciale Staten van Zuid-Holland besluiten tot het verleenen van steun aan de Gemeente Katwijk ten behoeve van een binnenhaven en voor den waterweg Katwijk-IJmuiden.
	Gemeenteraadsverkiezingen. (Herstemming). Leiden : H.W. Fischer, J. A.v. Hamel, J. Hartevelt Az., D. v. Gruting, Mr. C. W. v. d. Pot Bzn., K. Sijtsma en C. J. v. Tol.
‘7	Haarlemmermeer : L. v. Reeuwijk. Waddinxveen: I. G. Herfst en M. Hijkoop.
18—20	Bondsfeesten van den A. N. W. B. te Leiden.
20	Eerste godsdienstoefening in de gerestaureerde Evang. Luth. kerk.
21	Jan van Hoven 40 jaar in dienst bij de firma Vervoort en van Cranenburgh (thans van Cranenburgh & Heringa).
	50-jarig bestaan der Zondagsschool der Christ. Jong.- Ver. Pred. 12 : 1a.
22	Bodegraven: gekozen tot leden van den Raad: D. A. de Jongh en A. de Vos.
23	Tentoonstelling in de Lakenhal van : Oud-Zoeter- woude, Leidschendam, Hazerswoude en Zoeter- meer in beeld.
25	Willem Freeken 60 jaar in dienst bij de firma J. C. Spaargaren te Oegstgeest.

JULI 1913.

27	De ZeerEerw. Heer P. L. Dessens herdenkt in de Mon-Père kerk aan de Haarlemmerstraat zijn 12 ¹ / ₂ -jarig dekenchap.
	Overlijden van Dr. G. M. Kruijmel, geneesheer en lid van den Gemeenteraad.
29	Overlijden te Feldafing van den Heer A. W. Sijthoff, hoofd der bekende Uitgeverszaak.
	Warmond: gekozen tot lid van den Gemeenteraad de Heer C. M. van Stijn.
Augustus 1913.	
1	Nic. van den Broek 50 jaar in dienst bij de familie van Pallandt van Lynden te Wassenaar,
14	W. de Zwiiger 40 jaar in dienst in de koperslagerij van den Heer A. H. Moote aan den Ouden Singel.
15	De volgende eerwaarde heeren herdenken hun 40 en 25-jarig priesterschap: J. A. Foppe, rustend pastoor van Boskoop te Alphen. — H.J. M. Taskin, kannunnik en president van het Groot-Seminarium te Warmond, terwijl de ZeerEerw. Heer J. J. Vernieuwe, rustend pastoor van Leiden te Rijswijk zijn gouden Priester-jubileum vierde.
16	De firma G. Zeestraten & Zn. te Oegstgeest behalen de President's Ccp te Londen voor hare Gladiolussen.
19	De Hoogeerw. Hooggel. Heer H. J. M. Taskin, President van het Groot-Seminarie te Warmond, benoemd tot Geheim-Kamerheer van Z.H. den Paus

AUGUSTUS 1913.

20	Overleden te Utrecht de ZeerEerw. Heer J. B. A. Diekmann, pastoor te Bodegraven.
23	Eerste steen-legging van het electrische gemaal der Groote Hazerswoudsche Droogmakerij.
27	Uitreiking in het Klein-auditorium der Academie van de Eere-Doctoraten, ter gelegenheid der opening van het Vredespaleis, aan den Parijschen Hoogleeraar Renault, den Weenschen Pacifist Fried en den vroegeren Amerikaanschen staatssecretaris Root.
28	Overleden te Voorschoten de Heer D. K. J. Schoor, Notaris, aldaar.
29	Gemeenteraadsverkiezingen. (Herstemming).
Katwijk: A. de Klerk.
Waddinxveen : A. Jonkheid,
30	De volgende Kon. onderscheidingen worden verleend : ridder in de orde van den Ned. Leeuw: Prof. K. H. Th. Bussemaker en Prof. dr. F. Pijper ; officier in de orde van Oranje-Nassau : Prof. H.J. M. Taskin te Warmond en de Heer J. A. v. Hamel, wethouder alhier; ridder in de orde van Oranje-Nassau : de Heer F. Gordon, bewaarder der hypotheeken en van het kadaster; de bronzen Oranje-Nassau-medaille aan Mej. v. Zandvliet (familie van Wensen), P. Diemel (D. Sala & Zn.), W. Lut (Jongmans & Zn.).

September 1913.

1—6	Tentoonstelling te Woubrugge van historie en 17 ^{de} en 18 ^{de} eeuwsch schoolwezen, onder leiding van den Heer O. C. van Hemesse.

SEPTEMBER 1913.

	Overlijden van den Heer P. H. van Waveren Hz. lid van den Gemeenteraad te Hillegom.
2	Inwijding van het nieuwe polderhuis te Haarlemmer- meer.
3	Huldiging van den Heer S. P. Perdijk, sinds 1869 onderwijzer aan de Jongensschool 1 ^{ste} klasse, bij zijn aftreden als zoodanig.
4	H. M. de Koningin-Moeder bezoekt het Zeehospitium te Katwijk aan Zee.
8	Onafhankelijkheids-herdenking te Leiden bestaande uit militaire feesten.
10	Inwijding der nieuwe R. K. Meisjesschool voor M. U. L. O. en Fröbelschool aan de Haarlemmer- straat.
	Op de Intern. Graphische tentoonstelling te Am- sterdam worden bekroond: de N.V. voorheen E. J. Brill, A. W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij en de Ned. Rotogravure-Maatschappij alhier, be- nevens de Boskoopsche Handelsdrukkerij.
11	Buitenlandsche scheikundigen, hier te lande aan- wezig ter bestudeering van het zuivelvraagstuk, bezoeken het Rijks-zuivelstation in de Vreewijk- straat.
12	De Vereeniging Oud-Leiden onthult een gedenk- steen voor Gerrit Dou in den gevel van het huis van den Heer Pelle op het Kort-Rapenburg.
13	Brand in de speelgoedfabriek »de Kroon» te Noordwijk-Binnen.
15	Overdracht van het Rectoraat door Prof. Dr. B. D. Eerdmans aan Prof. Dr. G. Jelgersma in de Groote Stadszaal.

SEPTEMBER 1913.

-
16	Dr. R. Bennink Bolt te Zwammerdam herdenkt zijn 25-jarige ambtsvervulling.
17	Viering van het 30-jarig bestaan der Martha-Stichting te Alphen.
18	Het Internat. Pharmaceutisch Congres te 's-Gravenhage bezoekt te Leiden eenige Laboratoria en wordt daarna op het Stadhuis door B. en W. ontvangen.
Eerste officieele bespeling van het gerestaureerde orgel in de Ned. Herv. kerk te Voorschoten.
20	G. van Meygaarden 40 jaar watermolenaar te Voorschoten.
25	De Gemeenteraad besluit tot levering van gas aan Benthuisen.
Oprichting van een coöperatieve woning-bouw-vereeniging.
30	De »Carsjens» staakt haar dienst op Woubrugge.
De Heer W. Pera gekozen tot lid van den Gemeenteraad, alhier.
-

October 1913.

3	Viering van Leiden's Ontzet. Optocht door Sted. Vereenigingen.
4	Dirk Zemel 40 jaar in dienst bij de Gebr. Duyser te Leimuiden als molenaarsknecht.
Jaarl. Algem. Vergadering der Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek in de Stadszaal.

OCTOBER 1913.

4	Uitreiking der prijzen van den gehouden Gevelwedstrijd.
	Spoorwegongeluk bij Piet-Gijzenbrug.
6	'Overlijden van Prof. Mr. P. A. Tichelaar.
8	Prof. Dr. N. van Wijk aanvaardt het ambt van hoogleeraar in de faculteit der letteren en wijsbegeerte met een rede over Baltisch-Slavische Problemen.
13	Mr. A. S. Oppenheim opent zijn lessen als Lector in het handelsrecht en het burgerlijk procesrecht.
14	Opening van het nieuwe Invalidenhuis aan den Hoogen Rijnclijk.
	Dr. Ernst de Vries opent zijn lessen als privaatsdocent in de organische neurologie.
	Prof. Dr. S. G. de Vries benoemd tot besturend lid van de Palaeographical Society te Londen.
16	De Gemeenteraad verleent vergunning aan de Leidsche Duinwatermaatschappij tot uitbreiding van het buizenet in Oegstgeest. De overeenkomst met de Gemeente Hazerswoude voor de levering van gas wordt goedgekeurd.
18	De afdeeling mitrailleurs wordt aan den Burgemeester voorgesteld.
21	De Heer W. v. d. Laan gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Voorhout.
28	De Heer J. van der Marel gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Bodegraven.
31	Prof. van Vollenhoven benoemd tot lid der Commissie van voorbereiding voor de derde Vredesconferentie in den Haag.

NOVEMBER 1913.

November 1913.

	Overlijden van Prof. Dr. J. S. Speyer.
4	Overlijden van Dr. F. A. Jentink, Directeur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie.
	Prof. Dr. G. J. Thierry aanvaardt zijn ambt als buitengewoon Hoogleraar met een rede over: Vorsten uit Oud-Babylonie tijdens de eerste bloeiperiode van de stad Lagas.
	Begravenis van den heer Th. Tulleken, oud-post-directeur te Noordwijk.
7	Inwijding van het nieuwe schoolgebouw der Geref. kerk te Hazerswoude.
11	Ds. A. J. Ruys te Oegstgeest 25 jaar Predikant, aldaar.
12	Prof. Dr. H. Kamerlingh Onnes ontvangt den Nobelprijs.
	Eerste steenlegging der Ned. Herv. kerk te Voorhout.
	De Chr. school te Oude-Wetering bestaat 50 jaren.
15	De Heer P. Zwart, Postdirecteur te Noordwijk, herdenkt zijn 40-jarige ambtsvervulling.
16	Onze stadgenooten Joh. Prinsenbergh en Joh. Maria van Leeuwen herdenken hun 60-jarige echtvereeniging.
18	Onthulling van de gedenkplaat voor Joan Melchior Kemper in het huis Breestraat No. 109 door de Vereeniging »Oud-Leiden».
19	Herdenking der 100-jarige Onafhankelijkheid, door het luiden van alle klokken, koraalmuziek, godsdienstige viering in de kerken, feestreden, een historische optocht en tooneelvoorstellingen in den Schouwburg en in de Stadszaal.

NOVEMBER 1913

20	Gouden Feest van de Congregatie van de H. Familie. Overlijden van den Heer H. C. Klinkert, Oud-Lector in de Maleische Taal en Letterkunde. De Heer C. J. A. Boom benoemd tot Notaris te Voorschoten.
24	De Heer Overkleef gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Voorschoten.
25	Overlijden van den Heer A. van der Harst te Scheveningen, oud-hoofd eener openbare school te Leiden en oud-leeraar aan de Kweekschool voor Onderwijzers en Onderwijzeressen alhier.
29	Overlijden van den Heer A. J. Binnendijk, oud-directeur der Sted. Werkinrichting.

December 1913.

2	De Heer S. Strijk gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Alkemade.
5	25-jarig bestaan der Zondagsschool te Woubrugge.
6	Openstelling van de nieuwe voetbrug over den Witten Singel.
10	Overleden te Bodegraven de Heer H. Bollman, oud-lid van den Gemeenteraad aldaar.
11	Inwijding der nieuwe zaal voor Christel. Protestant-sche Belangen te Katwijk aan Zee.
17	De Heer A. M. Touw 25 jaren ingenieur bij de Kon. Ned. Grofsmederij alhier.

DECEMBER 1913.

18	Opening der nieuwe raadzaal in het vergroote Raadhuis te Sassenheim.
20	Aan Prof. dr. J. v. Leeuwen Jz. eervol ontslag verleend als hoogleeraar aan de Universiteit.
22	Overlijden van Mej. M. A. de Vriese, oprichtster der eerste Leidsche Fabrieksschool (1867).
24	Dr. E. D. van Oort, conservator aan het Rijks Museum van Natuurlijke Historie benoemd tot corresponderend lid van den »American Ornithologist Union”.
	Overlijden van den Heer J. G. Heydanus, burge-meester van Aalsmeer.
	Pieter van Wijk 40 jaren studenten-oppasser, alhier.
27	Overleden te ‘Gravenhage de Heer G. J. de Casparis, voorheen directeur der Leidsche Broodfabriek.
30	De Gemeenteraad te Hillegom besluit tot afschaffing der kermis.

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen en besturen.

LEIDEN.

Burgemeester: Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijsselaar.

Wethouders: J. A. van Hamel, Mr. J. C. van der Lip,
J. A. Bots, H. W. Fischer.

Secretaris: Mr. Dr. C. E. van Strijen.

Ontvanger: G. H. Kokxhoorn.

Archivaris: Mr. Dr. J. C. Overvoorde.

Directeur van Gemeentewerken: G. L. Driessen.

Politiecommissaris : J. Groebe.

Garnizoenscommandant, tevens kolonel commandant 4^{de}
brigade inf. : W. S. N. van Bockom Maas,

Commandant bij het 2de regt. veld-artillerie: J. W. Verff,
luit.-kol.

Militie-Commissaris : J. H. v. Waveren, luit.-kol.

Inspecteur der registratie en domeinen: J. G. Lijbering.

Ontvanger der registratie en domeinen : W. K. F. Zwierzina.

Bewaarder der Hypotheken enz. : F. Gordon.

Inspecteurs der directe belastingen, enz. : P. Aleva en
B. Formijne.

Ontvanger der directe belastingen: G. G. A. Meuwissen.

Ontvanger der invoerr. en accijnzen: E. J. W. Römer.

Afgevaardigde voor het kiesdistrict Leiden ter 2de Kamer
der S. G.: Mr. J. E. Heeres.

Afgevaardigden ter Provinciale Staten: H. Paul, W. Pera,
Mr. P. E. Briët, Mr. J. C. van der Lip, en D. van Gruting.

KANTONGERECHT.

Kantonrechter: Mr. J. Klein.

Ambtenaar O. M.: Mr. A. van der Elst.

Griffier: Mr. J. J. Neuman de Loos.

- -

RIJKSUNIVERSITEIT.

Curatoren : Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman, *President*.

Prof. Dr. J. D. van der Waals Sr., Jhr Mr. Dr. N. C.
de Gijselaar, Mr. J. A. Loeff, E. C. baron Sweerts de
Landas Wyborgh.

Secretaris van Curatoren: Mr. J. E. Boddaert.

Rector-Magnificus : Dr. G. Jelgersma.

Secretaris van den Senaat: Dr. J. M. Janse.

Bibliothecaris: Prof. Dr. S. G. de Vries.

Praeses van het Col. Civ. Acad. Lugd. Bat. Supr. :
A. Staring.

Praeses v. d. Bond van Leidsche Studenten »Jungantur
Gaudia Musis'' : P. Feenstra Kuiper.

Praeses der Ver. Vr. Stud. : Mej. C. Hovens Greve.

Gymnasium. President-Curator : Prof. Mr S. J. Fockema
Andreæ.

Rector: Dr. N. J. Beversen.

Commissie van Toezicht op de scholen voor **Middelbaar**

Onderwijs: Prof. Dr. P. Zeeman, voorzitter.

Directeur H. B. S. voor jongens: Dr. J. L. **Andraë**.

Directrice H. B. S. voor meisjes: Mej. B. C. G. Numan.

Directeur Kweekschool voor Onderwijzers : M. B. Hoogveen.

Directeur Kweekschool voor bewaarschoolonderwijzeressen :
W. Haanstra.

Arrondissements-schoolopziener voor het **Lager Onder-**
wijs: Tj. Kielstra.

Commissie voor oppertoezicht en beheer der **Kweek-**
schoolvoor Zeevaart: Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar,
voorzitter, J. C. Stam, secretaris.

Commandant der Kweekschool voor Zeevaart: C. van **Buuren**
kapt.-luit. t/z.

Predikanten. Bij de Ned.-Herv. Gem.: F. Oberman,
W. Briët, F. Hartwigsen, J. Hoogenraad, K. W. Vethake,
M. J. Punselie, Mr. Dr. J. Schokking, W. J. Roscam
Abbing, Dr. D. Plooy.

Bij de Waalsche Gem.: S. Cler en M. Bresson.

Bij de Rem. Gem.: Dr. W. J. Lente.

Bij de Vereeniging v. Vrijz.-Herv. : A. van der Wissel.

Bij de Gereformeerde Kerken: H. J. Kouwenhoven en
A. Roorda.

Bij de Christelijke Gereformeerde Kerk: H. Janssen.

Bij de Evang. Luth. Gem. J. W. Brass en J. Ph. **Makink**.

Bij de Doopsgezinde Gem. : J. Wuite.

Pastors. Bij de R. K.: P. L. Dessens, tevens deken,
H. L. A. Gadet, A. J. M. Hafkenscheidt.
Oud-Katholieken: J. M. van Beek, pastoor.

Israëlietische Gemeente: H. 1. Cohen, leeraar.

Postkantoor. Directeur: M. C. Hennequin.

Telegraaf-kantoor. Directeur : D. Merkestijn.

Stationschef: L. W. F. Sessler.

Leiden telt thans ruim 59000 inwoners.

**Leden der 2de Kamer der Staten-Generaal
voor de districten:**

Haarlemmermeer.	F. H. van Wichen te Oudewetering.
<i>Katwijk.</i>	Mr. O. J. E. baron van Wassenaer van Catwijk te 's-Gravenhage.
<i>Bodegraven.</i>	Mr. J. W. H. M. van Idsinga te 's-Gravenhage.

Leden der Prov. Staten voor de districten:

<i>Leiderdorp.</i>	{	Mr. L. M. J. H. Kerstens te Leiden.
		C. J. L. van der Meer te Noordwijk.
		W. Wamaar te Sassenheim.
		R. Ouwehand te Katwijk.
Zoetermeer.	{	Jhr. Mr. L. E. M. von Fissenne te 's-Gravenhage.
		D. J. G. J. baron van Pallandt te Wassenaar.
		W. B. van Liefland te 's-Gravenhage.
		J. Scheer te Zoetermeer.

<i>Alphen.</i>	{	F. H. van Wichen te Oudewetering. Mr. C. S. van Dobben de Bruyn te Hazerswoude. A. A. van Gils te Zoeterwoude. W. Los te Alphen.
----------------	---	---

Bestuur der Gemeenten.

Ter Aar : Jhr. K. W. L. de Muralt, *Burgemeester* ;
 J. Hogenboom, *Secretaris*.

Aarlanderveen : J. W. van der Lee, *Burgemeester* ;
 A. P. Tolk, *Secretaris*.

Alkemade : F. H. van Wichen, *Burgemeester* en *Secretaris*.

Alphen : C. W. C. Th. Visser, *Burgemeester*; K. J. E. Koning,
Secretaris.

Benthuisen : A. Verheul Azn., *Burgemeester* en *Secretaris*.

Boskoop: J. Grootenhuis, *Burgemeester*; E. G. Konings,
Secretaris.

Hazerswoude : Mr. C. S. van Dobben de Bruyn, *Burgemeester* ;
 J. M. Kok, *Secretaris*.

Katwijk : T. A. O. de Ridder, *Burgemeester* ; J. Varkevisser,
Secretaris.

Koudekerk: J. C. van Voorthuysen, *Burgemeester* ; E. Rollema,
Secretaris.

Leiderdorp: G. van der Valk Bouman Sr., *Burgemeester*
 en *Secretaris*.

Leimuider : Th. C. C. Ninaber, *Burgemeester* en *Secretaris*.

Lisse: Jhr. P. F. A. J. von Bönninghausen tot Herinckhave,
Burgemeester en *Secretaris*.

Noordwijk: Jhr. W. C. van Panhuys, *Burgemeester*;
 E. de Groot, *Secretaris*.

XLVII

Noordwijkerhout: J. P. J. M. Sween, *Burgemeester* ;
A. B. Vermeulen, Secretaris.

Oegstgeest: J. G. M. van Griethuizen, *Burgemeester*
en Secretaris

Oudshoorn : W. C. ten Harmsen van der Beek, Burgemeester;
W. Steen Jr., Secretaris.

Rijnsaterwoude: Th. C. C. Ninaber, Burgemeester en
Secretaris.

Rijnsburg : R. van Ham, Burgemeester en Secretaris.

Sassenheim : P. Besselaar, Burgemeester ; O. van Eck,
Secretaris.

Stompwijk: P. van Duyvendijk, *Burgemeester* ; H.J. van Delft,
Secretaris.

Valkenburg: P. Lotsy, Burgemeester; I. A. Charbon Jr.,
Secretaris.

Veur: P. van Duyvendijk, *Burgemeester* en *Secretaris*.

Voorkout: J. G. M. van Griethuysen, Burgemeester
J. H. Langeveld, Secretaris.

Voorschoten : E. Vernède, *Burgemeester* en *Secretaris*.

Waddingsveen : C. van Dort Kroon, *Burgemeester* ;
A. Kreupeling, Secretaris.

Warmond: A. J. Schölvink, *Burgemeester* ; H. L. van Delft,
Secretaris.

Wassenaar : Jhr. B. Ph. S. A. Storm van 's-Gravesande,
Burgemeester ; J. Eggink. *Secretaris*.

Woubrugge: T. P. Kleyn, *Burgemeester* ; C. Kammeraat,
Secretaris.

Zoeterwoude: A. A. van Gils, *Burgemeester* en *Secretaris*.

XLVITI

RIJNLAND.

Dijkgraaf: Mr. E. de Vries.

Hoogheemraden: Jhr. Mr. W. G. Dedel, J. H. M. Evelein,

A. J. E. baron van Ittersum, Mr. J. van de Kastelee,

J. C. van der Torren, Mr. J. Th. C. Viruly.

Secretaris: Mr. C. W. van der Pot Bzn.

Rentmeester : Mr. H. A. Sypkens.

Ingenieur : P. Hoogenboom.

**De volgende verzamelingen zijn voor het
publiek toegankelijk :**

Rijksmuseum van Oudheden, Breestraat, werkdagen 10-4 uur, Zon- en Feestdagen 1-4.

Ethnographisch Museum, Rapenburg, Hoogewoerd en Heerengracht, alleen werkdagen, 10-4 uur.

Museum van Natuurlijke Historie, Rapenburg, werkdagen 12-4 uur, en Zondags van Mei-November, 12-3 uur.

Geologisch Mineralogisch Museum, Garenmarkt, Woensdag en Zaterdag 2-4 uur.

Kabinet van Pleisterbeelden, Rapenburg, werkdagen 10-4 uur, Zon- en Feestdagen 1-4 uur.

Hortus Botanicus, Rapenburg, werkdagen, 1 April-30 Sept., 9-6 uur; 1 Oct.-31 Maart, 9-4 uur, Zondags 10-4 uur, van 1 April-30 September.

Kabinet van Prenten, Rapenburg, Dinsdags, 10-3 uur.

Stedelijk Museum »de Lakenhal», Oude Singel, werkdagen 10-4 uur, Zondag 12-4 uur.

Universiteitsbibliotheek, Rapenburg, werkdagen 10-4 uur, doch van 15 Nov.-15 Jan. 10-3 uur en in de acad. vacaties 1-3 uur.

Oud-Archief der gemeente, Boisotkade, werkdagen 9-4 uur.

Het **postkantoor** is geopend:

Op werkdagen : van 7.30 v.m.—9.30 n.m.

Op Zon- en Feestdagen: van 7-9 v.m. en 1-3 n.m.

Het **telegraafkantoor** is geopend :

Op werkdagen : van 8 v.m.—10 n.m., Vrijdag vanaf 7 v.m.

Op Zondagen: van 8-10 v.m. 12.30-2.30 en 7-8 n.m.

Op Feestdagen: van 8-12 v.m. 1-3 n.m. en 7-8 n.m.

IN MEMORIAM.

P. F. ROLLANDET. †

11 Maart **1913**.

Het heengaan van Rollandet is voor hen — en het zijn er velen — die den in-trouwhartigen vriend gekend hebben, een groot en onvergetelijk verlies, groot en onvergetelijk, omdat op onzen levensweg nauwelijks één enkel maal ons het voorrecht verschaft wordt een vriend te ontmoeten in den waren zin des woords, zooals Rollandet er een was, een man, die in dagen van vreugde, medeleefde met en medegenoot van aan vrienden ten deel gevallen geluk en aan wien men in dagen van droefheid en leed het eerst zijn hart uitstortte; die wars van alle dubbelzinnigheid en omslag de verpersoonlijking is geweest van dien oud-Hollandschen eenvoud, die zijn geheele leven gekenmerkt heeft en die zich gaf geheel en al aan hem, wien hij eenmaal zijn vertrouwen geschonken had.

Groot en onvergetelijk dit verlies voor de vele vrienden, die hem gekend hebben, maar niets vergeleken bij dat geleden door zijn trouwe echtgenote, door zijn lief en innig gezin, waaraan hij zich gewijd heeft, zooals nauwelijks een echtgenoot en vader zich wijden kan; want in zijn huis, in dat in-tevreden interieur zocht hij bovenal het geluk en de voldoening, die in den tegenwoordigen tijd zoo vaak elders gezocht en gevonden worden; daar voelde Rollandet zich

veilig en gelukkig ; daar bovenal wist hij te zijn de altijd met open armen ontvangen vriend met dat streng militair uiterlijk, waarachter toch zoo'n groote trouwhartigheid verscholen lag ; daar werd ook zijn groote regelmatigheid, zijn nauwgezetheid, zijn vasthouden aan orde, waarmede alles wat uit zijn handen kwam als het ware gestempeld was, in al zijn consequentiën toegepast en doorgevoerd.

Het levenspad van Rollandet is gegaan langs effen baan ; sterk sprekende, sterk naar voren springende momenten komen er niet in voor ; behoudens een enkele teleurstelling, behoudens een enkele groote moeilijkheid op betrekkelijk jeugdigen leeftijd, die hij, dank zij zijn eerlijk en braaf karakter, voortreffelijk heeft weten te overwinnen, is zijn leven geweest een van veel geluk en grooten voorspoed.

In de verschillende betrekkingen, die hij naast zijn gewonen werkkring waarnam, zooals het commissariaat van de Spaarbank, het secretariaat van het Invalidenhuis, in het bestuur der 3 October-vereeniging en in meerdere besturen van Leidsche instellingen, — want hij bleef altijd een volbloed Leidenaar — werd hij om zijn ijver en nauwgezetheid in hooge mate geëerd.

Doch overigens eischte hij in zijn grooten eenvoud en zijne even groote bescheidenheid van het leven niet zoo ontzaglijk veel ; wat hij echter zocht, heeft hij, tevreden mensch als hij was, in ruime en rijke mate gevonden : waardeering voor zijn edel karakter, innige vriendschap van hen aan wie hij zich eenmaal verknocht gevoelde, een rijke, zegen-aanbrengende liefde van hen, die hem dierbaar waren.

Die als Rollandet geleefd heeft, heeft waarlijk niet tevergeefs geleefd ; want hij blijft het voorbeeld

voor zooveelen, die in den maalstroom van het leven dreigen onder te gaan, die leeren kunnen, als zij ten minste **leeren** willen, dat niet altijd het hangen en bangen naar uiterlijke praal en pracht, het klimmen op de maatschappelijke ladder, het verkrijgen van eer en aanzien, de eenige momenten van het leven zijn, doch dat tevredenheid met het bereikbare, de voldoening om anderen gelukkig te maken, als men het wel beschouwt, veel **groot**er en machtiger factoren zijn om zelf gelukkig te worden en te blijven.

In dit opzicht is het leven van onzen braven Rollandet een buitengewoon rijk leven geweest.

Mr. **GOUDSMIT**.

DS. J. J. VAN WALSEM. †

Op Zondag 18 Mei 1913 overleed te Noordwijk aan Zee op 57 jarigen leeftijd Johan Jacob van Walsem, emeritus-predikant der Ned. Hervormde gemeente aldaar en nog op zijne standplaats woonachtig. Des morgens aanvankelijk zich voorbereidende tot bijwoning van den kerkdienst, gevoelde hij zich eensklaps onwel, trachtte zijn slaapkamer wederom te bereiken en korten tijd daarna blies hij op zijne sponde den laatsten adem uit.

Ds. J. J. van Walsem J.Gzn., geboren 18 April 1856 te Wateringen, waar zijn vader predikant was, werd als candidaat bij het provinciaal kerkbestuur van Drenthe, buiten electie van den ambachtsheer, door den Hervormden kerkeraad van Noordwijk aan Zee beroepen en is aldaar tot predikant door zijnen vader bevestigd geworden op den 18^{en} April 1880 (juist zijn 24^{en} verjaardag), in de plaats van ds. Th. N. Crousaz, die 28 Sept. 1879 was vertrokken naar Kralingen. Niettegenstaande hij zeven roepingën naar elders ontving, waarvan die naar Leimuiden hem zwaar op het harte lag, bleef hij daar werkzaam tot hij, door ernstige ongesteldheid genoopt, op 15 Nov. 1911 zijn emeritaat verkreeg.

Tijdens zijne bediening en met zijne medewerking werd in het jaar 1900 het kerkgebouw hersteld en met een zijvleugel vergroot onder leiding van den Amsterdamschen architect Foeke Kuipers, bij

welks inwijdingsgelegenheid op 25 November 1900 hij eene rede hield naar I Kon. 8: 29, welk woord hij toepasselijk ontwikkelde in *a.* eene behoefte, die wij moeten gevoelen, *b.* eene belofte, waarop wij ons mogen verlaten, en *c.* een *eisch*, waaraan wij moeten voldoen.

Bij zijn predikambt was hij jarenlang lid van het classicaal bestuur van Leiden en vervulde herhaaldelijk daarin de functie van assessor. Burgerlijk was hij in zijne standplaats gedurende een 30 tal jaren voorzitter van de commissie der Chr. bewaarschool, en als theoloog, waarbij zijne exegetiek soms duidelijk den geest van zijnen leermeester Doedes verraadde, heeft hij meermalen studenten onderricht tot de voorbereiding van hun eindexamen.

Deze man met ontwikkelden geest, eenvoudig gemoed, ingetogen karakter, schuchteren aard, heeft als celibatair met zijn burgers meegeleefd, is meestal door zijne gemeente niet begrepen, heeft een geslacht gedoopt, gehuwd, ten grave geleid en wederom een nieuw geslacht gedoopt. Geen wonder dat op zijn 25 jarig ambtsfeest in April 1905, toen hij zijne gemeente naar aanleiding van zijn intretekst, I Cor. 1: 23^a, op nieuw Christus den gekruisigde voorstelde en haar ernstige feiten uit die gepasseerde jaren in herinnering bracht, zijn hoorders tot tranen werden bewogen en hem na den zegen toezongen psalm 121: 4.

Nog treffender was het oogenblik toen na de afscheidsrede in zijnen naam door ds. H. H. van Ameide, destijds predikant te Hillegom, op Zondagavond 12 Nov. 1911 uitgesproken, hij zelf nog voor het laatst met zwakke schreden den kansel betrad en zijn dank bracht aan de gemeente, haar vermanende

LVIII

te behouden wat zij bezat, te strijden tegen verdeeldheid en twisting, waardoor reeds menige gemeente is verwoest, tegen het bijten en vereten van elkander, dat de apostel Paulus in de gemeente van Galatië zoo ernstig en zoo streng heeft bestraft, en liefde te hebben tot elkander, waaruit blijken zou dat zij behoort tot de rechte leerlingen van Jezus; voorts erop wijzende dat alle vleesch is als gras en alle heerlijkheid des menschen als een bloem van het gras, dat het gras verdort, de bloem verwelkt, maar het woord des Heeren blijft tot in eeuwigheid.

Dat de overledene tijdens zijn ambtsruste in zijne gemeente is blijven wonen, getuigt van eene goede verstandhouding tusschen den herder en de kudde.

Bij zijn begrafenis op Woensdag 21 Mei werd vooraf een herinneringsdienst gehouden in de Herv. kerk door ds. van Ameide, waarna het stoffelijk overschot uit de kerk grafwaarts is gedragen door de oudste ongehuwde catechisanten van den overledene. Bij de groeve sprak ds. van Ameide een woord van dank voor hetgeen ds. van Walsem voor de gemeente was geweest, terwijl de burgemeester van Noordwijk, Jhr. W. C. van Panhuys, er op wees dat met den dood van den eenvoudigen, verdraagzamen man zich als het ware een tijdperk heeft afgesloten, aangezien er een nieuw dorp is ontstaan met moderne woningen, een nieuwen tijd aangevangen en een nieuw burgerlijk leven is ingegaan, waarbij echter ds. van Walsem niet zal vergeten worden.

Noordwijk-Binnen.
Medio December 1913.

J. KLOOS.

DR. G. M. KRUISEL. †
1857—1913.

Na een lijden van meer dan zes maanden overleed hier ter stede op den 27sten Juli 1913 onze stadgenoot Dr. **Gerlach** Marinus Kruisel. Hij werd den 9^{den} Oct. 1857 te Amsterdam geboren en studeerde aan onze Universiteit. Na verkregen bevoegdheid in Mei 1886 (zijn Promotie tot Med. Doctor volgde een paar jaren later) vestigde hij zich in Leiden en oefende hij hier 27 jaren lang de praktijk, genees- en verloskundige praktijk in hoofdzaak, uit. Spoedig verwierf hij zich bekendheid als bekwaam geneesheer, werd weldra tot **Stads-Geneesheer** aangesteld, maar legde na eenige jaren deze functie neder om zich geheel te wijden aan zijn bloeiende particuliere- en fondspraktijk. Bij de dd. Schutterij fungeerde hij van 1887 af tot hare opheffing als Officier van Gezondheid, was vele jaren Lid der Gezondheidscommissie en werd in 1911 tot Lid van den Gemeenteraad gekozen. Kruisel was een nauwgezet geneesheer, vol liefde voor zijn werk en de wetenschap, ijverig en een man van zeldzame werkkraft. In hulpvaardigheid en toewijding, (zelfs toen in latere jaren zijn krachten soms bijna te kort schoten !) werd hij door weinigen geëvenaard. Bij dag en bij nacht was hij immer bereid zijn gewaardeerde hulp te bieden en met

kalmte en opgewektheid vervulde hij steeds zijn vaak zware taak.

Boven alles evenwel was Kruimel een *goed mensch*.

Hij mocht zich dan ook geacht en geëerd zien in breede kringen der Burgerij, evenzeer als onder zijn ambtgenooten.

Geen wonder dat velen zijn heengaan betreuren op den betrekkelijk jongen leeftijd van 55 jaren. De herinnering aan den bescheiden man, den werkzaam, belangstellenden geneesheer zal niettemin nog lang onder ons voortleven.

J. G. VAN DER SLUIJS.

ALBERTUS WILLEM SIJTHOFF. †

30 Juni 1829—29 Juli 1913.

Op den **hoogen** leeftijd van 84 jaar overleed in zijne villa **Walbert** te Feldafing bij **München** een man, op wien zijne geboorteplaats Leiden trotsch mag zijn. De jonge A. W. Sijthoff, gesproten uit den eenvoudigen burgerstand — zijn vader dreef een koekbakkerij aan de **Aalmarkt** — koos, na zijn schooljaren bij meester Nieuwveen en op het gymnasium, het drukkersvak en kwam reeds op zijn 15de jaar als leerling in de drukkerij van La Lau, den uitgever der toen bloeiende Leidsche Courant, later in den boekhandel van D. J. Couvée en sedert 1848 als zelfstandig medewerker in de groote uitgeversfirma **Führi** te 's-Gravenhage. Na een kort verblijf te Parijs, waar hij met den buitenlandschen boekhandel in nadere kennis kwam, vestigde hij zich (Aug. 1850) als drukker aan de Oude Vest te Leiden. Aan die drukkerij verbond hij in 1853 een houtgraveerschool, terwijl hij tevens als uitgever reeds spoedig zijn naam als ondernemend, energiek en bekwaam handelsman vestigde. De *Kunstkronyk*, Nieuwenhuis' bekend *Woordenboek*, de *Geïllustreerde Familiebibliotheek*, de *Gracieuse* behoorden tot zijne eerste voornamen uitgaven; met de beste Nederlandsche letterkundigen van dien tijd knoopte hij betrekkingen aan. Met Vosmaer en Jan ten Brink als adviseurs

bezorgde hij menige belangrijke uitgave op het gebied van kunst en letteren ; op dat van **kinderlectuur** en prentenboeken stond hij weldra bovenaan ; op dat van leerboeken en atlassen nam zijne firma eveneens spoedig een zeer aanzienlijke plaats in ; ook op wetenschappelijk terrein behoorde zij later tot de eerste in ons land. Sedert 1860, toen hij naast de ouderwetsche *Leidsche Courant* het *Leidsch Dagblad* oprichtte, begon hij zich met al zijn durf en energie ook op dat der journalistiek te bewegen ; hij was een der oprichters van *het Vaderland* en stichtte het *Rotterdamsch Nieuwsblad*, terwijl hij de onderneming van zijn oudsten zoon, de *Haagsche Courant*, en die van zijn schoonzoon, het *Nieuwsblad van Nederland*, krachtig steunde. Zijne zaak, sedert 1852 aan de Koepoortsgracht (nu Doezastraat) gevestigd, nam onder zijne rusteloos energieke leiding snel toe in beteekenis en verhief zich allengs tot een aanzienlijke hoogte, zoodat zij de vergelijking met de eerste uitgeversfirma's hier te lande en met de grootste firma's in het buitenland glansrijk kon doorstaan. Zijn uitgaven der *Codices* en van het prachtige *Breviarium Grimani* behooren tot de wereldberoemde werken der moderne drukkunst en maakten den naam zijner firma overal bekend. Hij veranderde haar in 1905 in eene groote Uitgeversmaatschappij, een familiebezit, welks monumentale zetel aan de Doezastraat in overeenstemming is met hare groote beteekenis, herinnerend aan die der groote Leidsche firma's der 17de en 18de eeuw en een eer voor Leiden mag heeten.

De grijze, maar nog altijd krachtige leider der firma, sedert 1883 bijgestaan door zijn zorgzame en begaafde tweede echtgenoot, Wally Huth, bleef

tot in 1913 de algemeene leiding voeren. Hij ver-
toefde echter niet meer te Leiden maar sedert **1886**
voorgoed buitenslands, eerst te Cannes en te Luchon
in de Pyreneeën, daarna op de hoog aan het **Stahren-**
berger meer gelegen prachtige villa te Feldafing,
voor bevoorrechte vrienden dikwijls een gastvrije
woning. Door een vernuftig uitgedachte regeling
slaagde hij er jaren lang in, ook als directeur-generaal
zijner grootscheeps ingerichte Maatschappij, op dien
verren afstand de algemeene leiding der zaken in
handen te houden en tot in zijn laatste dagen
bleven zijne nooit rustende gedachten bezig met
de geliefde zaak te Leiden, waaraan hij zijn leven
had gewijd en die zijn naam als industrieel en
handelsman in dankbare herinnering zal doen blijven.

P. J. B.

PROF. MR. P. A. TICHELAAAR.

Den 2den Juni 1861 te Ootmarsum geboren, leerling van het utrechtsch gymnasium en van de utrechtsche hoogeschool, op 20 October 1885 met lof gepromoveerd na de verdediging van een proefschrift *Begrip en toepassing der culpa lata* in het *romeinsche* recht, welke proefschrift, behoudens enkele toevoegingen en wijzigingen, was het met goud bekroonde antwoord op eene prijsvraag der universiteit te Amsterdam, op 12 November 1892 benoemd tot substituut-griffier bij de arrondissements-rechtbank der hoofdstad, op 4 Juli 1894 tot lector, op 15 Juni 1897 tot hoogleeraar in het romeinsche recht en zijne geschiedenis aan de hoogeschool te Leiden, aldaar overleden op Maandag 6 October 1913.

Dit is in het kort de omtrek van een leven, aller eerbied, maar ook aller deernis waard. Eerbied, die een nauwgezet hoogleeraar geldt, een degelijk geleerde, een edel mensch; deernis met een, die geleden heeft als weinigen.

Een nauwgezet hoogleeraar. Hem werd de taak opgelegd een man te vervangen eerst, op te volgen weldra, wiens lessen over het recht naderden tot het allerbeste, dat men zich daarvan kan voorstellen.

Het bezwaarlijke van deze taak heeft Tichelaar — het blijkt uit bei zijne openingsreden — klaar beseft; het noodige zelfvertrouwen herwon hij door

de overweging, „dat liefde voor de zaak ook den zwakke sterk kan maken.” Den zwakke ? Het was der bescheidenheid te veel. Want een uitgebreid weten en de gaaf, van dat weten op duidelijke wijze aan anderen mede te deelen, stonden ook den nieuwen leeraar ten dienste. En in „liefde voor de zaak”, in getrouwheid aan zijn plicht, kon hij moeilijk worden overtroffen.

Ook door de studenten is dit spoedig gevoeld. Toen in 1897 Mr. Drucker zijn ambt had nedergelegd, verzochten zij de regeering in zijne plaats hunnen lector te benoemen. Voor Tichelaar is dit blijk van waardeering eene blijde voldoening geweest.

In het beste der jaren als levenswerk eene taak te aanvaarden, die ons reeds lief is geworden, onder de toejuiching van wie die taak onmiddellijk betreft : welk eene toekomst! De schoone verwachting werd slechts ten deele vervuld. Het is de tragiek van dit leven geweest, dat eene toewijding, die onder gelukkiger omstandigheden een steeds toenemenden invloed op eene breede schaar jongeren had kunnen geven, weldra moest worden verbruikt in een heldhaftigen strijd om behoud. In dien strijd heeft Tichelaar zich jaren lang met eere staande gehouden.

Nadat bovenmatige geestesinspanning zijne vervanging gedurende den cursus 1902—1903 noodzakelijk had gemaakt, is hij nimmer weder de oude geworden. Een ooglijden nam toe, gestadig verminderde het vermogen om te zien, ten slotte was dit vermogen zoo goed als geheel verloren.

Toen is er bange twijfel in hem geweest, of hij zijn geliefd ambt mocht behouden. Hij heeft volhard, op den krachtigen aandrang mede van zijne vrienden en, eene moeite nemend, die haast boven-

menschelijk scheen, heeft hij in de waarneming van zijn ambt ervoor gewaakt, dat de last van zijn ongeluk door hem **zelven** alleen werd gedragen.

Dikwijls als ik hem bezocht, heb ik met ontroerde bewondering **bemerkt**, dat hij kennis had genomen van wat er op het gebied van zijne wetenschap nieuws was verschenen. Hij gaf, naar verluidde, zijne colleges als van ouds; hij bleef de welwillende, steeds heldere, examiner, hij nam ijverig deel aan het promotie-debat Totdat zijne kracht ten einde was.

Een degelijk geleerde. Het door Modderman begonnen, door **Drucker** vervolgde, door Tichelaar voltooid handboek, dat door zorgvuldige wijziging in iedere nieuwe door hem bezorgde uitgave, naar de juridische beeldspraak van Naber, geheel Tichelaar's werk is geworden, zal — wat zijne toekomst ook als leerboek moge zijn — **geruimen tijd** *het nederlandsch* standaardwerk over het romeinsche recht blijven. Het bergt een rijken inhoud binnen een uiterst sober, maar immer klaar bestek.

Onder de geschriften over romeinsch recht noem ik nog een geleerd en scherpzinnig opstel over den eed van partijen in het privaatrecht.

Maar ook het **nederlandsche** recht dankt Tichelaar eenige belangrijke verhandelingen. Ik herinner aan zijne opstellen over de aansprakelijkheid van den vervoerder, over art. 1 der spoorwegwet, over de regeling van de rechtstoestand van het buiten-echtelijk kind ; aan zijn prae-advies voor de **juristen**-vereeniging over het erfrecht volgens de wet.

Deze geschriften openbaren Tichelaar's voortreffelijke eigenschappen als jurist en als **weten-**

schappelijk schrijver : het vermogen van de omzichtig verzamelde stof een welgevoegd geheel te maken, dat den lezer in heldere taal wordt voorgesteld ; een scherp **critisch** oordeel, dat de theorie beheerschend zich immer bewust blijft van de betrekkelijke waarde van het begrip ; een oordeel, dat nimmer langs de starre lijnen der dogmatiek verglijdt tot onbruikbare uitkomsten, maar dat bestuurd door wat den jurist het eerst van noode is, een schoon ontwikkeld gevoel voor **billijkheid** en rechtvaardigheid, altoos streeft naar de meest wenschelijke, de voor het maatschappelijk leven meest bruikbare oplossing.

Behalve het gedurende een korten tijd voeren van de hoofdredactie van het *Weekblad* van *het Recht* is er nog een deel van zijn wetenschappelijken arbeid, dat hier niet onvermeld mag blijven: de samenstelling van registers op den inhoud van het *Rechtsgeleerd Magazijn*, waarvan dat, verschenen in 1913, dertig jaargangen van dit tijdschrift omvat. Zulk werk eischt uitgebreid weten, fijne ontleding, pijnlijke nauwkeurigheid en het wordt slechts door weinigen op de juiste waarde geschat. Het schijnt mij teekenend voor den bij al zijne verdiensten zoo bescheiden man, dat hij dit nuttig werk heeft ondernomen en het op voortreffelijke wijze heeft volbracht.

Een edel mensch. Ik gevoel mij niet bij machte eene goede schets te geven van het beminnelijk beeld van den man, dat in mij is. Een onzelfzuchtige, een trouw en immer belangstellend vriend, een man vol liefde tot zijn naaste, hulpvaardig, welwillend, zacht in zijn oordeel over anderen,

LXVIII

streng voor zich **zelven**, een held in het geduldig lijden.

.
Veel ging er voor velen met hem verloren. Maar naar de mate van ieders verlies, zal er ook voor ieder winste zijn aan verheffende, dankbare en liefderijke herinnering.

H. VAN GOUDOEVER.

DR. J. S. SPEYER. †

Speyer had geen moeite, zijn leerlingen duidelijk te maken, welk een eigenaardige band van eerbiedig ontzag en warme genegenheid den Indischen leerling aan den meester bindt, want hij leerde ons in ons zelf dat alles voelen jegens hem.

Door zijn veelzijdige werkzaamheid : als latinist en sanskritist, te Groningen en te Leiden, en door de wettelijke omschrijving van onze academische studieprogramma's, telde Speyer zijn leerlingen onder de beoefenaars der oostersche, klassieke en germaansche philologie en zelfs onder historici. Al bleef niettemin het getal dergenen, die hem hoorden, uit den aard der zaak bescheiden, naar vele zijden zijn de zaden van zijn voortreffelijk onderwijs uitgedragen : hij heeft de inzichten verdiept van indologen en linguïsten, classici en germanisten.

Nog eenige maanden, en het zou ons vergund zijn geweest, hem op den dag, waarop hij 25 jaren geleden het professoraat te Groningen aanvaardde, van onze dankbaarheid en vereering te getuigen. Het rondschrijven, waarin eenige oud-leerlingen den anderen in sobere woorden in herinnering brachten, wat zij aan Speyer te danken hadden, lag voor

afdrukken op de pers, toen ons het bericht van zijn dood bereikte. De enkele exemplaren, die ervan zijn afgedrukt, dragen den datum van zijn sterfdag: 1 November **1913**. — Wat wij hem **zelven** hadden willen zeggen, hebben wij hem enkel kunnen na-roepen bij zijn graf.

Een beter leermeester heb ik niet ontmoet.

J. HUIZINGA.

Dr. F. A. JENTINK. †

Op den 4^{den} November van dit jaar overleed Dr. Fredericus, Anna Jentink, directeur van het Rijks Museum van Natuurlijke Historie, na eene ongesteldheid van enkele maanden. Hij werd 20 Augustus 1844 te Nieuwland in Friesland geboren en ging na zijn gymnasiale opleiding in 1866 studeeren aan de Akademie te Utrecht, waar in die dagen de Dierkunde onderwezen werd door den hoogleeraar Harting, die door zijn geestdriftige voordracht zijn leerlingen groote liefde voor dezen tak van wetenschap wist in te boezemen. Na het volbrengen van zijn candidaats-examen vertrok hij naar Leiden, waar de jeugdige hoogleeraar Selenka door zijn schitterende colleges over vergelijkende ontleedkunde en ontwikkelingsgeschiedenis spoedig een schare van jonge zoölogen rondom zich had verzameld. Den 29sten Januari 1875 promoveerde Jentink tot doctor in de Wis- en Natuurkunde op een dissertatie, getiteld „over Systematiek en Generatie-organen van Naakte Pulmonaten.” Spoedig daarop werd hij benoemd tot conservator aan het Rijks Museum van Natuurlijke Historie, waarvan de geniale Hermann Schlegel toen directeur was; door dezen geleerde werd hij niet alleen ingeleid in de studie der zoogdieren, maar werd hij tevens eenigermate vertrouwd gemaakt met die eigenaardige

praktische eischen, die aan den Directeur van een zoölogisch Museum gesteld worden, n.l. kennis van het prepareeren en opzetten van dieren, het opstellen van geraamten, de handel in naturalia enz. Na den dood van Schlegel in het begin van 1884 werd Jentink tot zijn opvolger benoemd. Met groote toewijding zette hij zich aan het bestudeeren der zoogdieren in het Museum voorhanden, waarvoor vooral het rijke materiaal, in onze Oost-Indische koloniën verzameld, hem ruime stof opleverde en in tal van mededeelingen, zoowel in de „Notes from the Leyden Museum” als in het „Muséum d’Historie naturelle des Pays-bas” heeft hij de uitkomsten daarvan neergelegd. Geen wonder, dat hij zich bezwaard gevoelde, de aan zijn zorgen toevertrouwde schatten nog steeds te zien opgeborgen in het oude „Hof van Zessen”, dat in het geheel niet meer voldeed aan de eischen tegenwoordig aan een Museum gesteld en de laatste jaren van zijn leven zijn dan ook nagenoeg geheel in beslag genomen door de pogingen om daarin verbetering te brengen. Eindelijk in 1900 mocht het hem gelukken een nieuw Museum in het Van der Werf-park te zien verrijzen, waarin zijn lievelingsdenkbeeld, volkomen scheiding van de „wetenschappelijke” en de „publieke” verzameling, werd verwezenlijkt ; helaas heeft hij het niet mogen beleven, dit gebouw geheel voltooid te zien.

Ook door het bijwonen van wetenschappelijke bijeenkomsten, zoowel hier te lande als in het buitenland, trachtte hij de belangen van het Museum te bevorderen ; zoo was hij een getrouw bezoeker van de zoölogische congressen en werd in 1893 te Moscou aangewezen als Voorzitter van het Congres,

dat in 1895 in Leiden zou gehouden worden. Tevens verleende de Russische Regeering hem het Commandeurskruis der Stanislaus-orde ; eene onderscheiding, die in 1895 gevolgd werd door zijne benoeming tot ridder in de orde van den Nederl. Leeuw. Toch ging hij niet geheel op in zijn wetenschappelijken werkkring, maar nam ook ijverig deel aan het publieke leven in Leiden en was een bekende verschijning zoowel op musikale als op politieke bijeenkomsten. De Sleutelstad verliest in hem een goed burger, de zoölogische wetenschap een harer vlijtige beoefenaars.

R. HORST.

A. J. BINNENDIJK. †

Adrianus Jacobus Binnendijk was bij de Leidsche ingezetenen algemeen bekend, en zijn heengaan zal in vele kringen ten zeerste worden betreurd. Zonder zich op den voorgrond te plaatsen, leefde hij het publieke leven mee, en onderscheidde zich door tal van goede eigenschappen zoodanig, dat **veler** aandacht op hem gevestigd werd. Aangenaam van uiterlijk en manieren, vroolijk en opgeruimd, **eenig**-zins humoristisch aangelegd, gemakkelijk in den omgang met menschen van allerlei stand en rang, met een open oog voor het schoone en goede, waar het te vinden was, nauwgezet in het vervullen van zijn plichten als mensch en als burger, ook in het aanpakken en volvoeren van hetgeen hij eenmaal op zich genomen had, daarbij sprekend en handelend naar vaste grondbeginselen, waaraan ernst en vroomheid in den besten zin van het woord gansch niet vreemd waren, gaf hij zich **zoo**-als hij was.

Geen wonder, dat hij meer en meer de gezochte man werd voor tal van vereenigingen en instellingen, die hij zijn tijd en krachten gaf, buiten zijne werkzaamheid als Directeur der Stedelijke Werkinrichting, waartoe hij in 1870 benoemd werd en welke betrekking hij tot 1908, tot groote tevredenheid van

het gemeentebestuur en van de commissie van toezicht op die instelling, bekleedde.

Van de boven aangeduide vereenigingen of corporatiën, waarvan hij lid of bestuurder was (meest als secretaris of penningmeester), worden genoemd : „ *Eigen Hulp*”, de kerkelijke kiesvereeniging „ *Vrijheid en Orde*”, de „ *Leidsche Maatschappij van Weldadigheid tot voorkoming van armoede*”, de „ *Leidsche afdeeling van den Nederlandschen Protestantenbond*”, de „ *Vereeniging tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen*”, de „ *Vereeniging tot bevordering van getrouw Schoolbezoek*”, de „ *Vrijzinnige Kiesvereeniging*”, en van de „ *Vereeniging tot bevordering van Zondagsrust*”. — Een respectabele lijst, die wel het beste bewijs is van zijn medeleven met de burgerij, wier welzijn hem zoozeer ter harte ging. Deze lijst zou evenwel niet volledig zijn, indien hierbij niet gewaagd werd van zijn verhouding tot de *Remonstrantsche Broederschap* en de *Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente* alhier, aan welke hij zeer belangrijke diensten heeft bewezen. Van ouder tot ouder Remonstrant — zijn vader, Johannes Binnendijk, was meer dan veertig jaren lid van het kerkbestuur en maakte zich als Armverzorger der gemeente zeer verdienstelijk, en ook zijn oom, Jan Jacob Spöhler, was vele jaren lid van het bestuur ¹⁾ — diende onze vriend sedert 1874 de Gemeente en gaf hij haar het beste wat hij geven kon: zijne groote liefde voor de „be-
vordering van het godsdienstig leven, in vrijheid

1) Uit zijn huwelijk met mej. Captein werden hem twee zonen en een dochter geboren. Later trouwde hij met mej. Hoogenstraten, die hem twee zonen en twee dochters schonk.

en verdraagzaamheid, op den grondslag van het Evangelie van Jezus Christus" 1).

Wars van alle uiterlijk vertoon, waar het 't heiligste des levens geldt, en evenzeer afkeerig van allen twist over godsdienstige vraag- en leerstukken, trachtte hij het Christendom, volgens dat beginsel, toe te passen in de praktijk van het leven.

Den 28sten Januari 1874 nam hij het secretariaat over van zijnen voorganger, den heer T. Hooiberg. Sedert vervulde hij deze betrekking tot hij door toenemende hardhoorigheid zich gedwongen zag, haar aan een ander bestuurslid over te dragen. Ook was hij vele jaren achtereen Regent-rentmeester van het Frans-Houttijnhof aan de Hooigracht, en als afgevaardigde in de Algemeene Vergaderingen der Broederschap getrouw op zijn post.

Het was dus zeer natuurlijk, dat het Bestuur der Gemeente, toen de 28ste Januari 1899 naderde, waarop Binnendijk zou mogen herdenken, dat hij 25 jaren onafgebroken de Gemeente had gediend, besloot hem op waardige wijze te huldigen. In eene buitengewone vergadering, in den avond van den 27sten (de Zaterdag was daartoe minder geschikt) mocht hij ondervinden, dat zijn persoon en zijn werk hoog gewaardeerd werden.

Door een der leden van het Bestuur van zijne woning afgehaald en de bestuurskamer binnengeleid, werd hij door de aanwezige leden en oud-leden van het Bestuur op de hartelijkste wijze ontvangen

In warme bewoordingen vertolkte de Voorzitter, Ds. H. P. Schim van der Loeff, de gevoelens van

1) Art. I van het Algemeen Reglement der Remonstrantsche Broederschap.

hen, die voor korten of langen tijd met hem hadden samengewerkt, en bood hem, als persoonlijk bewijs van achting en vriendschap der leden en oud-leden van het Bestuur, een paar sierlijke vazen aan, die, met een kostelijken schat van bloemen gevuld, de bestuurskamer een recht feestelijk aanzien gaven. Namens de Gemeente, in wier dienst hij zijne taak met zooveel liefde en toewijding in die kwart eeuw had verricht, ontving de jubilaris een zilveren inktkoker met eenvoudige inscriptie : „28 Januari 1874—1899. De Rem. Geref. Gemeente aan haren Secretaris A. J. Binnendijk”.

Dr. J. A. Beijerman, uit Amsterdam opzettelijk overgekomen, waardeerde in hem vooral den vriend en raadgever, van wien hij, als jong predikant in zijne eerste gemeente en zoo geheel onbekend met de praktijk, zooveel had geleerd, en die in de dertien jaren van zijn ambtelijk leven hier hem tot een vriend geworden was. Hij wenschte den heer Binnendijk toe, dat hij nog lang mocht blijven de rechterhand van den voorzitter.

In denzelfden geest voerden nog andere leden en oud-leden het woord. Ook de koster en diens echtgenoot bleven niet achter, maar feliciteerden hem eenvoudig en hartelijk, en boden hem als blijk hunner achting een gouden penhouder aan.

Er wachtte den heer Binnendijk nog eene verrassing in deze merkwaardige bijeenkomst. Een der jongst aangekomen leden van het bestuur toonde veel belangstelling in de Geschiedenis onzer gemeente, „die niet alleen een der oudste is van de Broederschap, maar ook een der merkwaardigste, omdat zij, meer dan eenige andere der Broederschap in ons Vaderland tot het erlangen van vrije godsdienstoefening en

het stichten van een kerkgebouw heeft moeten worstelen" ¹⁾. Zijne belangstelling nam toe, toen hij, opgenomen in den kring van haar bestuur, haar intiem huishoudelijk leven begon mee te leven. Het verlangen om meer van haar verleden te weten, werd gaandeweg sterker, en was niet bevredigd, vóór hij, over hare notulen gebogen, hare geschiedenis van bijna drie eeuwen als voor zijne oogen had zien voorbijgaan.

Intusschen deed hij twee ontdekkingen. De eerste was die van de data betreffende den heer A. J. Binnendijk. De tweede was deze, hoe er in de bestuursvergaderingen vroeger meermalen sprake was geweest, dat er eene getrouwe en volledige *Naamlijst van Bestuurderen* mocht worden opge maakt, en dat het een bepaalde wensch was van den achtenswaardigen vader van onzen jubilaris, den heer Johannes Binnendijk, als boven reeds is vermeld.

„Welnu, M. d. V. ! — aldus sprak bedoeld lid, — ik achte mij geroepen dien wensch te vervullen, omdat ik mij er toe in staat voelde. Van dat oogenblik beschouwde ik het als mijn plicht en in die opvatting ben ik aan het werk getogen. Geen geschikter oogenblik, om er mee voor den dag te komen, dan heden, nu wij hier zijn om uiting te geven aan ons gevoel van achting en vriendschap voor den waardigen zoon van een nobelen vader.

„M. d. V. ! Niet zonder innerlijke voldoening, maar met alle bescheidenheid, bied ik U mijn werk aan,

1) Prof. Dr. H. C. Rogge. Inwijdingsrede na de voorlaatste verbouwing der kerk, gehouden op 11 December 1870, naar aanleiding van Hebr. x: 25.

in de hoop dat Gij het voor de Gemeente wel zult willen aanvaarden. Aan U de eer het den jubilaris te overhandigen ter bewaring in ons archief!“- 1)

Men vergeve mij deze uitweiding. Zij was noodig om te doen uitkomen, hoezeer de overledene in den kring van het bestuur geacht en om zijn veelomvattend werk gewaardeerd werd ; ten andere, om te doen zien, hoe hoog hij de vervulling van den wensch zijns vaders schatte. Nog in zijne laatste levensdagen, toen hij niet meer spreken kon, toonde hij door gebaren, hoe gelukkig hij was met dat persoonlijk geschenk.

Men meene nu niet, dat Binnendijk, die voor alles tijd vond, als zoovelen, die het altijd even druk hebben, weinig beteekende voor het familieleven. Het tegendeel is waar. Ook daar laat zijn gemis zich diep gevoelen. Waar hij zich heeft bewogen, in welken kring ook, daar gaf hij zich geheel. Niet het minst in dien van zijne familie. Meer dan overal elders laat hij dáár eene ledige plaats achter, want hij was ook een braaf echtgenoot en een liefhebbend vader.

En, wat mijne betrekking tot hem betreft, zij hier gezegd, dat na onze eerste kennismaking, in het najaar van 1867, toen wij beiden tegelijk schutter werden (hij was vier maanden jonger dan ik) en elkaar voor het eerst ontmoetten bij de exercitie-lessen van den adjudant-onderofficier Baër, sedert vrienden zijn geworden en gebleven tot zijn einde.

1) Volgens het Huishoudelijk Reglement, art. 36, is de Secretaris van het kerkbestuur tevens belast met de bewaring van het archief. Om dien functionaris te verlichten in zijn arbeid, is verleden jaar een archivaris benoemd.

Geboren den 19den Januari 1843, mocht hij zijn 7 1sten geboortedag niet beleven. Hij overleed na een langdurig lijden den 29sten November 1913, en werd den 4den December d. a. v. in zijn familiegraf aan de Groenesteeg begraven.

Zijn stoffelijk overschot ruste daar in vrede, zijn beeld blijft leven in ons hart, zijn geestelijk deel zij Gode bevolen !

Leiden,
Oudejaarsavond 1913.

S. P. PERDIJK.

Aanteekening ¹⁾. — De »Naamlijst van het Bestuur der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Leiden», waarvan hierboven sprake is, is een in rood linnen gebonden boek van 62 bladzijden groot folio! gaat van *jaar* tot jaar van 1636-1899, met calligraphisch uitgevoerden titel (in rood, zwart en goud) en de volgende opdracht (in 17de-eeuwsch letterschrift, rood en zwart): »Ter herinnering aan de vijfentwintigjarige dienstvervulling van Adrianus Jacobus Binnendijk, als Secretaris van het Bestuur der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Leiden, en ter vervulling van den wensch zijns vaders: Johannes Binnendijk, wordt deze Naamlijst aangeboden door Simon Petrus Perdijk. Leiden; xxviii van Louwmaand MDCCCXCIX.

1) Overgenomen uit het verslag van de feestviering, in de berichten »*Uit de Remonstrantsche Broederschap*», 10de jaarg. pag. 175.

Gedenkplaat voor Joan Melchior Kemper
onthuld 18 November 1913.

Het jaar 1815 en zijne glorie.

REDE UITGESPROKEN INDE GROOTE GEHOORZAAL TE LEIDEN
19 NOVEMBER 1913.

Het was het begeeren, van wie het programma onzer feestdagen hebben geregeld, dat er zou verhaald worden van wat vóór honderd jaar onder ons is geschied. Mij is het een eervol voorrecht die taak te vervullen en aan deze plaats u te mogen herinneren aan de voorbijgegane dingen, te mogen gewagen van het tegenwoordige en zijne eischen en te vertolken, wat er bij gedenken en vooruitzien omgaat in ons gemoed. Volgt dan eene korte spanne tijds mijne woorden met uwe toegenegen aandacht, en binde gehoor en spreker gemeenschappelijke liefde voor land en volk, historie en toekomst!

Het jaar 1813 en zijne glorie — zietdaar titel en inhoud mijner rede u genoemd! Ik hoop, dat gij er een protest in wilt hooren tegen eene zekere stemming, eene strooming in den lande, die juist in die glorie van 1813 niet meer gelooft. Gij kent ze in getale, die bij brallende verheerlijking stil werden en zich terugtrokken en, bij het jubileeren over wat toen is geschied, glimlachten als lieden, die te goed

achter de schermen hadden gezien, vermoeid en verveeld nu van al dat klatergoud, dat voor echt metaal moest doorgaan. Zóó zijn er onder allerlei rang en stand, richting en kleur. Ik mag niet talmen met te verklaren, dat dit zich-op-een-afstand houden, dat zelfs eenige onwillige wrevel zeer begrijpelijk en zelfs voor een deel te rechtvaardigen is. In waarheid, zoo ik van „glorie” gesproken heb, het was niet, om u in verzoeking te brengen mede u schuldig te maken aan verkrachting der historische waarheid, of ook aan te heffen dien gezwollen feesttoon, die onnatuurlijk en daarom voor wezenlijke, zuivere vreugde zoo noodlottig is. Wie durft loochenen, dat er te dezen opzichte zwaar is gezondigd ? Dat de fouten der vaderen verzwegen, de deugden der **overheerschers** gekleineerd zijn ? Dat het onbeteekenende is opgeblazen tot het heldhaftige en het gansche gebeuren opgetild tot eene grootscheid en verhevenheid, waartoe het nooit wezenlijk is opgeklommen? En wie durft ontkennen, dat hier en daar dit valschelijk opgetooid verleden nog bovendien werd misbruikt tot eene verheerlijking van het tegenwoordige, die bedachtzame en eerlijke naturen op de voorschreven wijze tot teruggetrokkenheid, tot koele onthouding bracht? Zoo is het. Maar ik geloof, dat toch de meerderheid der natie gevaar loopt aan den anderen kant van den goeden weg af te wijken. Het is het gewone proces. Menschenhaters zijn, naar een bekend woord, zij, die te **halver wege** uit de school des levens wegliepen. Desgelijks, wie met de historische waarheid ernst maken, wie uit zich **zelven** of met **anderer** hulp de gebeurtenissen, in dit geval van 1813, zijn gaan zien onder haar ware licht, zijn ontgoocheld geworden en teleurgesteld, zij werden **ge-**

dwongen overgeleverde voorstellingen te laten varen, en zulk eene verarming voert altijd tot verbittering, voor 't minst tot ontstemming. Wat zich dan nog vervlecht met onze nationale nuchterheid, traag tot geestdrift, uiterst langzaam zich gevend tot bewondering en gejuich, lichtelijk zich schamend voor enthousiasme. Zoo komt men dan op het befaamde doode punt. Maar wie zich aan deze beklemming ontworstelt en nu verder durft gaan, die ervaart, dat ook hier de waarheid vrij maakt, tot zuiverder oordeel brengt over menschen en dingen, en in plaats van de gewaande schoonheid hem eene andere toont, van de aarde aardsch en, naar de wet dier aardsche huishouding, door veel leelijks bezoedeld, maar toch zeer wezenlijk en vol bekoring. Hij bespeurt, dat wie licht en schaduw tot hare juiste verhoudingen terugbrengt, ongeacht of het vriend of vijand, inboorling of vreemde geldt, het eigene evenzeer blijft liefhebben, niet waarlijk omdat het alles beter, maar omdat het nu eenmaal vleesch van zijn vleesch, bloed van zijn bloed is. Zooals, wie spreekt van de „glorie van 1813”, daarmee niet bedoelt het herstel onzer onafhankelijkheid te willen gedenken als eene uitstorting van louter schoonheid; maar als eene heilrijke gebeurtenis van buitengemeene beteekenis voor land en volk, waarin, naast veel kleins, zich genoeg menschelijke grootheid openbaarde, om er niet alleen dankbaar, maar ook bewonderend op terug te zien.

Ons past allereerst de erkenning, dat wij van Napoleon veel goeds hebben ontvangen. Toen het decreet van Rambouillet, 8 Juli 1810 in artikel 1 had verklaard.. „Holland is vereenigd met het keizerrijk”, stond niets meer aan onze „napoleoniseering” in

den weg. Het woord is van maarschalk Oudinot, en wij kunnen slechts uitspreken, dat, voorzoover „napoleonisme” zich laat losmaken van oorlog en zijne ellende, het voor de vaderen ten zegen is geweest. Want het is eene legende, dat de drie jaren van onze inlijving bij Frankrijk voor land en volk louter schade en onheil hebben gebracht. Veeleer was het eene periode van wel uiterst pijnlijke, maar gezegende genezing van oude kwalen en van de schepping van nieuwe toestanden, waarbij wij ons nog altijd wèl bevinden. De Keizer zelf was ons niet ongenegen, hij voelde voor ons groot verleden, hij kende onze historie, hij vond ons land belangwekkend. Van alles wat hier geschiedde was hij verwonderlijk goed op de hoogte, en in den onafgebroken stroom van rapporten, die van hier naar Parijs gingen en onder zijne oogen kwamen, spiegelt zich het gansche Nederlandsche leven van toen af, leger en vloot, handel en landbouw, kerk en school, zeden en gewoonten, kunst en wetenschap, en niets is zóó klein, dat het zijne aandacht ontsnappen zou. Maar hij wil, en gelijk hij wil beveelt hij. Hij beveelt en moet gehoorzaamd en hij begeert, dat zijn wagen voorrijde. „Doe aan de heeren mijne meening verstaan”, klinkt het herhaaldelijk van zijne lippen. Zulk een taal en zulk een regiment was men in dit tuchtelooze land niet gewoon en zulk een regeerder, van wien wezenlijk gezag uitging, was wel een gansch nieuw verschijnsel voor de vaderen, die altijd onwillig waren geweest zich voor elk, ook het wijst, gezag te bukken. Laat het in één woord gezegd zijn: het is de machtige hand des keizers geweest, die deze kwalijk geünieerde provinciën heeft omgeschapen tot den éénen Staat der Nederlanden.

Wonderbare gang der historie! Karel V had wel al deze gewesten onder één bestuur gebracht, maar tot eene unie had hij de ongelijksoortige bestanddeelen nimmer kunnen bewegen. Prins Willem I, hoogloffelijker memorie, was verder geschreden en schiep door de Unie van Utrecht de vrije Republiek der Vereenigde Nederlanden. Maar zijn genie zelfs was niet machtig genoeg geweest, om wezenlijk te ver-eenigen provincies, steden, heerlijkheden, grietenijen, waterschappen, die alle zelfstandig wilden zijn, slechts eigen voordeel zochten, zelden het eigen voor het algemeen belang vermochten te doen wijken en aldus het droevig schouwspel boden van die enge zelfzucht, die voortdurende onderlinge twisten, waaraan elk land op den duur te gronde gaat. Bovendien nog onze partijschappen. Want het is onvermijdelijk en goed, dat er partijen zijn, verschillend inzicht omtrent de beste wijze van regeering. Maar wee het land, gelijk toen de Republiek, waar elke partij slechts zichzelve niet het gemeene vaderland, slechts eigen triomf niet den bloei der gansche natie zoekt! Dan is er die verscheuring, die ontrafeling, die den burgeroorlog niet schuwte, voor 's lands onafhankelijkheid duizendmaal meer te vreezen dan ook de machtigste vijand buiten de grenzen. Zoo was ook de Republiek, trots rijkdom en welvaart, ja ook trots den overvloed van groote mannen en vrouwen op elk gebied, door haar voortgebracht, inééngestort; en haar val was groot.

Maar nu — wat den landgenoot niet was gelukt gebood de vreemdeling. Wij kennen van de schoolbanken af de namen van Lebrun en d'Alphonse, van prefecten als De Celles en de Stassart. Zij zijn zeker de wreedaards niet geweest, waarvoor zij gewoonlijk

doorgaan. De grijze oud-consul **Lebrun** was een welwillend en gematigd man, hij poogde vaak 's keizers strengheid te verzachten, en aardig is opgemerkt, dat het voortdurend **meeningsverschil** tusschen hem en Napoleon in den grond der zaak eene voortzetting was van den strijd tusschen Napoleon en den koning van Holland. Ook van **d'Alphonse** kan men met een gerust hart veel goeds zeggen, goedgehartig, zich geheel aanpassend aan onze zeden en vooral een buitengewoon knap regeerder. Onder hem stonden de prefecten, in wier handen de eigenlijke administratie der departementen berustte. Zij waren de dragers van de één- en ondeelbaarheid des rijks, en de prefectuur, schepping des **grooten** keizers, was een model van een stipt, regelmatig bestuur, voor hoog en laag gelijk, met dezelfde zorg voor allen, instelling, waardoor Napoleon's geest van den troon doordrong tot het kleinste dorp, waardoor voor het eerst die eenheid der gewesten werd bereikt, welke vroeger eeuwen haar niet hadden kunnen schenken. En dit blijft eene beteekenisvolle waarheid, ook al loochenen wij geen oogenblik, dat daarnaast de jammerlijk zoek geraakte eendracht en de ontaarde vaderlandsliefde zich hebben hersteld onder den harden druk van 's keizers regiment. Al verder — waartoe zou het verzwijgen dienen — er was in zoo velerlei opzicht in onze vermolmde republiek een Augiasstal te reinigen ; nu het achteraf gebleken is, dat de Fransche Heracles ons niet duurzaam heeft kunnen overheerschen, kan het nageslacht voor zijn **zuiveringsarbeid** slechts dankbaar zijn. Natuurlijk zien wij, na honderd jaren, deze dingen duidelijker dan de vaderen. Dat Holland op eervolle wijze met

het keizerrijk was vereenigd, dat velen ten onzent, onder de bekoring van zoo machtig eene persoonlijkheid, des keizers trouwe en aanhankelijke dienaren zijn geweest — men mocht niet verwachten, dat de nationaalgezinden daarover juichen zouden ; het was zelfs misschien te veel geveegd, dat zij dankbaar oog zouden gehad hebben voor de welwillendheid van den gouverneur-generaal en van zooveel zijner ambtenaren — dienaren in elk geval van den vreemden potentaat. Maar zij moeten toch gezien hebben, wat wij thans nog zooveel scherper opmerken : de zorgvuldigheid, waarmede de belangen van het ingelijfde land werden behartigd, de regemaat van het prefectoraal bestuur, de vlugheid van het administratief beheer, dat van sleur noch treuzelen wist en wel vaak in botsing kwam met onze ambtenaren, die gewoon waren aan een langzame, omslachtige manier van werken. Veel meer nog. De keizerlijke regeering heeft nieuwe industrieën gesteund, landbouw, veefokkerij, bijenteelt bevorderd, voor de ontginning van woeste gronden zich bijzonder verdienstelijk gemaakt, bebossching krachtig ter hand genomen. Zij heeft een ernstig begin gemaakt met eene regeling der geldmiddelen en een rechtvaardiger belastingstelsel ingevoerd ; zij heeft de rechterlijke macht geörganiseerd, weder naar het Fransche éénheidsbeginsel ; zij heeft de inschrijving bij den burgerlijken stand, niet geschapen maar, tot wet voor allen gemaakt ; zij heeft zich het lot der gevangenen in de tucht- en spinhuizen aangetrokken ; de armenzorg verbeterd in dit land, waarvan de liefdadigheid zeker altijd groot, maar niet verstandig geweest was. Zoo heeft de geest des grooten keizers, die zijne dienaren

doordrong en bezielde, ook hier nieuwe en goede dingen voortgebracht.

Helaas, ook booze geesten hebben hun spel met hem gespeeld, zijn blik beneveld, en daarvan hebben de vaderen de bittere ellende geproefd. De wanhopige en waanzinnige handhaving van het continentale stelsel gaf onze toch reeds kwijnende welvaart den genadeslag, dwong tot groote auto-da-fés van Engelsche goederen en koloniale waren, joeg de prijzen omhoog, knotte de visscherij en bracht eene armoede in 't land, die voerde tot slooping van huizen en buitenplaatsen in massa. Een andere demon nog joeg den keizer voort en dwong hem voor den vrede naar het zwaard te grijpen en zijne landen door altijd nieuwe lichtingen uit te putten; hoe gehaat werden conscriptie en loting bij ons volk, dat nooit geleerd had zelf de wapenen te dragen, dat afkeerig was van alle discipline en nu dubbel gebeten op een stelsel, dat soldaat-worden gelijk deed staan met op verre slagvelden te moeten vechten voor vreemde overheersching.

Want dit was het ten slotte: wat de keizerlijke regeering goeds of kwaads bracht, zij was eene vreemde, onnationale, zij had de natie geschrapt uit de volkrenrij, zij belaagde de taal, die immers gansch het volk is. En het is met een volk als met den enkeling: het kan zich alleen waarlijk ontwikkelen langs eigen lijn, naar eigen karakter; het moet zich zelf zijn, niet gebonden en beheerscht door machten, die vreemd staan tegenover zijn verleden, zijn aard en wezen, zijne idealen. Vrijheid is een geestelijk goed, dat niet in practische waarden kan worden omgezet. Het is niet te bewijzen, dat de hongerige wolf uit den fabel goed deed zijne

vrijheid te verkiezen boven het knechtschap van den weldoorvoeden hond. Maar de vaderen hebben toch wel gevoeld, dat zij behalve stoffelijke welvaart, behalve hun koffie en tabak, behalve hun renten nog andere goederen misten, van idiëel belang: hun vlag, die niet meer, als in oude, glorierijke dagen, vrij uitwoei over land en zee; hunne taal, die niet langer werd geduld en niet langer het voertuig mocht zijn hunner zielsuitingen; hun vrijheid van bewegen, door censuur en spionage al vaster gebonden, toen het wankele, Fransche gezag tot telkens **grooter** strengheid gedwongen werd. Dit gemis van onzienlijke goederen groeide tot eene ondukbare kwelling, niet bij allen misschien, toch zeker bij wie niet de minsten der natie waren, en stookte eene verbittering, die eindelijk uitbarstte, toen de slag bij Leipzig den titan tuimelen deed. „**Hoe** zijt gij van den hemel gevallen, morgenster, dageraadzoon ! Hoe zijt gij ter aarde geveld, volkenvertrapper! Die u zien, staren u aan en zeggen : is dit nu de man, die de aarde deed sidderen, koninkrijken in beroering bracht? . . .” Aldus liet eenmaal een israëlietisch dichter de schimmen in de onderwereld den gevallen Nebukadnezar smadend toeroepen. Als onze overgrootvaders dit woord op Napoleon hebben toegepast, hebben zij het goede, dat hij deed, ondankbaar vergeten, maar levendig beseft, dat hij geweld had gepleegd aan zeer kostelijke bezittingen van een volk, zijne vrijheid, d. i. het recht om zich naar eigen karakter te ontwikkelen, naar eigen natuur te groeien.

Onze vrijwording, het herstel onzer onafhankelijkheid. Ook daaraan heeft zich eene legende gehecht,

die van eene algemeene, eendrachtige, alles wagende beweging, legende, gelijk gij allen haar erkent, gelijk ook ik haar niet loochenen zal. Anstigen en twijfelmoedigen waren er in getale, in stad en dorp o velen, die zich stil hielden en afwachtten en naar nationalen aard gij weet welk dier uit den boom keken. Aanzienlijken als van Maanen en Roëll schudden het hoofd over wat Van Hogendorp en de zijnen dorsten bestaan, de houding van Amsterdam was, uit overmaat van voorzichtigheid, ellendig, en nog den 20^{en} November durfde de Leidsche academie de Oranje-vlag niet uitsteken. Zithier onze stad genoemd en mij de gelegenheid geboden u hare lotgevallen te herinneren, bij de beschrijving waarvan ik o. a. dankbaar gebruik heb gemaakt van het artikel van Mr. Overvoorde in het „Gedenkboek 1813” en van dat relaas van een ooggetuige, misschien een suppoost van het Arme- Wees- en Kinderhuis, ook blijkens zijne taal onverdacht Leidenaar, dat dezer dagen door den heer Felix Driessen naar het handschrift is afgedrukt, verhaal, wel uitteraard vol vergissingen, waar het de **algemeene** geschiedenis des lands raakt, maar van belang, omdat zoo weinige stemmen uit de groote massa tot ons zijn doorgedrongen en van veel waarde voor onze kennis, van wat er onder de burgerij geleden is. En laat mij dit aanstonds mogen zeggen : voor weinig steden is November 1813 zóó weinig glorieus en eervol als voor Leiden, de regeering angstig en weifelend, de bevolking slap en lijdelijk: de verklaring en dus, als gij wilt, de verontschuldiging ligt voor een groot deel in de ellende, die hier, door reeds vroeger bestaande armoede, door de eigenaardigheden van eene fabrieks-

en academiestad, ook door de ramp van het kruitschip in 1807, dubbel drukte.

De opschrijving voor de Nationale garde in April 1813 had ook om en in onze stad ernstige opstootjes veroorzaakt, bekend als **Drie-Schoft-Oranje-Boven**, omdat gedurende drie schofttijden op 20 en 21 April de Oranjevlag van den toren heeft gewaaid. Leider van den boerenopstand was de Alfensche graankooper P. van der Lee. Toen hij als gevangene op het Leidsche raadhuis was gebracht, rukten de boeren naar de stad op, overrompelden de wacht bij de Hoogew. poort en trokken binnen, door de burgers juichend ingehaald, Zij bevrijdden van der Lee ; maar toen, gelijk het bij zulke bewegingen zoo dikwijls gaat, verloren zij, verloren ook de kalmer gezinde burgers, de leiding en kreeg het gepeupel de overhand, dat „vuijgt van volk” zegt de ooggetuige, dat op het stadhuis de meubelen kort en klein sloeg, oude papieren stukscheurde, zich tooide met helmen en borstplaten, nog uit den tijd van het beleg over, dan naar buiten kwam, een **wapenwinkel** plunderde, kruit uit het kruithuis haalde en aldus, schietende en op trommelen slaande, door de straten ging, bij bakkers, kruideniers en tappers de waren weghaalde en aldus den ganschen nacht de angstige stad in rep en roer bracht. Vreeselijke dingen zijn er niet gebeurd, tenzij gij daartoe zoudt willen rekenen, dat de gevangenen van Gravensteen werden bevrijd. En al had dit niet de gevolgen van de bestorming van de Londensche gevangenis Newgate in een roman van **Dickens**, of van de Parijsche Bastille, het slechtste soort volk begon nu toch op plundering te zinnen. De Fransche troepen onder den generaal De Lorcet, uit Den Haag

inmiddels ontboden, vonden de poorten gesloten, maar toen de sleutels van de **Koepoort** aan de dronken opstandelingen waren ontfutseld, door de studenten, die gezegd hadden, dat zij de sleutels nu al den ganschen morgen gehad hadden en dat het nu hún beurt was, om er eens mede te mogen pronken (volgens andere berichten vond de agent Aniba ze op de Ruïne liggen), toen ontsloot men de poort, de Fransche jagers trokken binnen, bij de straatschermutselingen vielen er eenige dooden (de getallen worden verschillend opgegeven) en om 6 uur 's avonds van den 21^{en} April was de rust hersteld. De spinhuisboeven gingen, zegt de ooggetuige, „uit haar eigen” wêer naar de gevangenissen terug. Naar het vonnis van een krijgsraad werden vier muitelingen op Vrijdag 30 April op den **Vestwal** bij de Hoogewoerdspoort gefusileerd. Zeker gedenken wij hunner met mededoogen, nog was voor wat zij wilden de tijd niet rijp, de beweging kwam te vroeg, en de gezeten burgerij zoowel als de studenten onthielden zich. Toch was de goede zaak door dezen boerenopstand gebaat: dat de Oranjevlag en Oranjeliederen hem vergezelden, was voor Van Hogendorp, die gunstiger tijdstip wachtte, eene aanwijzing, onder welk zinnebeeld hij eenmaal de vrijheid heroveren zou.

Middelertijd drukte de armoede zwaar op de stad. De fabrieken konden uit gebrek aan grondstof niet voortbrengen, en wat nog werd afgeleverd liep gevaar als verboden waar te worden aangehouden, gelijk in 1910 de douanen aan de Oostelijke grens Leidsche manufacturen hadden tegengehouden, omdat zij die, van geen certificaat voorzien, voor Engelsch hadden aangemerkt. In Januari 18 1 1 hadden de fabrikanten

Van Oyen, Prins, Stook, De Vriend, Van der Noordaa en Tieleman zich met een rekest tot den keizer gewend, waarin zij den bitteren nood der bevolking, door de geheele staking der lakenindustrie, schetsten. Op verandering hoopte de menigte niet meer, zij begon te gelooven, dat hun lijden altijd duren zou. Wel had zij gehoord van des keizers terugtocht uit Rusland, maar neen, hij was toch blijkbaar niet verslagen, want 22 Mei en 11 Juni 1813 had zij gezien, hoe aan de armen brood werd uitgereikt, omdat Napoleon in Duitschland twee overwinningen had behaald. Hoe had zij ook kunnen weten, dat de verlossing nabij was? Aan de groote meerderheid der burgerij ging zeker ook onopgemerkt de redevoering voorbij, die professor Van der Palm 4 October uitsprak bij de opening der lessen. Niet omdat zij, gelijk velen harer naneven, overtuigd was, dat eene professorale rede noodzakelijk van de uiterste saaiheid zijn moest, maar alleen, omdat zij er niets van kon begrijpen, gemerkt de Latijnsche taal, waarin zij werd uitgesproken. Maar wij willen den **moedigen** man gedenken, die twee weken **vóórd**at de slag bij Leipzig Napoleon ten val bracht, in gloeiende taal de liefde tot het vaderland verheerlijkte als bij machte om, ook onder vreemde heerschappij, tot groote daden aan te vuren en die het dorst bestaan, terwijl hij het vaderland hoog verhief, van den keizer met geen woord te reppen.

Van dien slag bij Leipzig, 16-- 18 October, kwam het bericht 3 November te Leiden en, gelijk overal, bracht het beroering onder de bevolking en vrees bij de regeering, die, onder den weifelenden en zwakken maire **Mr. D. M. G. Heldewier**, bang was voor eene herhaling der April-opstootjes. Hij nam

allerlei maatregelen om te onderdrukken, wat nog altijd heette „oproerige beweging”. Het was de vrees voor Napoleon, het was de ontzenuwende invloed van lange jaren van afhankelijkheid, het was gebrek aan doorzicht, aan doortasten, bij zoo-veel overheidspersonen uit die dagen aanwezig — en bij het volk was het onrust, vrijheidszucht, die geen uitweg vonden, omdat er geen leiding was. De gebeurtenissen elders hebben ook Leiden eindelijk meegesleept. Den 17^{den} November ten 4 ure was de Oranjevlag van de Haagsche torens uitgestoken, den 18^{den}, een Donderdag, ging ook onze stad over, d. w. z. in plaats van de hoogere en lagere Fransche ambtenaren, hier en elders heengegaan, trad een voorloopig stadsbestuur op, de keizerlijke wapenborden werden weggenomen, en Vrijdag 19 November bezweek de burgemeester eindelijk voor den sterken aandrang der bevolking en liet de vlag op den toren plaatsen, zorg dragende te officiëler plaatse aan te teekenen, dat hij zóó had gedaan „tot vermindering van oproer en rustverstoring”. Mocht Napoleon, de geduchte, toch nog terugkeeren — dan kon de regeering zich op den noodtoestand beroepen. De maire verzocht den rector-magnificus Brugmans nu ook de academie te laten vlaggen, maar deze, franschgezind, sloeg dat af. Onze ooggetuige vertelt, dat de Oranjevlag van het stadhuis bij de opstootjes van April stuk was gescheurd, dat dus nu die van de academie ter leen werd gevraagd en van den stadhuistoren uitgestoken. Is dit waar — dan zou dit rector Brugmans nog niet verontschuldigen. Alsof er geen vlag te krijgen geweest ware. In elk geval — de geliefde kleur wapperde weër hoog in de lucht en

dat wekte ook hier diezelfde ontroering, diezelfde zich in gejuich, in tranen uitende blijdschap, die het in het gansche land had veroorzaakt. Helaas — hoe dicht grenst vaak het verhevene aan het belachelijke! Den volgenden morgen was de vlag weêr ingehaald! Was de nieuwe regeering nog bang? Maar nu klonk het gemor der saamgeschoolde schare vóór het Stadhuis zóó dreigend, dat zij ten tweeden maie toegaf. Om negen uur wapperde de vlag opnieuw van de transen — thans zou zij niet meer worden ingehaald en blijven waaien over het vrije land. Het was dien dag druk en vroolijk op de straten en, gelukkig, niemand dacht er aan, om wraak te oefenen op de keezen, de aanhangers van 's keizers bewind. De een was met den ander vroolijk en Zondags werd in de kerken de naam des Heeren aangeroepen en God gedankt, die wederom Leiden had verlost. Dat er deze maal van weinig verhevens te zingen viel — ja, dat konden de Leidenaars toch ook niet helpen. Het was de al te bedachtzame overheid, het was vooral de lijdelijke, haast tegenwerkende houding van Heldewier, die onze stad zoo traag de groote beweging deed volgen.

En nog eenmaal scheen het, alsof Heldewier's vrees zou gerechtvaardigd worden. De tocht naar Woerden, om die stad aan de Franschen te ontrukken, had jammerlijke gevolgen. Wel werd zij Dinsdag 23 November genomen, maar den volgenden dag door Fransche troepen uit Utrecht heroverd, die daarna de ongelukkige stad plunderden en een dertigtal burgers wreedelijk vermoordden. Ook van de Leidsche gardes sneuvelden er velen, de anderen vluchtten in verwarring. Te Leiden bracht het bericht de menschen tot wanhoop. Reeds zagen zij

de Fransche soldaten binnen hunne muren, de stad in vlammen, de burgerij onthalsd. De paniek was algemeen, zelfs besloot het stadsbestuur Leiden niet te verdedigen en zich liever aan de genade des vijands over te geven. De bevolking verdrong zich vóór het huis van professor Kemper, op de Breêstraat tegenover het Raadhuis, om nadere tijding te vernemen. Als de familie zou blijken te vluchten, zou dit het zekerste bewijs zijn van den ernst van den toestand. Kemper-zelf, die zulk een krachtdadig aandeel heeft genomen in het herstel onzer onafhankelijkheid, was niet in Leiden. Wel zijne vrouw, Christina Kemper-de Vries, levendig, schrander en moedig. Aan haren man had zij geschreven, dat zij op haar post zou blijven, om niet door het **toon**en van vrees de goede zaak te schaden. Haar dochter stond met de gouvernante aan de deur, om van de vluchtelingen uit Woerden berichten in te winnen, eenige studenten hadden zich reeds vóór het huis geschaard, om het gezin van hun geliefden leermeester tegen de Franschen te verdedigen, maar toen de burgerij opdrong en de gansche massa in stijgende onrust kwam, trad mevrouw Kemper zelve met hare anderen kinderen naar buiten en zeide met hare heldere, duidelijke stem: „Als er gevaar was, zou ik dan zoo gerust met al de mijnen hier blijven ?” Eere zij de nagedachtenis der moedige vrouw, eene Kenau op hare wijze, die stand hield, terwijl de mannen radeloos waren en het gerucht al ging, dat de Franschen vóór de poort lagen ! Gij weet, dat het er niet van gekomen is. Er zijn troepen naar Leiden gezonden, Zondag 28 November o.a. een **75-tal** kozakken, die op de Ruïne kampeerden, maar het stadsbestuur bleef onwillig en wilde de

stad eenvoudig ontruimen. Eerst het bericht, dat de generaal Molitor in den nacht van 27 op 28 November Utrecht had verlaten en de Franschen naar het Zuiden wegtrokken, kon de angst doen bedaren. Nu was de vrijheid wezenlijk gekomen. Als symbool daaraan herinner ik u ten slotte nog aan dien 20sten December, toen de Souvereine vorst met den Erfprins, Van der Duyn van Maasdam en andere heeren Leiden bezocht, onder prachtig weer, en langzaam voortreed door de dichtopéengepakte en juichende menigte, langs de met sparregroen en oranje blij versierde en van kleur schitterende straten. De Janvossensteeg, van Oude Vest tot Haarlemmerstraat, was met slingers en dertig kronen behangen, waarin de vetpotjes voor de verlichting des avonds, die prachtig slaagde. Willem 1 en zijn zoon gingen van het Stadhuis te voet naar de Ruïne, en wandelden vandaar weêr langs het Rapenburg terug, in hunne personen de belichaming van het nieuw gesloten verbond tusschen het oude stamhuis en de natie, die den nieuwen tijd tegemoet ging.

Wij moeten zorg dragen, toeh., dat wij de Leidsche geschiedenis, u eerlijk en zonder bemanteling verteld, niet te zwaar laten wegen bij ons oordeel over den gang van zaken in het algemeen. Het is niet waar, dat wij zijn vrij geworden, alleen omdat de Franschen het land verlieten, op dezelfde lijdelijke wijze dus, als waarop een overstroomd land weder droog loopt door het afvloeien van het water. Van April af tot November toe is het volk telkens te hoop en te wapen gevlogen, waar dit slechts mogelijk was en heeft ook daardoor, later, de troepen der verbonden

mogendheden overtuigd, dat zij niet in een overwonnen land binnentrokken, maar in een, dat reeds zichzelf bevrijd had. Ziet nu ook op het heldhaftige, dat uw oogen trekt. De figuur van Gijsbert Karel van Hogendorp staat in onbeneveld licht en het tragische van elk heldenleven ontbreekt ook hier niet, als hij, op den dag van Oranjes intocht in Den Haag, alleen, van allen verlaten, in zijne kamer wacht op wat komen zal. Dat hij nog altijd in de volksherinnering zóó naar voren treedt, is volmaakt verdiend. Zonder hem is de glorie van 1813 niet te denken. En zijne bijzondere beteekenis ligt hierin, dat hij niet alleen sinds jaar en dag plannen be- raamd had om tot bevrijding te geraken, maar dat hij ook daarna, toen de Franschen waren heengegaan, heeft gearbeid aan de inrichting van den herboren Staat der Nederlanden. Van hem, uit zijn nobelen, rijken geest gevloeid, is de nieuwe grondwet, waarin zeker nog genoeg aan de oude republiek herinnert, maar toch ook veel is ontleend van het goede in de Fransche instellingen en die nog altijd, verbeterd, uitgebreid, onze grondwet is. Hij, wiens studeerkamer in zijn huis aan den Kneuterdijk in die November- maand 1813 het centrum aller handeling was, hij was het ook, die bewerkt heeft, dat Nederland Oranje terugriep. De prins van Oranje, die in de bittere jaren zijner ballingschap zijn land nimmer had vergeten, meende nu, dat hij aan het hoofd van vreemde troepen hier zou binnentrekken ; hier was wel, gedurende de inlijving, de Oranjekleur symbool van alle verzet geweest, maar aan een herstel der Oranjes dacht men eigenlijk niet. Toen heeft Hogendorp Oranje geroepen en het oude stam- huis aan den nieuwen Staat verbonden. In zijne

eerste, beroemde proclamatie van 17 November luidt het : „Oranje Boven ! Holland is vrij ! De **bondgenooten** trekken op Utrecht. De Engelschen worden geroepen. De Franschen vluchten aan alle kanten. De zee is open. De koophandel herleeft. Alle partij-schap heeft opgehouden. Al het geledene is vergeten en vergeven. Alle de aanzienlijken komen in de regeering. De regeering roept den Prins uit tot hooge overheid! . . .” In naam van den Prins proclameert Van Limburg Stirum zich tot gouverneur der hofstad. In naam van den Prins was het dat, gelijk in die andere proclamatie van 22 November gezegd wordt, „wij ons nationaal bestuur hernemen”. En zoo stak hij over naar zijne oude erflanden en deed den 30sten zijne intocht in Den Haag, door Van der Palm, ietwat gezwollen naar onzen smaak, maar toch treffend beschreven : „ . . . Hier deed de vreugde „de oogen schitteren, daar benevelde zij ze met den „zoeten dauw der natuur ; ginds stond men wezenloos, „geworteld in den grond, als geloofde men niet wat „men zag. Dezen gloeide het gelaat, gene verbleekte; „de een barst los in gejuich, des anderen stem „smoorde in het snikken der overkropte borst. Den „ouden was het, als hadden zij een kind uit den „dood weder gekregen, de mannen een broeder, de „jongelingen een vader. Wat men zag en hoorde „op de straten, waar eene schaterende menigte geen „plekje ledig liet, golvend zich voortstuwde en hoeven „noch raderen ontzag voor een glimlach van den „geliefde ; dit was nooit aldus gezien of gehoord ; „maar aandoenlijker nog, verheffend en verteederend, „wat men zag aan de vensters der woningen, waar „de bloem der beide seksen zich in rijen en traps- „gewijze voorwaarts drong en duizend doeken

„zwaaiden, met tranen besproeid.” Laat hier wat oratorie bijkomen — weest zeker, dat gij hier hoort vertolken wat in veler gemoed is omgegaan: de herwonnen vrijheid bevestigd, nu Oranje zich aan hare zaak verbonden had. Straks treedt hij als Willem 1 op en aanvaardt het gezag als soevereine **vorst**: de nieuwe staat, dien wij nog bezitten, **was** geschapen.

Zietdaar 1813 en zijne glorie : de dageraad eener schoone toekomst. En dit was het werk van Van Hogendorp. Van hem en zijne paladijnen. Want laat ons waken, dat niet zijne glansende figuur al onze bewonderende aandacht trekt. In deze dagen van angstig weifelen — toch wel begrijpelijk, bij wie niet konden gelooven, dat de keizer waarlijk machteloos **was** en wel vreezen moesten straks den leeuw te zullen hooren ontwaken —, bij al dit aarzelen staat er om Van Hogendorp een krans van moedige mannen: Van Limburg Stirum, de onverschrokken uitvoerder der ontworpen plannen ; Van der Duyn van Maasdam, wiens kloeke taal de zwakken schoorde en wiens naam het eerst stond onder de beroemde proclamatie van zo November, waarbij zij het Algemeen Bestuur opvatten tot de komst van Zijne Hoogheid en die eindigt met de woorden : God helpt degenen, die zichzelf helpen ; F. D. Changuion, de eerste secretaris **van** dat Algemeen Bestuur ; Fannius Scholten — allen bereid voor de goede zaak het leven te offeren. Hoe schoon steekt tegen den achtergrond van het weifelend Amsterdam het beeld af van Anton Reinhard Falck en hoe onvergetelijk moet ons de naam zijn van professor Joan Melchior Kemper, die vrees noch weifeling kende en datzelfde Amsterdam

eindelijk tot kleurbekennen bracht, terwijl zijne dappere vrouw te Leiden de ontruste burgerij tot volhouden aanzette. Herdenkt met mij den zee-kapitein Job Seaborn May, die in de hoofdstad het werk der bevrijding aanving en brengt uwe hulde aan de nagedachtenis van Hendrik Doeff, den bevelhebber van het kleine eilandje Decima, die trots eene Engelsche oorlogsvloot de Nederlandsche vlag wapperen laat, zoodat zij dáár, in het verre Oosten, op een handbreed gronds is blijven waaien, terwijl zij overal elders was neergehaald. O, schitterende kleuren van Nederlands vlag — toen zij den 24sten November weêr uit den toren van het paleis op den Dam was uitgestoken, ging er een gejuich op uit duizende keelen en Willem de Clercq teekende in zijn dagboek aan, hoe verrukt hij was, toen hij de vlag, die eens boven het schip van De Ruyter woei, weder voor het eerst op het Amsterdamsche kapitoel golven zag. De oude patriot Valckenaer beleed, dat hij, bij dat schouwspel, wel tienmaal op een dag tranen stortte. Zoo had zich vervuld wat eenmaal, in 1811, Bilderdijk had geprofeteerd :

»Holland leeft weêr !
 Holland streeft weêr!
 Met zijn afgelegde vlag,
 Door de boorden
 Van het Noorden
 Naar den ongeboren dag.. . .”

en wat de veel gesmade Helmers, in heilig enthoe-
 siasme, gezongen had :

»Neen, neen der vad'ren roem verspreidt te sterk een luister,
 En 't kroost van zulk een volk zinkt niet geheel in 't duister !”

In waarheid wij mogen gewagen van de „glorie van **1813**”. Dwaas zou het zijn te verwachten, dat allen toen helden en heldinnen geweest waren; even zeker is het, dat het aan edel **heroïsme**, aan door lijden gelouterde toewijding niet ontbroken heeft. Wanneer wij aldus de historie haar volle recht geven en de eer, aan wie zij werkelijk toekomt, dan kunnen wij in oprechtheid ons eeuwfeest vieren en danken, dat **Gods** hand groote dingen onder ons heeft gedaan.

Gij begeert, ten **slotte**, nog te **hooren** gewagen van de gevolgen van het groote jaar **1813**. Welaan, laat ons ook hier niet schromen de **prediking** der historie te beluisteren. Onze **onafhankelijkheid** hersteld — daarom nog niet aanstonds de oude bloei, vooral niet de nationale energie herboren. De komst van Oranje had niet allen twijfel weggevaagd, er bleef onzekerheid, terughouding en eerst de Honderd dagen en Waterloo deden wezenlijk de natie ontwaken en klaar beseffen, dat zij de nieuw verworven schat der vrijheid te handhaven had. Straks trad de soevereine vorst als koning Willem 1 op over de — als in Karel's dagen ~~was~~ vereenigde Nederlanden. Dan ~~was~~ vergunt mij, dat ik de eigenlijk-politieke geschiedenis rusten laat ~~was~~ dan treedt eene periode in van **het-vóór-alles-rustig-willen-hebben**. Na de woedende stormen van het **napoleontisch** tijdvak snakten de volken naar rust, naar vrede ; ook trad, naar vaste wet, de reactie allerwege in. Over ons vaderland breidde zich die stilte uit, die, uit sluimeren geboren, tot verder sluimeren noodt. Toornt niet te spoedig ! Er was veel geleden: nu waren de krachten uitgeput; het

rumoer van oorlogen had de lucht vervuld: nu snakte de vermoeide geest vooral naar geluidlooze kalmte. „In Noord-Nederland” zegt een tijdgenoot, „is het zoo doodsch mogelijk, men kan er een blad **hooren** vallen.” Het was waar. En niet slechts de rust der vermoeidheid hield krachtontplooiing tegen, ook de overtuiging, dat het beste nu was bereikt. Dankbaar voor den vrede, voor de weêr open zee, voor de ten deele weêr terugontvangen koloniën; dankbaar voor de (gematigde) toepassing der liberale ideeën op staat en kerk, waren de vaders voldaan, levende in de nu beste der werelden, als van ouds opgetogen in die nationale zelfgenoegzaamheid, die wel een harden knak gekregen had en misschien het eigen land niet meer „de lust der Oppermajesteit” roemde, maar er toch nog gaarne van sprak als van den zetel van godsdienst en burgerdeugd, vrijheid en volksgeluk. Deze is die „geest der eeuw” waartegen Da Costa zijne bliksemen slingert, maar met zijn banvloek meteen alle zegeningen van den nieuwen tijd treft.

Lang heeft, te dezer en **anderer** oorzaak, onder ons die matheid haar armbloedig bestaan voortgesleept, die tot groote werken van kracht enforschheid onbekwaam liet en zich niet het minst openbaart in den **flauwen** polsslag van het nationaal bewustzijn, ongeloof in eigen vermogens en ongevoeligheid voor eigen waardij. Het Nederlandsch bloed, al of niet van vreemde smetten vrij, stroomde ietwat traag door de aderen. Het midden der eeuw is de tijd van wonderlijke blindheid voor de schoonheid van het eigene, voor den luister van het verledene, voor de beloften der toekomst en — wat altijd zeer bedenkelijk is — voor de zuiverheid

der taal. Het is daarom de tijd geweest van de onbarmhartige verwoesting van natuurschoonheid, van de beruchte vernieling van wat onze steden **schilderachtigs** boden in straat en gracht, poort en gevel en de vervanging door die stijloosheid, waarvan wij de voortbrengselen nu met huivering aanstaren. Het is daarom de tijd geweest, waarin veel schatten van kunst, monumenten, geschriften door nalatigheid verloren zijn gegaan, thans heet beschreid ; maar waarin meteen van de toekomst weinig werd verwacht, omdat het warme, vurige geloof ontbrak in eigen vermogens en men liever op vreemde markten nering dreef, dan eigen handel en industrie steunen. Tijd, eindelijk, waarin (en dat noemde ik reeds als een vaag **teeken** bij uitstek) de beteekenis der eigen, ongerepte taal werd miskend en schromelijk vergeten, dat de verbasterde, in hare zuiverheid bezoedelde, in hare rijkdom beroofde taal de zwaarste bedreiging is voor een volksbestaan. Waar de talen verdwijnen, gaan de natiën te gronde.

Zijn wij bezig het geslacht van 1850 met te donkere verven te schilderen? De schim van Potgieter rijst voor mijne **oogen** op en ik hoor hem vragen, of hij en wie met hem van éénen geest waren niet gestreden hebben tegen Jan Salie en diens **bende** ? Dat hebben zij, en geprezen zij hunne nagedachtenis ! In hunne dagen minderheid, hebben zij den nieuwen dag helpen aanbreken. Want — zonder valschen trots mag het worden gezegd — het einde der eeuw heeft eerst de glorie van 1813 in hare beteekenis verstaan. Adeldom verplicht, en een onafhankelijk volksbestaan dient niet slechts tot tekst van lofrede en feestcantate, maar eischt van eene natie toewijding, kracht en

geloof. Laat ons blijde gewagen van dien nieuwen dag. Wat Van Hogendorp en zijne tafelronde hebben gedaan, wij zijn het niet gansch onwaardig. De nationale opleving openbaart zich (en nu zet ik het negatieve van daareven in het positieve om) in een krachtig pogen, om te behouden wat wij nog aan oude schoonheid en oogenlust bezitten, in eerbied voor het verleden, dat in al zijne vormen met toewijding wordt doorvorscht ; zij vertoont zich aan ons dankbaar oog in de kunst, wel nimmer verloochend, wel ook toen gediend, door Israëls, door **Bosboom**, maar nu in verf en dicht en beeld en tooneelspel in wijden kring hare troimfen vierend ; zij ontplooit zich in thans moediger durven, in energiek pogen van onzen handel en onze industrie, van wier stage uitbreiding en wassenden bloei het eene vreugde is te getuigen en — alles omvattend — deze nationale opleving, verschijnt glorieus in dat geloof in ons zelven, in onzen Nederlandschen stam en zijne toekomst, dat nu wel sterk is. Niet langer roemen wij alleen in die gouden eeuw, die achter ons ligt ; wij durven hoopvol uitzien in glanzend verschiët. Zuiverder werd ons gevoel voor het eigene op elk gebied en warmer onze liefde en devoter onze eerbied voor de taal, de taal der vaderen en (moge het zijn !) die onzer kindskinderen, oud en eeuwig jong,forsch en **teeder**, statig en liefelijk, de taal, die in hare eer gehandhaafd, nog een droevig verdeeld volk blijft binden, daarin gelijkend op dat „**krachtigste** cement, dat harten bindt, als muren breken tot puin in 't end.” Dit alles dan is óók de glorie van **1813**, stralen aan haar lichtbron ontvloed.

Voor ijdel roemen bewaren ons ervaring en **waar-**

neming. Nog altijd hebben wij, trots zware bezoeken, slecht geleerd het persoonlijk belang, dat van partij of kring, ook onze persoon met gevoeligheid en eerezucht en al te doen wijken voor het belang der gemeenschap. Vaderlandsliefde ver- toont zich nog duizendmaal als dwaze minachting van het vreemde en bekrompen geringschatting van wat buiten onze grenzen goed is, gepaard aan die onberedeneerde verheffing van het eigene en ver- goelijking van eigen fouten — wat alles deze wezenlijk verheven deugd in discrediet heeft ge- bracht. En niet slechts ontbreekt er nog altijd, in 't algemeen, aan die gerechtigheid, die een volk verhoogt, maar, terwijl wij de boeien der vreemde overheersching hebben afgeschud, dragen wij het zwaarder juk **eener** averechtsche vrijheid, de caricatuur der zelfstandigheid, van die weerbarstige tuchteloosheid, die parmantige ongemanierdheid, van dat juist anders doen dan orde, wet en fatsoen voorschrijven, waarom wij bij den vreemdeling berucht zijn en waarvan hij in zijn reisverhalen huiverend verhaalt. Dit en zooveel meer te over- wegen zal ons den dienst doen, dien de bekende slaaf bewees bij den triomftocht der Romeinsche keizers : ons voor hooggevoelendheid bewaren.

Hier, mijne hoorders, zijn wij aan de grenzen van ons gemaakt bestek. Want zullen wij het nog wagen in de toekomst te zien? **Alle** ijdel pogen ware be- neden uw aandacht. Maar zeker is, dat altijd en overal een volk voor zijne vrijheden, voor langs eigen banen geleide stoffelijke en geestelijke ont- wikkeling, niet allereerst den buitenlandschen vijand te **vreezen** heeft, maar veeleer die inwendige ver- deeldheid, die hardnekkig het eigene, het gedeeltelijke

blijft stellen boven het algemeene, het allen omvattende. Den sluier der toekomst licht niemand op. Maar altijd zal **hij** het **gerustst** mogen opzien naar de vlag, welke onze éénheid afbeeldt, die het eerlijkst streeft naar een eendracht, welke, ieders inzichten en sympathieën eerbiedigend, met ieder wil samenwerken aan 's lands gemeen belang, dat gediend wordt door toenadering, door verlevendiging van het besef van saâmgehoorigheid. Wij spreken van de Franschen van 18 IO tot 1813 niet meer als van „**bloedhonden** en schelmen”. Mèt dr. Breen zeggen wij, dat hun regiment voor ons geweest is als eene ziekte, die het lichaam zuivert en den geest tot ernst stemt. Maar, wie zich voelt genezen, acht de herstelling **grooter** zegen dan de krankheid — **zoo** mochten de vaderen jubelen en past het ons die bevrijding dankbaar te herdenken. Daarover medelijdend de schouders op te halen, doet slechts de vaderlandslooze theoreticus. **Zietdaar** goede woorden ! Ook wij, M. H., zijn ons heden onze liefde weder welbewust geworden. Wij hebben lief onze vlag, wier schitterende kleuren nog altijd fier wapperen langs den vloed en uitwaaien boven den grond, waarop wij hebben gewoond van geslacht tot geslacht. Wij hebben lief onze volksliederen, onze geuzenzangen, ons heerlijk Wilhelmus bovenal, die zingen van onze gehechtheid aan deze lage landen aan de zee, waarvoor de vaderen leden. Wij hebben lief onze taal, de **schoone**, de rijke, die in haar kracht en teederheid heel het volk is en voor wier zuiverheid wij willen waken en opkomen. Ons hart hangt aan onze zeeën en stroomen, onze weiden en bosschen en heidevelden, wier bedreigde schoonheid wij willen helpen handhaven, ons eigen land,

plek, waar onze wieg eens stond, waar eens ons graf zal zijn. Wij hebben lief onze vrijheden en privilegiën en dat roemruchte huis, dat, eeuwenlang met ons volk verbonden, ons in den grootsten zijner zonen, prins Willem 1, hoogloffelijker memorie, den grondvester schonk van ons vrij volksbestaan. Vlag en lied en taal en land, wij hebben ze lief met die liefde, die tot arbeid en toewijding drijft, gelijk wij in onze toekomst gelooven en hopen op de frissche levensvatbaarheid van den Nederlandschen stam. En van wat groep of richting, van wat conditie of staat wij zijn mogen, wij spreken in dit oogenblik te gader onze heiligste wenschen uit in de bede:

»Bescherm, o God, bewaak den grond,
 Waarop onze adem gaat...»

L. KNAPPERT.

BLADVULLING.

Eene oude geschiedenis.

„Het Groot-Auditorium is veranderd. Er zijn eenige banken geplaatst, om aan vele toehoorders plaats te kunnen verschaffen, met het gelukkig gevolg, dat thans ruim een derde gedeelte van hen, die plaatsen behoorden te vinden, hoe opeengepakt dan ook, kunnen zitten. Sommigen vinden die verandering eene, der eerste Hoogeschool onzes lands waardige, verbetering; anderen meenen eene slaafsche navolging van de timmerorde eener armenkerk te ontdekken.”

Leidsche Studentenalmanak 1829, blz. 76.

K.

De schennis van Lucas van Leiden's Laatste Oordeel.

In alle voorstellingen van het Laatste Oordeel ziet men Christus op den regenboog en daarboven God den Vader in de gedaante van een gekroonden keizer ; verder een duif die den Heiligen Geest verbeeldt ; **tesamen** vormen die drie figuren de Heilige Drievuldigheid.

Het Laatste Oordeel van Lucas van Leiden mist God den Vader, en heeft in diens plaats den naam Jehova in hebreuwsche letters. Oorspronkelijk is er echter de gebruikelijke afbeelding van God den Vader geweest, Indertijd heeft mij de Directeur van het Leidsch Prentenkabinet J. L. Cornet verteld hoe die verdwenen is.

Het was onder de regeering van Koning Willem 1; Mr. G. A. M. van Rommel was burgemeester en deze burgemeester was Katholiek en helaas wat angstig uitgevallen.

Het gebeurde in die dagen dat het triptiek werd toevertrouwd aan een Leidschen schilder Ringeling, om te worden schoongemaakt en gevernist. Na eenigen tijd kwam deze opgetogen den burgemeester mededeelen dat hij bevonden had, dat onder de

gele plek met het woord Jehova de figuur van God den Vader te voorschijn gekomen was en dat het hem was gelukt haar weer in vollen glans te doen prijken; kennelijk was zij na de Kerkhervorming onder die gele verlaag verborgen geworden.

De burgemeester vond dit niets aardig ; hij vreesde dat men — de groote „men” — er maar aanstoot aan zou nemen, en zou geloven dat hij, omdat hij Katholiek was, last gegeven had die afgodische beeltenis weer voor den dag te brengen. Hij wenschte geen gezanik te hebben, en gaf last de figuur niet alleen weder te overschilderen, maar haar weg te schuren; op die wijze zou men daardoor nooit meer gekweld worden.

En aldus is geschied.

VICTOR DE STUEKS.

BLADVULLING.

Jammerlijk ongeval in 1826.

„Op den avond van 12 December was de student R. de Goeijen van een vriend omstreeks middernacht gescheiden en in een dikken mist den weg naar zijne woning opgegaan; doch nauw kon hij eenige schreden hebben afgelegd, toen de buitengewone donkerheid, waartegen daar ter plaatse door geen genoegzaam licht voorzien was, hem dra het spoor deed missen, zoodat hij, juist voor het huis, dat hij verlaten had, in het water nederstortte en, van alle hulp beroofd, ellendig zijn graf vond.”

Leidsche Studentenalmanak 1827, blz. 63 vlg.

K.

Huisnamen te Leiden.

Het lijkt zoo eenvoudig om iemands woning aan te duiden met straat en nummer, dat men er nauwelijks aan denkt, dat die huisnummers eene uitvinding zijn van betrekkelijk kort geleden. De tegenwoordige doorlopende nummering van elke straat afzonderlijk werd te Leiden eerst in 1871 ingevoerd, nadat men in het eind der 18de eeuw begonnen was met eene wijkverdeeling met wijknummering, waarbij in elke wijk de huizen in eene bepaalde volgorde genummerd werden, zoodat niet elke straat, maar elke wijk met No. 1 begon. Als gevolg hiervan kon het daarbij voorkomen, dat eene straat onder twee of meer wijken viel en tweemaal hetzelfde huisnummer bevatte, hetgeen niet tot de duidelijkheid bijdroeg ¹⁾. De huizen voerden daarom naast het nummer ook een wijkletter of cijfer.

1) Zoo waren Levendaal Nrs. 117 en 118 beiden volgens de oude nummering No. 504, respectievelijk van wijk 2 en 3 en Oude Rijn No. 89 en 122 beiden No. 166 van wijk 7 en 8. Tevens bracht de nummering per wijk mede, dat men in dezelfde straat soms groote sprongen maakte bij denummering, zooals in de Groenesteeg, waar No. 71 I volgde op No. 444 en No. 848 op No. 605.

Oorspronkelijk ontbrak echter elke nummering en dit maakte het toen noodzakelijk om op andere wijze de huizen aan te duiden. Dit leidde tot het aanbrengen van gevelsteen en uithangborden en tot het benoemen van het huis naar de voorstelling op bord of steen. Volgens Jörz Frans Muller, die in 1669 te Leiden vertoefde, waren de huizen „mit ihren schilten unterschieden, weil es, wie bei uns vor den wurthshäusern, also hier vor einem ieden haus der brauch ein schild aus zu hancken; sonsten vumöglick wesen, die läuth zu erfragen” ¹⁾.

De oudste huisnamen zijn ontleend aan de bestemming of de vroegere bestemming van het huis, zooals de *Stove*, op het Hoogeland, vermeld in 1343 ²⁾, waarschijnlijk naar de aldaar gevestigde badinrichting, waar in de middeleeuwen de bevolking bijeenkwam, ook om de nieuwtjes van den dag te bespreken. Later werden deze stoven verboden, toen zij meer en meer ontaardden. Verder had men de *Crijthoeve* buiten de Noordpoort in 1376, waarschijnlijk de plek, waar de godsoordeelen werden uitgevochten, het *Lombardenhuis* bij de Crepelsteeg in 1426, de *Spiker* (pakhuis) aan het Hoogiandsche kerkhof in 1476, de *Boemgaert*, vermeld in 1487, en de *Hooge Camer*, vermeld in 1505.

Eerst in de tweede helft der 16de eeuw komen meer huisnamen voor en het aantal neemt zeer toe in de 17de en 18de eeuw. De keuze der namen is soms niet zonder belang en ik laat daarom hierachter

1) Reisindrukken, medegedeeld door Mr. J. E. Heeres, Navorscher LII, blz. 215.

2) De getallen achter de namen geven het jaartal aan, waarin ik den naam het eerst vermeld vond.

een overzicht volgen van eenige huisnamen, die ik toevallig bij het doorlezen van verschillende charters aantekende. Dit overzicht is geenszins volledig en ik heb er ook geene poging toe gedaan om het volledig te maken, doch voor het door ons gestelde doel kan met dit overzicht worden volstaan, daar het bijeengebrachte materiaal voldoende is om een blik te werpen op de verscheidenheid van benamingen, die hier bij de huizen werden aangetroffen.

I. Zeer groot is het aantal namen aan p l a a t s n a m e n ontleend. Men vindt hierbij naburige dorpen en steden herdacht, zoo als *Catwijck op See* aan de Breestraat (1606), *Leyderdorp* aan de Haarlemmerstraat (toen Maredorp, hoek Hooglandsche kerksteeg 1579), *Huis Teylingen* bij de Hooglandsche kerk, *Voorschoten* aan de Ketelboetersteeg (1655), *Sevenhuysen* aan het Steenschuur (nu Rapenburg) bij het Bagijnhof (1648) en de *Haegse Kermis* aan de Sliksteeg 0.2. (1738).

Andere namen wijzen op de vestiging van Vlamingen en den wolhandel op Calais, zooals de *Vlaemsche Winckel* (Levendaal hoek Zijdgracht 1679), *Valenchijn* (Breestraat 1666), *Nieuwpoort* (Ketelboetersteeg 1606), *Doctor van Doornick* (Geeregracht 1757), 't Wapen van *Hontschoten* (Hoogewoerd 1622, eerst de Lantman), *Groenendaal* (Papengracht 1611, vroeger paterhuis van het sinte Catharina-gasthuis), h e t *Casteel v a n Camerick* (Nonnensteeg 1627), in *Calis* (Nieuwe Rijn 1670) en *Zandbrugge* (Oude Vest 1659). Doch ook tal van andere plaatsen werden benoemd, zoowel dichter bij, zooals het *Stadhuis van Middelburg* (Steenhuur 1653), *Rustenburgh* (Steenstraat N.Z. 1650) 't *Kind van Leckerkerck* (de bekende reus, Klaresteeg 1672),

de *Hollandsche korenmolen*, (vroeger Kijk in de pot, 1745, afgebroken 1780) en het *Hof van Hollandt* (Breedstraat 1606), — als verder af, als *Wesel* (Vliet N.Z. 1639), het *Sticht van Munster* (Pieters kerkgracht 1606), het *Kasteel van Waert* (Korte Koppenhicksteeg 1675), de *Stadt van Maestricht* (Kijfhoek 1618), *Rouanen* (Middelweg 1638), het *Schilt van Vrancrijck* (herberg, Noordeinde 1629), de *Koninck van Engelant* (Heerenstraat W.Z. 1646) met de *Coninginne van Engelant* (Gansoord N.Z. 1606), en den *Coninck van Sweden* (Zonneveldsteeg 1629), wiens beeltenis aldaar nog op een gevelsteen prijkt. Verder de Spaensche bogaert (N. Rijn hoek Korenbrugsteeg 1689) en het *Wapen van Rome* (Oude Singel bij de Pelikaansbrug 1682), de Romein (molen bij het Galgewater en de *Rijn* (molen bij de Witte poort, afgebroken 1730). Een algemeen blijk van reislust gaf de *Reisende man* (Amsterdamsche veer 1672) en de Gouden *Berch* (Donkersteeg N.W.Z. 1653).

11. Betrekkelijk gering is het aantal namen ontleend aan de geschiedenis of die zelf van geschiedkundig belang zijn. Hiertoe behooren :

't *Beleg van Leyden* (Vischmarkt N.Z. 1612) en het *Beleg van Groeningen* (Lange Korenbrugsteeg 0.2. 1 598), de *Prince vlagge* (Hoogl. Kerkgracht 1692), het Hof van *Sessen* of *Princessen* van Nassau (Papengracht, nu Museum, 1631, genoemd naar het verblijf der prinsessen van Nassau aldaar), het Wapen van *Nassouwe* (herberg 1 596), *ter Lucht* (Donkersteeg 1735), het *Huys van Leyden* (Breedstraat 1599) en Den *Burch* (Hooglandsche kerkgracht 1606). Ook de *Vier Heemskinderen* werden herdacht (bakkerij 1614) en in het algemeen het *Konings* hoofd (Pieters kerkgracht 1670) en de *Keyser* (Langegracht 1686).

Aan de rederijkerskamer der Fonteinisten herinnert het *Leidsche fonteyn* (Baatstraat 1766).

III. Zeer groot is het aantal namen van d i e r e n , waarbij vooral de kleuren een eigenaardigen rol spelen. Wij vinden: *Double arent* (brouwerij Oude Rijn 1679) en de *Arend* (brouwerij aan het Steenschuur), *Boc* (Nieuwe Rijn bij Torenbrug 1606), *Bonte bok* (Marendorp 1671) en *Blaeuwe bock* (Oude Singel bij de Koolstraat 1653), *Vergulden duyff* (Breestraat 1653), *Eenhoorn* (herberg 1596) met Witte of Witte gekroonde eenhoorn (Breestraat over de Fransche kerk 1659), de brouwerij de Witte *Eenhoorn* aan den Stillen Rijn, *Vergulden eenkoorn* (Breestraat bij de Plaatsteeg 1676) en de Roode *eenhoorn* (brouwerij aan de Hoogewoerd), de *Hasewint* (brouwerij Oude Vest 1644) en *Blaeuwe haeswint* (herberg 1614), *Geleersde haen* (Breestraat 1651), de Haan (brouwerij) en *Blauwe hen* (Maredorp N.Z. 1606), het *Hert* (bij de oude Rijnsburger poort 1606), het *Hartshoofd* (brouwerij aan den Rijn bij de Maarsmanssteeg 1581) en het Witte *hert* (Breestraat 1683), de *Hondt* (volmolen buiten de Koepoort 1759), 't *Kalff* (koren-molen Vest, hoek Zijdracht 1734, later de Oranjeboom), Koe (molen bij de Koepoort 1692, afgebroken in 1725) en Roode koe (Breestraat bij de Diefsteeg 1578), *Crocodil* (Voldersgracht 1692) en *Camelion* (weverij Bolwerkstraat 1774, later zeemtouwerij), 't Lam (molen en brouwerij Vliet W.Z. bij de Zijlpoort) en het *Blaeuwe lam* (Nonnensteeg 1611), afgebroken 1796, en bij de Zandstraat, afgebroken 1850 — en een geheele serie leeuwen, zooals de Zwarte *leeuw* (Bierkaai 1662), de *Vechtende leeuw* (herberg 1599), de Witte Zeeuw (brouwerij aan de Lange Koppenhicxsteeg), de Twee witte Zeeuwen

(brouwerij), de Roode Zeeuw (brouwerij), de Gouden Zeeuw (brouwerij aan het Steenschuur) en de Twee *klimmende leeuwen* (brouwerij Oude Vest 1663). Vervolgens de **Drie mollen** (in een poort aan de Maarsmanssteeg 1606), de Bonte os (Oude Looierstraat 1681) en de Os (brouwerij Stille Rijn), de Otter (Marendorp en Breestraat, beiden 1606), de *Oliphant* (brouwerij Oude Vest 1712), de Pauw (brouwerij Oude Vest 1678), de *Papagaai* (molen aan de Marepoort, of Papegaai bolwerk, afgebroken 1730), het *Paert* (in het bon Rapenburg 1597) en het **Root** pert **ofte gekroonde saedel** (Noordeinde 1637), de *Pellicaen* (Marendorp 1612 en molen bij het Galgewater), de *Gecapte* raven (Zijdgracht I 595), het *Blaeuwe* sckaep (Rapenburg 1612), de **Drie snoecken** (Nieuwevestgracht 1707), de Stier (molen bij de Oude Heerengracht 1783) en de *Bul* (runmolen bij de Morschpoort), de *Valck* (bon Rapenburg 1583 en molen bij de Rijsburger poort 1786) en de Drie *valcken* (Hoogl. Kerkgracht 1606), het **Vergulden vercken** (1583) en Drie **swarte verckens** (Langegracht 1653), de **Vergulden vlieg** (Haarlemmerstraat 1655), de *Swan* Hooigracht 0.2. 1607) en in het algemeen *'t Wilt* (Rijn 1606). Ook de phantastische dieren ontbraken niet, zooals de *Draeck* (boekwinkel van J. Orlers 1596) en de **Meermin** (Lokhorststraat W.Z. 1595 en brouwerij Mare). Hierbij sluiten aan de verschillende hoorns, zooals de Horen (Marendorp 1481), de Blauwe hoorn (Oude Singel 1747), de Gouden *hoorn* (herberg I 596), en verder het **Vergulden gebit** (Beestenmarkt I 586), het *Vergulde zadel* (bij de Witte poort 1608) en de **Roskam** of **Witte roskam** (brouwerij aan den Rijn Z.Z. 1629).

IV. Niet minder groot is hiernaast het aantal namen, dat ontleend is aan het dagelijksch leven, en wel in de eerste plaats aan het huisraad en wat hiermede in verband is te brengen. Hiertoe behooren : het *Aschtonnetje* (Oranjegracht 1694), de *Braetpan* (Voldersgracht 1638), het *Jopenvat* (Breedstraat en Rijn Z.Z., beiden 1606), de *Vergulden can* (Breedstraat 1606), de Pot (Marendorp Z.Z. 1606) met de Omgekeerde of *Verkeerde* pot (Mandemakerssteeg 1574), de *Drie koperen potten* (Zonneveldsteeg 1676 en de molen de *Kijk in de pat* vóór 1745). Tot de werktuigen behooren de *Blaauwe bijl* (St. Jacobsgracht 1638), de *Sleutel* (brouwerij) en *Dubbele sleutel* (0. Singel), de Hamer (aan het Galgewater) met de *Gekroonde hamer* (brouwerij, Rijn W.Z. 1666) en de *Vlieger* (Steenstraat eind 18de eeuw). Aan den maaltijd herinneren de *Drie hammen* (Haarlemmerstraat hoek Paradijssteeg 1625), de *Drie roggebrooden* (bakkerij Oude Rijn bij de Hoogl. Kerkgracht 1630) en de *Vijf garstebrooden* (Vrouwesteeg bij de kerk 1659). Als groente volgen de *Drie artjesocken* (Oude Rijn 1643) en als nagerecht de *Drie druifykens* (Kort Rapenbuor 1653 en Korte Langegracht Z.Z. I 680). Aan de nachtrust herinneren de *Roode deecken* (Oude Vest Z.Z. 1663) de *Orangie deecken* (Hoogewoerd 1684) en de *Hopsack* (Uiterstegracht 1591). Ten slotte zijn tot deze afdeeling te brengen de *Klock* (herberg bij de Marepoort 1695 en de brouwerij aan den Ouden Singel), de *Blauwe klok* (ververij Oude Singel 1750), de *Metalen klok* (Hoogewoerd Z.Z. bij de Koenensteeg 1661), de Croon (branderij Oude Vest 1644) met de *Drie cronen* (Breedstraat hoek Wolsteeg 1579), de *Vergulden traly* (Korte Korenbrugsteeg 1598 en Hooigracht bij de Groenesteeg

1441), de *Rosijnkorf* (Uiterstegracht 1720 en Oude Rijn), het *Keldertje* (aan de Borstelbrug), het *Pot-huys* (Maarsmanssteeg 1606) en de Put (molen aan den Rijn, later de Korenbloem, afgebroken 1817). Ten slotte, om niet alleen binnenshuis te blijven, de *Vergulden* wagen (Kruisstraat 1660).

Doch ook de men SC h zelf, werd niet vergeten. Wij vinden de *Fuffer* (moutmolen aan de Morschpoort, later de Eendragt, 1685) waarnaast de Heer, (molen bij de Heerenpoort 1606) met de *Vechter* (molen Blauwe Bolwerk 1676) en de *Krancke Paul* (herberg Korte Raamsteeg 1659). Verder als lichaamsdeelen : de *Geele* kand (Koepoortsgracht 1699) en de *Roodehand* (brouwerij N. Rijn 1656), het *Hart* (Vischmarkt 1541, Vrouwesteeg W.Z. 1606 en brouwerij Haarlemmerstraat) met het *Witte hart* (Breestraat bij de Boterstraet 1651), het *Vliegend hart* (Noordeinde 1616) en de *Vier harten* (brouwerij Oude Volmolen-gracht). Als kleedingstukken komen voor de *Gulden* koet (Maredorp bij de Kuipersteeg 1631) en de *Gulden laers* (boekwinkel J. Orlers 1597), waarbij ook gevoegd kan worden de Posthoorn (brouwerij aan de Haven 1690 en Maredorp bij de Bouwen Louwensteeg 1626). De krijgshaftige uitrusting was vertegenwoordigd door de *Hellebaert* (Nieuwsteeg N.Z. 1629) en de *Helm* of Gulden *helm* naast het Stadhuis, afgebroken in 1604. Sport en vermaak leverden de *Caetsbaen* (Coepoortsgracht 1597) en het *Schaeck* (Breestraat bij de Diefsteeg 1578).

Ook verschillende bedrijven gaven namen voor de huizen. Aan de draperie, de hoofdnering van Leiden zijn, behalve *Calis*, enz. ontleend: de *Vier baratten* (Zonneveldsteeg 1629), de *Drie fusteynkettens* (Uiterstegracht 1637), de *Vergulde saejpers* (Hoogewoerd

1659) en de Oude *Calander* (Hooglandsche Achtergracht 1669), de Lakenhal (Looierstraat 0.2. hoek Kerksteeg 1762), 't Oudt wit *garenhuys* (N. Rijn bij het Gangetje 175 1) en het *Zoushuys* (Voldersgracht 1606) ¹⁾. Aan andere beroepen herinneren : de *Zoutkeet* (Oude Singel 1680), de *Trasmolen* (Hoogewoerd 1614), de *Vergulden molen* (Rijn bij Korenbrug 1606) de Groene *molen* (N. Houtmarkt 1685), het *Brouwershuys* (Zand 1505), 't Gulden *comptoer* (bij de Waag 1635), 't *Lombardenhuys* (Krepelsteeg 1426) en de Oude *Lombaert* (Haarlemmerstraat, 2de huis van de Paradijssteeg, 15 15), het *Molenhuysgen* (Levendael Z.Z. 161 1) en het *Scheerhuysgen* (bij de Sint Jansbrug). Aan de schipperij, waarnaar in andere steden zooveel huizen benoemd werden, herinneren slechts het *Schip* (brouwerij Nieuwe Rijn 1662), het *Schippershuis* (Weddesteeg 1746), het *Blaeuwe anker* (Noordeinde N.Z. hoek Molenwerfsteeg 1661), het *Anker* (brouwerij) en de *Twee ankers* (Breestraat 1653). De beteekenis van Leiden lag ook niet op het water, maar naast de industrie dankte het zijn welvaart aan de voordeelen, die het trok van het omliggende platteland, waarvan het de natuurlijke hoofdstad vormde. Veel namen vinden wij dan ook, die aan den landbouw herinneren, waaronder een geheele veestapel van ossen, kalveren, koeien en schapen, die wij reeds bij de diernamen vermeldden. Verder de *Akkerman* (Paardesteeg W.Z. hoek Bostelbrug 1636) en de *Lantman* (Hoogewoerd Z.Z. 1622), de *Boemgaert* (1487) en de *Spaense boomgaert* (Rijn hoek Koombrugsteeg 1689), de *Vroeg* op (molen bij de Marepoort; afgebroken

1) Ook de Roode en Orangiedeeckens zijn hierbij te brengen.

1730), de Gekroonde spade (brouwerij N. Rijn 1662) en de *Hoywagen* (Marendorp Z.Z. 1596), de *Kaaskorf*, later Borstelkuip (molen bij de Cellebroersgracht, afgebroken 1778), de *Zaatsak* (Nieuwe Rijn hoek Korenbrugsteeg 1772), het *Vlas* (Steenshuur 1606) en de *Vlas Kas* (Korte Coppenhixsteeg 1656), de Korenbloem (korenmolen 1787, aan den Rijn, afgebroken 1817), de Drie *koornaeren* (Nieuwe Rijn over de Vischmarkt 1661) en het *Klaverblad* (brouwerij N. Rijn). De boomen en planten worden vertegenwoordigd door de *Lelie* (brouwerij en molen bij de Witte Poort), de Witte *lelie* (Hoefstraat 1633 en brouwerij aan den N. Rijn en herberg 155 1), de korenmolen de Oranjeboom (Plantsoen bij de Geeregracht 1787) en de *Drie oranje appelen* (Hoogl. Kerkgracht 1629), *Violet* (herberg 1574) en de algemeene geliefde bloem de *Roose* (Maredorp 1558), de *Roo de roos* (Vischmarkt 1646), de brouwerij de Roos (aan het Steenshuur) en de *Vergulden roos* (Breestraat tegenover het gasthuis 1591). Vermelden wij hierbij ten slotte nog: 't *Mirenest* of Nasaret (1606) en *Rupenest* (Hoogl. Kerkgracht 0.2. 1606).

Doch het vernuft bij het bedenken van huisnamen bleef niet steeds beperkt tot het dagelijksche leven. Ook godsdienst en kerk traden hierbij naar voren. Uit het Oude Testament ontleende men *Faroo's* droom (Uiterste gracht 0.2. 1672), de *Herder* Laban (Baatstraat vóór 1766), *Monarc Ninus* (Oude Singel 1630), het *Paradijs* (1629) en de *Arc* (1606, later de *Spinder*, aan het Blauwe bolwerk afgebroken 1658). Een *Engel* vond men als molen, aan de Kolfmakerstraat (1756) en een *Vergulden Engel* aan de Breestraat (1595). Ook de Getrouwe *herder* ontbrak niet (Breestraat 1659) en evenmin de *Bijbel*

(1 606) en de *Duytsche bijbel* (1 598). Aan den kerkdienst herinnerden het *Gulden* orgel (Diefsteeg 1610) en *het Paternoster* (Zegersteeg 1606).

Den Hemel vonden wij niet vermeld, doch wel de *Vergulde* son (drukkerij van C. Heeneman 1738), de *Halve maan* (brouwerij Maredorp 0.2. en Oude Rijn 1670), de Witte ster (Nieuwe Rijn 1661) en de *Gekroonde* ster (brouwerij aan de Haven W.Z.). Hierbij sluiten aan de Regenboog (1619) en de Gekroonde regenboog (1622).

Geluk en ramspoed ontbraken evenmin als in het menschelijk leven. Hieraan herinneren Cost verloren (Achtergracht 1606) en 't *Misverstant* (Vrouwesteeg W.Z. 1652) en om wat opgewekter te eindigen, de *Eendracht* (molen), de *Hoop* (brouwerij Oude Vest, later Posthoorn, 1606) en driemalen 't *Fortuyn* (molen Vestwal 1788, later het Lam, afgebroken 1850 en brouwerijen Mare 1959 en Haarlemmerstraat 1780).

Men ziet, de huisnamen vormen een heel woordenboek van allerlei aard, waarbij ook een bont gewoel van kleuren voor de oogen warrelt. Overwegend is hierbij het verguld in 19 namen, waarop volgen blauw met g, wit met 8 en rood met 7. Van de overige kleuren zijn zwart (2), oranje (2), geel (1), groen (1), bont (2), elk slechts in enkele namen vertegenwoordigd. De voorliefde voor verguld is zeer begrijpelijk, het naderde het goud, het symbool van rijkdom. Het treft ons echter, dat het goud zelf hiernaast slechts driemaal en het zilver in het geheel niet genoemd wordt. Wit is een overal veel gekozen kleur, doch merkwaardig is de groote voorliefde voor blauw, waarbij zelfs het veel geliefde rood op den achtergrond treedt. Zoude hier een invloed van de draperie met het blauwe Leidsche laken een rol

spelen ? Doch ook het roode Leidsche laken was oorspronkelijk niet minder gezocht.

Waar aan den naam ook een cijfer is toegevoegd staat natuurlijk de *drie* vooraan, omdat een drievoud zich het best leent voor plaatsing in het veld van een gevelsteen of een uithangbord. Naast 23 maal drie vond ik driemaal twee en vier en eens vijf gekozen.

Ook de keuze zelf van de huisnamen laat nog gelegenheid te over tot verschillende opmerkingen, doch ik moet die thans verder onbesproken laten, evenals de gevelsteen en uithangteekens, die aanleiding gaven tot allerlei luimige opschriften.

De huisnamen alleen reeds vormen een wereld in het klein, waarbij zelfs de *Wereld* (brouwerij) niet ontbrak.

J. C. OVERVOORDE.

BLADVULLING.

John Adams over prof. J. Luzac.

„Hij is een van die onbedorven harten en uitgelezen geesten, die ik in deze wereld 't meest bemin. Mijne vrouw, mijne dochter en twee zoons kennen hem en vereeren hem. Hij is een goed deel van het zout der aarde en, ware het niet om de weinige Lot's als hij, ik denk dat het gansche Sodom spoedig verbranden zou. Nooit vergeet ik de avonden, met hem doorgebracht.”

Brieven van Adams bij Helen Fairchild,
Fr. Adr. v. d. Kemp, pag. 68.

K.

Het grafveld van Rijsburg.

Den 27^{en} Mei 1653 was een doofstomme werkman aan het graven op het kerkhof te Doornik. Plotseling zag men hem onder luïd geschreeuw zijn werk in den steek laten en wegrennen, als verbijsterd door den glans van het goud, dat hem uit zijn kuil tegenblonk. In hoeverre de man genezen is gebleven meldt de historie niet, maar wat hij daar vond is nog tot in onzen tijd het uitgangspunt van alle studie eener bepaalde stijlperiode. Wapenen met gouden gevest, gouden sieraden, armbanden, gespen en ringen lagen daar naast tal van andere voorwerpen in den grond en alles vertoonde een eigenaardigen kunststijl, een hoogontwikkelde filigrainkunst, een rijk gebruik van gekleurd glas in het metaal ingelegd, en daarbij een rijkdom van ornament die sterk aan het byzantijsche Oosten denken doet. Onder die massa gouden sieraden was één stuk, dat aan de geheele vondst haar bizondere historische waarde gaf. Het was een gouden zegelring waarop met duidelijke letters de naam van den tweeden Merovingenkoning Childeric te lezen stond, van wien het bekend was dat hij hier in Doornik in 481 n. Chr. begraven is. Hier was dus het graf gevonden van

den vader van Clovis, dien onze schoolboekjes ons allen reeds als „eersten Christenkoning der Franken” leerden kennen. Tot de laatste helft der vijfde eeuw dus, den merkwaardigen tijd, toen het Christendom zich ook in de noordelijke landen meer en meer baan ging breken, behoorde deze belangrijkste vondst, die later in een Parijsch museum terecht gekomen, daar gestolen is, maar die ons nu toch in staat stelt een geheele reeks van analoge verschijnselen, over een groot gedeelte van Europa gevonden, althans bij benadering te dateeren. En zoo blijkt het’ dan meer en meer dat zich onder invloed van de hoogere beschaving in Z.O. Europa bij verschillende Germaansche volken van Europa een kunsthands werk ontwikkelde dat, hoezeer ook in details verschillend, toch overal die karakteristieke kenmerken vertoont van die Merovingische periode, welke de opvolgster en gedeeltelijk ook de erfgenaam van den tijd der Romeinsche overheersching is geweest. En in die streken, waar bij zulke overwinnaars der Romeinen al van geen zelfstandige ontwikkeling van een dergelijk kunsthands werk sprake is geweest, heeft zich toch vaak die ontwikkeling doen gevoelen in het van elders geïmporteerde.

Zóó sterk als bij dien Doornikschen arbeider zal de emotie van onzen Rijsburgschen vriend wel niet geweest zijn, maar dat het gouden voorwerp, hetwelk hij uit zijn akker voor den dag zag komen, en dat op onze foto (No. 1) is afgebeeld iets zeer bizonders was, had hij toch spoedig begrepen. Het is een vierkante omraming van verguld brons, waaraan een eveneens verguld bronzen gesp is bevestigd, gelijk die aan den buikriem gedragen werd. Rinnen die omraming is een plaatje van massief goud bevestigd,

met het fijnste filigrainwerk versierd: een breedere band van twee evenwijdige reliëflijtjes, die een reeks van uitgewerkte kransjes omsluit en een slangetje van kleine reliëfbolletjes door twee lijntjes omsloten zijn op grillige wijze tot een regelmatig ornament dooreengestrengeld. Ook de verguld bronzen omraming is uitgewerkt als bestond ze uit gevlochten draad en op den gesp zelf is een gouden plaatje aangebracht, waarop binnen een rand van in goud gevatte roode en blauwe glassteentjes een dergelijk slangetje als op de groote plaat een grillige figuur vormt. Aan de andere zijde van de omraming zijn de vergulde nagels zichtbaar, waarmede de riem aan den gesp bevestigd is geweest. Het geheel is een prachtig voorbeeld van het schitterend Merovingisch kunsthandwerk, waarvan wij boven spraken.

Deze vondst, die dus op zich zelf ons reeds een dateering biedt in de vijfde of waarschijnlijker nog in de zesde eeuw, is gedaan in het zeer belangrijke grafveld, dat dezen zomer gedeeltelijk door het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, gedeeltelijk door de eigenaars zelf werd uitgegraven, en waarvan de inhoud geheel het eigendom van genoemd Museum is geworden.

Dit grafveld, gelegen ten Westen van de gasfabriek te Rijsburg, bevatte een aantal lijkgraven, waarvan de skeletten zeer sterk vergaan waren en daarnaast een nog veel grooter aantal brandgraven.

Gelijk dat gewoonte was had men den begraven dooden vaak sieraden of wapenen medegegeven. De ijzeren wapenen waren echter zoodanig verteerd dat ze tot vormlooze roestklompen geworden waren. De sieraden zijn beter bewaard. Het mooiste zagen

we reeds; daarnaast zijn vooral eenige broches te noemen, waarvan een, op onze foto No. 3 afgebeeld, bestaande uit in lood gevatte roode en blauwe glassteentjes, weer een typisch voorbeeld van Merovingisch kunsthandwerk is. Een stuk van dergelijk soort werk is onder No. 2 afgebeeld. Het is een gedeelte van een gesp van brons met blauwe, roode en witte glassteentjes ingelegd.

Van zeer groote beteekenis schijnt ons het kleine blokje brons, dat onder No. 4 afgebeeld is. We zeiden reeds hoe deze voorwerpen en de beschaving die zij vertegenwoordigen uit den tijd stammen toen het Christendom ook in deze streken begon door te dringen. Op ons bronzen blokje nu zien we niets anders dan een met flauwe lijntjes ingegraaveerd kruisje. We hebben hier zeer waarschijnlijk het oudste Christelijke symbool uit onze streken, gelijk het te zamen met den boven beschreven gouden gesp bij denzelfden ongetwijfeld aanzienlijken doode was neergelegd, een der eersten van zijn volk die waarschijnlijk den nieuwen godsdienst had aangenomen.

Want aan diezelfde tijdsomstandigheden is ongetwijfeld ook het feit toe te schrijven dat we hier de heidensche lijkverbranding naast de christelijke begraving aantreffen. Die brandgraven bestaan slechts in een met verbrande beenderen en asch gevuld urtje in een gat in den grond ingegraven. Bij die verbrande beenderen zijn dan een enkele maal voorwerpjes gevoegd. Zoo vinden we meermalen een fragment van een ander stuk aardewerk in zulk een brandurn, en verder niet zelden stukken van met lijnversiering georneerde beenen kammen van een model, dat eigenlijk niet van onzen tegenwoordigen vorm verschilt. Zoowel bij

Afb. 1. Sieraden uit het Grafveld te Rijnsburg.

de lijken als in de brandurnen vinden we zoo nu en dan ook kralen, gelijk die, waarvan een snoer op onze foto is afgebeeld. We merken er de groote verscheidenheid bij op: de groote blauwe geribde kraal zooals feitelijk reeds de Romeinen ze naar deze streken hebben gebracht, de kleine effen roode, blauwe, gele of witte kraaltjes, typisch Merovingisch, evenals de grootere kralen van dezelfde kleuren met witte of gekleurde stippen, oogjes, zigzags enz. versierd.

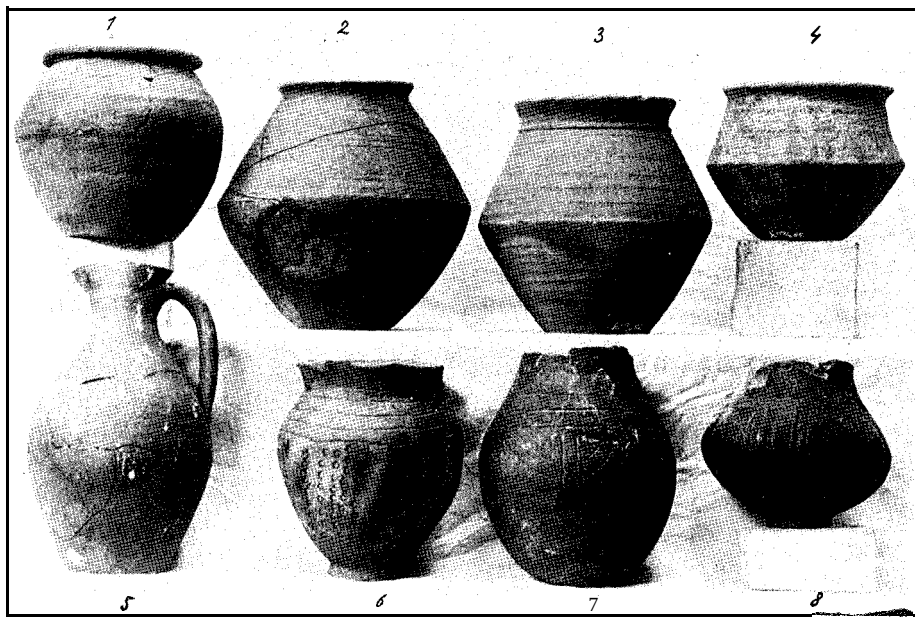
Men ziet dus dat reeds al deze versierselen geen twijfel overlaten of ons grafveld te Rijsburg is hier omstreeks de zesde eeuw na Christus aangelegd door zulke zoogenaamde Germaansche stammen. Wanneer ons dit niet op deze wijze bekend was geworden, dan zou ons het aardewerk der urnen alleen reeds hetzelfde hebben kunnen verhalen. Zulk aardewerk is feitelijk voor tijdsbepaling, en niet alleen dáárvoor, een nog veel beter hulpmiddel dan versierselen en dergelijken; immers zulke gouden en kostbare, bovendien zeer gemakkelijk transportabele voorwerpen kunnen in de eerste plaats veel gemakkelijker uit verre streken zijn ingevoerd, en zullen bovendien zeker veel langer zijn bewaard dan het door zijn breekbaarheid betrekkelijk aan zijn plaats gebonden en tot spoedigen ondergang gedoemde aardewerk. Dit telkens weer te vernieuwen steeds in groote hoeveelheid gebruikte materiaal is dus van zelf veel meer aan wisseling onderhevig, ieder volk maakt het zichzelf natuurlijk, het draagt dus behalve het karakter van zijn tijd ook dat van zijn afkomst.

Het kannetje nu en het bolle urntje met omgebogen randje op foto 2 No. 1 en 5 afgebeeld, zijn vertegenwoordigers uit ons grafveld van aarde-

werkvormen, die de Franken direct van de Romeinen hebben overgenomen; evenals de spitsbuikige urtjes met ingedrukte versiering op de bovenhelft No. 2, 3 en 4 zijn ze karakteristiek voor de grafvelden der Franken zoowel in België en Frankrijk als aan den Duitschen Rijn of in ons vaderland, uit de vijfde eeuw en volgende.

Tot zoover is dan ook ons grafveld volstrekt geen ongewoon verschijnsel in ons land gebleken. Vooral ook aan onze Hollandsche duinstreek komen ze betrekkelijk veelvuldig voor. Zulk een Frankisch grafveld werd o. a. gelijk men zich mogelijk herinneren zal voor eenige jaten ook te Katwijk ontgraven; een groot verschil met het onze bestaat echter hierin dat de lijkgraven in verhouding tot de brandgraven daar reeds veel talrijker waren. Het was echter vrijwel een zuiver type van een Frankisch grafveld, dat daar werd gevonden.

Des te interessanter is het contrast, dat we thans tusschen dit grafveld, zoo vlak er bij gelegen, en het onze hebben op te merken. Immers naast de sieraden en andere kleine voorwerpen, die slechts aanwijzingen bieden omtrent den tijd, naast de boven beschreven typisch Frankische urnvormen uit deze periode, zien we hier in Rijnsburg in vrij groote sterkte een geheel ander verschijnsel optreden. Op taalkundige gronden heeft men reeds lang het vermoeden geuit, dat de Angelsaksen op weg uit het Saksische Land naar hun nieuwe woonplaatsen in Engeland ergens aan de monden van den Rijn een tijd lang naast andere Germanenstammen gevestigd moeten zijn geweest. In zijn Leidsche Dissertatie heeft indertijd ook Dr. Krom dit onderwerp behandeld en naast andere ook archaco-

Afb. 2. Frankische en Saksische urnen uit het grafveld van Rijsburg.

logische bewijzen voor deze stelling gezocht. Het was echter zeer weinig waarmede hij zich in dit opzicht moest tevreden stellen, zoodat men zelfs twifelen mocht of men wel het recht had daarop eenige hypothese te bouwen. Had hij echter zijn boekje thans moeten schrijven dan zou hij er sterker tegenover hebben gestaan.

Want ziet daar in het **grafveld** van Rijsburg, naast al dat Frankische, een **urnvorm** optreden die, wel uit denzelfden tijd, absoluut niets met die Frankische beschaving te maken heeft, Deze vorm, gelijk hij door de op foto 2 als No. 6-8 afgebeelde urnen wordt gerepresenteerd, is vrij slank-ovaal, van veel grover maaksel met eigenaardige bulten of met ingedrukte lijnen en punten versierd; hij is op het oog onmiddellijk van de boven beschreven soorten te onderscheiden. En zooals hij in betrekkelijk **grootten** getale in ons **grafveld** voorkomt heeft hij in Europa een volkomen ander verspreidingsgebied als onze Frankische kultuur. We vinden hem zoowel in de Saksische gebieden van Duitschland als in de Angelsaksische grafvelden van Engeland als den typischen vertegenwoordiger dier Saksische beschaving.

Zoo heeft dus dit grafveld, dat daar bijna onder den rook van onze stad is opgegraven, een groote beteekenis. Het heeft ons niet alleen een aantal zeer interessante en mooie voorwerpen bewaard, maar het vertoont ons tevens broederlijk in onze streken vereend die beide Germaansche stammen, die een **zoo** belangrijke rol spelen in de vroege geschiedenis van onze noordelijke landen, bij den aanvang van het Christendom.

Leiden Dec. 1913.

Dr. J. H. HOLWERDA.

Grootvorstelijk bezoek in Leiden in Maart 1814.

In het laatst van Februari **1814** was den toenmaligen Erfprins (later koning Willem 11), die in December 1813 over Londen uit Spanje hier te lande was teruggekeerd, door zijn vader, den Souvereinen Vorst opgedragen, eene inspectie-reis te maken langs de in het oosten des lands door de Franschen nog bezet gehouden vestingen, ten einde de ter insluiting daarvan getroffen maatregelen na te gaan, en tevens in de buitenprovinciën bij de werkzaamheden tot het oprichten der **militie**-bataljons zooveel mogelijk tot spoed aan te zetten.

Den **25sten** Februari sloot hij te Arnhem zijn bericht aan zijn vader met: „Je vais aujourd’hui au Loo, demain 26 voir le blocus de Deventer de ce coté-ci et **coucher** à Zwolle ; 27 voir le blocus de l’autre coté de la ville de Deventer, **qui** doit être en très mauvais état et **coucher** à Zwolle; **28 cou cher** à Twickel **chez** Sophie; **1er** Mars devant Coevorden ; plus loin je n’ai point euore **fixé** mon voyage.”

Op het huis Twickel woonde Mevrouw van Wassenaar, Sophie van Heeckeren, die in Engeland

en te Berlijn hofdame bij 's prinsen grootmoeder, de weduwe van Willem V, was geweest ¹⁾). Vermoedelijk meende de prins tijdens zijn snelle reis toch even de gelegenheid te kunnen waarnemen, om een oudere vriendin, die hem in zijn prille jeugd goed gekend, misschien vertroeteld had, te bezoeken, en zal hij er wel met open armen ontvangen zijn. Ook van daar zond hij bericht aan zijn vader over zijne bevinding vóór Deventer en in Zwolle (1 Maart) met aan het slot de mededeeling : „On dit qu'il y a des chevaux de commandé à Almelo pour la Grande Duchesse ²⁾ Catherine, qui doit y passer demain, pour se rendre probablement à la Haye.”

's Prinsen opdracht zal hem verhinderd hebben, zijne opwachting te gaan maken bij de koene reizigster, die in dien guren wintertijd, vergezeld van haar zoon (nauwlijks 1½ jaar oud) en met een aanzienlijk gevolg ³⁾ het land, waarin zijn stamhuis kort te voren met jubel was teruggeroepen, met een bezoek kwam vereeren; althans in zijn volgend bericht van den 3^{en} Maart uit Heemse (ten Z.W. van Hardenberg), op weg naar Coevorden, wordt van dit bezoek niet meer gerept.

Zij was anders de eer eener kennismaking wel waard, de toen nog geen 26-jarige grootvorstin Katharina Paulowna, zuster van Czaar Alexander 1, sinds December 1812 weduwe van prins Georg van Oldenburg, jongeren zoon van den kort te voren in zijn gebied herstelden hertog Peter Friedrich Ludwig. Aan een lief, innemend uiterlijk paarde

1) De Bas, Prins Frederik en zijn tijd III, blz. 350.

2) Hier te vertalen door: grootvorstin.

3) 's-Gravenhaagsche Courant, Vrijdag 18 Maart 1814.

zij een helder verstand en een scherpzinnigen geest. Reeds op zeer jeugdigen leeftijd had zij aan het Russische hof zich invloed weten te verzekeren op de besluiten en handelingen van haren in **karaktersterkte** niet uitblinkenden broeder Alexander, en zelfs hare moeder Maria Feodorowna, weduwe van Paul 1, die na den gewelddadigen dood van haar gemaal slechts noode het gezag aan haar zoon had overgelaten, moest zich menigmaal naar den wil van hare dochter schikken. Eerzucht was haar niet vreemd, en ze wilde gaarne in alles gekend wezen. „Ik heb nooit eene vrouw aangetroffen, die in zoodanige mate behoefte gevoelde om zich te roeren, te handelen, uit te blinken en anderen in haar schaduw te stellen” — zegt prinses de Liéven van haar in een onuitgegeven fragment van haar *Mémoires* ¹⁾. Keizerin Elisabeth, de gemalin van Alexander, **teekent** hare schoonzuster, ten tijde dat er sprake is van een huwelijk van deze met keizer Napoleon, in een brief aan hare moeders) als volgt: „Quant à elle, elle s'arrangerait fort bien (in dit huwelijk), je **crois**; il ne lui **faut** qu'un mari et la liberté, quoique je doute qu'elle l'ait entière **avec celui-ci**. Je n'ai **jamais vu** une plus singulière jeune personne; elle est en mauvais **chemin parce** qu'elle prit pour **modèle d'opinions**, de **conduite**, de manières même son **cher** frère Constantin. Elle a un ton **qui** ne conviendrait pas à une femme de quarante ans et bien moins à une jeune fille de

1) Wetenschappelijke Bladen, Juli 1913.

2) Amalia Frederieke van Hessen-Darmstadt (1754—1812), gemalin van den in Dec. 1801 als erfprins overleden Carl Ludwig van Baden.

dix-neuf, **par-dessus** tout la prétention de **mener** sa mère par le nez et en effet elle y réussit quelquefois. Je ne comprends pas que l'Impératrice ¹⁾ **qui, avec ses autres filles et belles-filles**, était d'une exigence, d'une sévérité outrées, se laisse traiter par telle-ci **avec une impertinence qui souvent me révolte**, et trouve en elle que **c'est de l'originalité**" ²⁾.

De brief, waarin dit minder vleierend, misschien wat te scherp oordeel werd neergeschreven, is gedateert van 29 Augustus 1807, d. i. ruim anderhalve maand na het sluiten van den vrede van Tilsit (7 Juli 1807), waaruit misschien mag worden afgeleid, dat reeds op de twee-keizers-bijeenkomst op het vlot in de Niemen (25 Juni 1807) besprekingen over een mogelijk zoodanig huwelijk, na eene echtscheiding van Napoleon met Joséphine, hebben plaats gehad. Bekend is, dat keizer Alexander zijne toestemming daartoe wel had willen geven, de grootvorstin zelve er niet afkeerig van scheen te zijn, doch de **keizerin**-moeder zich krachtig er tegen verzette. Napoleon schijnt kort daarna tijdelijk van zijn voornemen te hebben afgezien, de geruchten omtrent dit huwelijk verstomden, en de keizerin-weduwe zocht, om te voorkomen dat in het vervolg nogmaals zoodanig aanzoek kon worden gedaan, voor hare dochter een nieuwen huwelijks-candidaat. Den 8^{en} April 1808 kwam de jongste zoon van den regeerenden hertog van Oldenburg, prins Peter Friedrich Georg te St. Petersburg ; in December van dat jaar vertelde Katharina zelve, dien prins te zullen huwen, om

1) Bedoeld wordt de keizerin-moeder Maria Feodorowna (prinses Dorothea Augusta Sophia van Wurtemberg).

2) Revue des deux mondes, 15 mars 1910.

geen echtgenoot te krijgen, die onder Franschen invloed stond; den 3^{en} Augustus 1809 werd hun huwelijk voltrokken. Het gezin vestigde zich in Rusland, waar het zich vooreerst buiten de politiek hield, doch een kring om zich verzamelde van hen, die genoeg vonden in het beoefenen en het beschermen van kunsten en wetenschappen. Het moet een gelukkig huwelijk geweest zijn, waarin prins Georg met **grooten** tact de goede eigenschappen van zijne gemalin wist te ontwikkelen en met groote kalmte haar somwijlen onrustigen geest wist te leiden. Tijdens den aanval van Napoleon op het Russische rijk in 1812 steunden beiden met keizerin Elisabeth den Czaar in zijn **voornemen**, om den oorlog tot het uiterste voort te zetten, tegenover de vredespartij, aan **welker** hoofd de keizerin-moeder stond, en waartoe grootvorst Constantijn, verscheidene ministers en vele invloedrijke personen in het rijk behoorden.

Die oorlog maakte intusschen ook een einde aan hunne gelukkige echtverbintenis. Was die den 26^{en} Augustus 1812 gezegend door de geboorte van een zoon, prins Constantijn Frederik Peter, den 27^{en} December d. a. v. overleed prins Georg aan de gevolgen van een hospitaalkoorts, opgedaan bij het bezoek van de gekwetsten, die voor het behoud van hun vaderland gestreden hadden. Grootvorstin Katharina was weduwe geworden.

Czaar Alexander had toen Petersburg reeds verlaten, en zich naar het leger begeven, met hetwelk hij in het begin van Januari 1813 de Pruisische grens overschreed, om eerst in het einde van 1815 in Rusland terug te **keeren** met zijne gemalin, die hij in December 1813 naar Carlsruhe had ontboden in

haar geboorteland. Wanneer grootvorstin Katharina Rusland verlaten heeft, is mij niet bekend ¹⁾ en doet hier ook weinig ter zake. Zij is in **1814** en **1815** bij de voornaamste gebeurtenissen tegenwoordig geweest, heeft Parijs, Londen en Weenen bezocht, en, naar verhaald wordt, zelfs meermalen aan de raadslagen der vorsten en staatslieden deelgenomen.

Hierboven hebben wij haar den **2^{en}** Maart **1814** in Almelo zien aankomen. Wat haar bepaaldelijk naar ons land dreef, is niet te zeggen. Misschien was zij slechts op doortocht naar Engeland ; maar in elk geval is zij er niet doorgetrokken, zonder een degelijk kijkje te nemen. Den **5^{en}** Maart heeft zij in Zeist, den **6^{en}** in Utrecht alle merkwaardigheden in oogenschouw genomen, den **7^{en}** was zij in Amsterdam, waar zij (met uitstapjes naar **Zaan-**dam en Broek in Waterland) tot den **1^{en}** bleef. Na bezichtiging van Haarlem kwam zij in den avond van den **12^{en}** omstreeks g uur te Leiden aan, en nam alhier haar intrek in het logement „De gouden leeuw”. Den volgenden dag bezocht zij de bezienswaardige gebouwen en inrichtingen van de stad en „verleende voorts des namiddags ten 3 ure audiëntie aan den Heer Commissaris van dit district (Mr. J. van der Sleijden), aan de Provisioneele Regeering met eene commissie uit den Raad, vergezeld van den Stadssecretaris, aan de Rechtbank van Eersten aanleg, aan de Hoogleraren van

1) Den 27sten December (1813) fuhr S. M. (Alexander 1) aus Freiburg nach Schaff hausen, um die Grossfürstin Catharina Paulowna zu besuchen (Michailofsky-Danilefsky, Denkwürdigkeiten aus dem Kriege von 1813 ; Breslau und Leipzig 1837, s. 281).

's Lands Universiteit, aan de Vrederechters der 3 cantons, en aan de officieren van de Schutterij en van het garnisoen.

„Des avonds ontving H. **Keiz.** Hoogheid eenige aanzienlijke dames uit deze stad, welke verlangd hadden tot Hoogstdezelve toegelaten te worden.

„Een ieder was voldaan over de innemende vriendelijkheid, waarmede deze hooggeachte vorstin de personen, welke tot haar gehoor toegelaten zijn, ontving, en bewonderde de kennis, waarmede Hoogstdezelve over alle **zaaken** en wetenschappen wist te spreken.

„Dezen ochtend is Hoogstdezelve van hier naar 's-Gravenhage vertrokken” ¹⁾.

Zoo vermeldt een bericht uit Leiden van **14 Maart 1814** in de Leydsche courant van Woensdag 16 Maart d.a.v., terwijl in de vorige courant van 14 Maart bij het bericht van haar aankomst ook gemeld werd, dat den **13^{en}** „**Z. K. Hoogheid de Erfprins van Oranje** deze stad met zijne tegenwoordigheid heeft vereerd.”

Van Hare Majesteit de Koningin goedgunstig toestemming ontvangen hebbende op mijn verzoek, om in Harer Majesteit's huisarchief onderzoek te doen naar bescheiden, die betrekking hebben op de omwenteling van **1813/14**, kwam mij aldaar eene eigenhandige aantekening van den toenmaligen Erfprins over de gebeurtenissen in het begin van

¹⁾ Den **29sten** Maart — den dag van de afkondiging van de grondwet — meldde de kapitein ter zee Dibbetz uit Hellevoetsluis, dat den dag te voren H. K. H. de **groot-vorstin-douairière** van Oldenburg naar boord van het Engelsch fregat de **Jason** was vertrokken.

1814 onder de **oogen**, waarin behalve een en ander over zijne inspectie-reis, die den **9^{en}** Maart was afgeloopen, over dit bezoek het navolgende voorkomt, dat, vooral met het oog op hetgeen later gebeurde, der vermelding wel waard is: „La grande duchesse Catherine, veuve du prince George d’Oldenbourg vint en Hollande **cet** hiver. Je fus à **Leide** pour la complimenter de la part de mon Père et la trouvai à l’**Académie** entourée de Professeurs. Ce premier début me déplut. Elle se **rendit** bientôt après **chez** elle où je fus lui faire ma **cour avec** mon cousin le **duc** de Nassau, alors encore prince héréditaire. Je la trouvai aimable mais trop femme savante.”

Weinig zal de Prins, die toen nog verloofd was met prinses Charlotte van Engeland, gedacht hebben, dat hij dit neerschreef ten aanzien van zijne aanstaande schoonzuster, en de aanstaande schoonmoeder van zijn oudsten zoon.

Er is beweerd, „que, pendant son séjour en Angleterre **aux** mois de mai et juin 1814, elle (d.i. de grootvorstin) contribua beaucoup à faire **rompre** le **mariage** projeté **entre** la princesse de **Galles avec** le prince d’**Orange**, qui a épousé depuis la soeur **cadette** de la grande-duchesse Catherine Paulowna” ¹⁾. Er is evenzeer beweerd, doch ook tegengespoken, „dat de hertogin-weduwe van Oldenburg den Nederlandschen vorst voor zich zelve begeerde” ²⁾.

1) Galerie historique des **contemporains** (Bruxelles 1818), III, p. 227.

2) Uit de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte (Tiel 1882), bl. 275.

Hoe dit zij, als bekend, werd de verloving van den Nederlandschen kroonprins met de Engelsche prinses verbroken, en den 2 1sten Februari 18 16 te St. Petersburg zijn huwelijk voltrokken met de jongere zuster van Katharina Paulowna, grootvorstin Anna Paulowna, naar wier hand ook Napoleon 1 in 1810 had gedongen. Dat dit aanzoek niet spoedig genoeg naar 's Keizers zin werd aangenomen, was de eerste aanleiding tot de verkoeling tusschen de Fransche en Russische hoven. Twee jaren daarna had de Fransche inval in Rusland plaats.

Wel zeer toevallig mag het genoemd worden, dat eene maand vroeger dan hare jongere zuster ook Katharina Paulowna, de eerste grootvorstin, naar wier hand Napoleon 1 had gedongen, mede te St. Petersburg hertrouwde met een kroonprins, den lateren koning van Wurtemberg, uit welk huwelijk den 17^{en} Juni 18 18 geboren werd prinses Sophie Frederika Mathilde ¹⁾, die den 18^{en} Juni 1839 in het huwelijk trad met den oudsten zoon van den toen nog kroonprins zijnde Willem (11), prins van Oranje — den lateren koning Willem 111.

G. J. W. KOOLEMANS BEIJNEN.

1) Lady William Russell, echtgenoot van den Britschen ambassadeur te Berlijn, vroeger gezant te Stuttgart, legt van haar een zeer vleierend getuigenis af, in een brief dd. 25 Sept. 1839 aan Mevrouw Falck, waarin o.a.: »Elle ressemble à sa mère.» (Dr. H. T. Colenbrander, Gedenkschriften van A. R. Falck, *bladz.* 772 en 773).

Landing van den hertog van Brunswijk.

A^o. 1813.

N°. 33.

'S GRAVENHAAGSCHE COURANT.

Dingsdag den **21** December.

(Gedrukt in 's Gravenhage bij G. Vosmaer en P. F. Gosse, Stads-Drukkers, en wordt uitgegeven bij B. Scheurleer Jr. in de Venestraat.)

's Gravenhage, den zo December (1 8 1 3).

Van Noordwyk word ons berigt, dat men in den vroegen morgen van den 14 dezer twee Engelsche oorlog schepen voor gemelde dorp in zee ten anker zag leggen, sein doende met de vlag, waar op zig den heer Mr. **Kruyt**¹⁾, lid van het gemeente bestuur, niettegenstaande de zee vry hoog ging, met vier bekwamen zeelieden in een sloep van strand naar gemelde schepen heeft begeven, alwaar hy gelukkig aankomende, weldra geïnformeerd wierdt, dat zijne

1) Maarten Kruyt (niet Mr.), **reeder** en scheepsbouwmeester te Noordwijk aan Zee, was in de Fransche periode **adjunct-maire** en werd tijdens de omwenteling door den nieuwen ambachtsheer den **19^{en}** November **1813** benoemd tot lid der **»provisioneele** regeering der beide Noordwijken, **Langeveld** en **Offem**."

Doorluchtige Hoogheid, den Hertog van Brunswyk Oels, zich met een zeer aanzienlyk gevolg aan boord bevond, en alhier wilde aanlanden; gem. heer Kruyt keerde op dit berigt weder naar de wal, om order te stellen tot het ontvangen en verwelkomen van gemelde zyne Hoogheid; weldra kondigde het gebulder van het kanon der schepen aan, dat Hoogstdezelve zich van boord begaf, komende met de groote sloep voor het oorlogschip naar strand, alwaar Zyne Hertoglyke Doorluchtigheid omstreeks elf uren behouden aan land, en door het plaatselyk bestuur naar de levendigste toejuichingen van een menigte van aanschouwers van alle kanten samen gevloeid, wierd ontvangen, intrek nemende ten huize van voormelde heer Kruyt, van waar Zyn Hoogheid des namiddags omstreeks van drie uren, met **eige** rytuig, welk intusschen mede was aangebragt, benevens Hoogstdezelfs gevolg naar 's Gravenhage is vertrokken, in de harten van allen, welke de eer gehad hebben Zyne Doorluchtigheid te naderen, de hoogste tevredenheid achterlatende, van de minzame wyze, waar op het Hoogstdezelve heeft behaagd hun te ontvangen.

Blijkens bovenstaand bericht was het Zondag **14** December **1913** honderd jaren geleden dat de landing had plaats gehad, welke landing tijdens het eeuwfeest van het herstel van Neêrlands onafhankelijkheid, den **28en** Augustus **1913** te Noordwijk gevierd, op treffende wijze is weergegeven.

Friedrich **Wilhelm** **herzog** von Braunschweig Lüneburg Oels werd geboren g Oct. 1771. Hij diende aanvankelijk in het Brunswijksche, daarna in het Pruisische leger en streed in **1806** onder

Blücher tegen Napoleon. In November van genoemd jaar werd hij hertog van Brunswijk, dat echter in **1807** werd ingelijfd bij het koninkrijk Westphalen. Daarna streed hij in **1809** met Oostenrijk tegen Napoleon en trok met zijne zwarte huzaren dwars door Duitschland naar de Weser, vanwaar hij naar Engeland overstak. Napoleon noemde hem „**un vaillant guerrier.**”

Evenals vorst Willem van Oranje Nassau verwant met het Engelsche vorstenhuis, vertoefde hij — sinds Maart **1813** — als balling in Londen toen in October de groote volkerenslag plaats had. Na den slag bij Leipzig gaf hij den Brunswijkers bevel om een korps troepen bijeen te brengen, waarna hij zou komen om zijn hertogdom in bezit te nemen en de troepen te bevelen. Uit dien hoofde vertrok hij uit Londen, landde den **14^{en}** Dec. te Noordwijk aan Zee, bezocht daarop te 's Hage zijn bloedverwant, den souverainen vorst, die reeds den **30^{en}** Nov. te Scheveningen was geland, en kwam den **22^{en}** Dec. **1813** in zijne hoofdstad Brunswijk aan.

In April **1815** trok hij reeds met **7000 Brunswijkers** naar België om Napoleon te wederstaan. Hij streed bij Quatre Bras met **grooten** moed. Doch toen hij met zijn Brunswijkers den straatweg aldaar bezet hield werd hij door de **Fransche** reserve, aangevoerd door Napoleon's jongsten broeder Jeroen, teruggeworpen en helaas! met een kogel in het hart getroffen, waarop onmiddelijk — **16 Juni 1815** — op ruim **43-jarigen** leeftijd zijn dood volgde.

Noordwijk-Binnen.

J. KLOOS.

Medio Dec. **1913.**

**Het Dagboek
van een Leidenaar uit den jare 1747.**

(Vervolg).

**OVER DE INTREEDE VAN SIJN HOOGHEYDT BINNEN DEESE
STADT LIJDEN, OP DEN 29^{EN} JUNY DESES LOPENDE
JAAR ANNO 1747.**

Den 29 Juny synde op een donderdag, des s'nagts ofte smorgens in het kriegje van den dag begonnen al de burgers en inwoonders voor den dag te koomen, en haar **gereet** makende om dese nooyt vergeete **intrede** dag van syn doorlugtige Hoogheyt waar **meede** dese Stadt is vereert geweest, om dat met alle vreugt en vergenoeging by te **woonen**. Die het dan **konde** doen, of die de kleederen hadt kleede sig op het beste aan. Des s'morgens omtrent **5 uren** gingen de constapels na haar geschut toe, met de lontstokken onder haar armen, en het losse lont was aan de stokken vast. Ten halv 6 **uure** kwaamen de gewaapende **Burgenen** voor oogschyn, veele fraay uytgedost en opgeschikt, met nieuwe strikken op de hoeden, **orange** strikken aan de deegens sommige, anderen weder het hayr **gekrult** en gefriseert, schoon linde goet aan, de beste **kleeden** hadden veele aange trokken, de snaphaanen en degens **waren** mede te **vooren** schoon gemaakt. Alle de gesaamentlijke burgers dan met de nieuwe burgers die er veele

syn aangenoomen, kwaamen er meest altezamen magnifiek en ordentlijk voor den dag, en syn op haar tijt na de huysen van haar vaandrighs of kwartiermeesters gegaan, alwaar by sommige nog wel een glasier ofte roomertje brandewyn wiert geschonken op de Prins syn gesontheit. Elke kwartiermeester of vaandrig syn volk by malkander hebbende trokken sy na de huysen der capitynen van de burgers, en den capitynen dan voor uyt gaande trokken yder met syn volk na den doelen toe en maakten daar ter 6 uure te syn. Dit ging dan op order, het eene Compagnie kwam wel wat **laater** als het ander, de vaandeldraagers voerde haar vaandel en elke compagnie hadt een vaandel en 2 tamboeren. Sy dan in den doelen gekoomende **syn**, Wierden de burgers op order geschikt en na rang van de capityns die het eerste, 2de en soo voort uyt **moeste** trekken. De outste captyn syn volk stont aan de Pikeur stal en de jongste captyn syn volk stont aan die syde van de doele steeg, aan weerskanten stonden 4 **compagnien** burgers geschaart, om soo na rang en order ydere compagnie uyt de doelen te marcheeren. De drilmeester Heydelenberg stelde de burgers in orde met de capityns, en al het geweer dat wiert gevisenteert, namentlijk de snaphaanen, de burgers moesten al haar laat stokke in de loope van haar snaphaanen **steeken**, om te voele of er geen kruyt of **schoote** op **waaren**. Sy moesten ook den haan van de roers overhaalen, en men bevont dat onder den Kaptyn Huybregt junior burgers **waaren** waar van er 2 snaphaanen **waaren** die gelaaden synde, en hebben deselve gelost, soo dat nog 2 **schooten** in de doelen syn gedaan eer de burgers uyttrokken.

Terwyl dan de snaphaanen weder op de gront leyde en de burgers om **stroo** gingen, soo gingen er nog verscheyde in cognito een pijpje **rooken**, en dronken onder malkander nog een montje vol toe en **coste** haar water nog eerst rys of am daar van niet overvallen te worden of ongemak te hebbe. De klok omtrent **7 uren** begonnen de 16 tamboeren van de burgers een generaale roffel te slaan, waar op **yder** sig in syn geweer begav, en de vaandrighs en de luytenants vaandrighs met de kwartiermeesters en de 2 tamboeren **yder** onder syn kaptyn hoorende begaaven haar in die order soo als sy moesten gereguleert gaan. De mars wiert dan aangenoomen en de outste kapityn, genaant **Menheer** van der Mark trok het eerste uyt met syn volk, met het swieren van de vaandel en onder het slaan der tamboers op de trommel. **Yder** vaandeldrager had aan weersyde van hem gaan een vaandrig luytenant en de trommelslagers hadden degenen aan van het stadhuys, synde Spaanse degenen en met breede roode draagbanden met geele kanten haddense om het lyf of om de schouder alwaar de trommels aan hingen. De andere kapityns elk op syn beurt en de outheydt der capityns nadat sy lang in de **burgery** hadden geweest volgde soo malkander alles gereguleert, en trokken gesaamentlijk den doelen uyt. De mars uyt de doelen is geweest die de outste kaptyn voorging, de doele steeg in, het steenschuur langs, tot op de breedstraat aan de Hoogewoertsbrug, en soo vervolgens de geheele breedstraat langs tot aan de witte poort toe, alle onder het swieren der vaandelen en het slaan der trommelen. Nog eens de outste kapityn die voor uyt ging was Men heer van der Mark, en de jongste kaptyn die de **burgery**

heeft geslooten was een Men Heer kaptyn de Mey. De kleeding die de Heeren kaptyns aan hadden dat waare blauwe lakense Rokken met blauwe knoope, kamisoole die waare van superbe stoffe met allerly bloemen en allerly coleuren, met silvere of goude lyste of kanten beset. Sommige van die Heeren hadden ook silvere greelen om de hoede en de sierpen waaren doe oranje colour. Om kort te doen de saak de capityns kwaamen als graaven voor den dag, en de vaandeldraagers en de vaandrigs luytenants, kwartiermeesters ect. hebben meede magnifiek voor den dag gecompareert met haar nieuwe blauwe rokken met pinsbekse knoope. Vaandeldragers waaren meest van onder gekleet in het swart, met kabretledere handschoene aan, want alle maal vryers waaren. Ook hadden sy meede de oranje sierpen om haar schouders, waarvan de kwasten lingswaar neer hongen. Op deze manier waaren meede de vaandrigs luytenants, maar de kwartiermeesters die meede haar officiers kleederen aan hadde, die droegen haar sierpen meede oranje colour geverwt om haar middel, dat de enden van vooren neer hongen. De burgers als vooren voorseyt kwaamen meede curieus en extra fraay uytgedost voor oogschyn, als met haar oranje strikken op haar hoeden, haar snap-haanen en degens waaren schoon. Sommige hadden aan haar degens oranje linten, haare patroontasse waaren meeste by somige opgeschikt. Daar waaren er onder die hadden witte syden koussen aan. Om kort te gaan, in het geheel de burgery van leyden hoefde haar niet te schaamen of voor andere plaatsen onder te doen. De gesaamentlijke burgers dan syn alsoo gemarseheert tot op die plaatsen daar sy staan moesten en syn door den drilmeesters, die doe een

hellebaart voerde gecommandeert en regts en links van malkaar **gescheyden** en een weynig voort **gemarcheert** die nog na het stadhuys en hebben haar aan weersyde net geschaart en vlak voor de kegels gestaan, van de Witte Poort tot voorby het Stadhuys. De burgers syn omtrent 2000 man geweest en hebben soo na Syn Hoogheydt gewagt. Maar de Wagt of korte Garde heeft hem ook vertoont, met het nederleggen en presenteeren der snaphaanen, en hebben ook haar vaandel geswiert, en 2 trommelslagers by haar gehad. En dat volk heeft gestaan voor de Wagt, tussen de burgers om haar te **vertoon**en aan Syn Hoogheydt. Dese Lydse soldaaten **waaren** meede helder en schoon, en het **haayrtje** gepoejert, en allemaal even ordentlyk kwaamen sy voor den dag. Nu nog eens van de burgers doe sy gesamentlyk in order **nevens** malkander stonden, besetten sy die heele Breedstraat, dat er niemant **konde** door of overloopen. Wie het maar was, sy mogten niemant **laaten** doorpasseren maar moesten in gereguleerde order en manier blyve staan. De Vaandeldragers om soo lang de vaandels niet te draage ofte te houwen, leydense dwars over de trommels heen, en wandelden ondertussen al heen en weer. De luytenants vaandrigs **deden** het selve, spreekende somtijds met haar captyns ofte ook wel met andere **Heeren**, maar de kwartiermeesters en corporaal die bleven staan naast de geschaarde of op order staande burgers, elk hielt sig onder syn **ygen** compagnie. Maar nog eijts, daar syn **16** kwartiermeesters, de **ouste** uyt de **burgery**, naar de Witte Poort **gesonde**, om naast de koets van Syn Hoogheydt te gaan, en hem te lyde na het Stadhuys, als Sijn dool. Hoogh. binnen deese Stadt kwam. Dese

quartiermeesters stonden dan ook meede in nette order, en wagte alsoo na Syn Hoogheydt om hem met alle liefde en eerbiedt te ontfangen, en intehaalen.

HET VERDER VERHAAL.

Nog iets noodzakelyk, dat is, terwijl de burgers nog niet in de wapenen kwaamen aan de Wittepoort ofte op de breedstraat soo gingen s'morgens heel vroeg honderden van mensen uyt dese stadt, na buyten, de Witte Poort uyt, om Syn Hoogheydt te gemoet te gaan, en alsoo hem te wagten. Daar syn ook nog verscheyden weeskinderen uyt de Stadt, halv weegen den Haag gegaan, en hebben aldaar Syn doorl. Hoogh. opgewagt, als hij na dese Stadt kwam ryden. En dese weeskinderen van Lyden, waar van een het woort gedaan heeft en nam de vryheydt, om Syn Hoogheyds koest te doen stil staan en een dierbaare seeging gebruyk of gewenst hebbende, soo vereerde desen weesburger een fraay gedigt aan Syn Hoogh. en gav het met syn regterhandt aan den Prins, en met syn eene knie lyde hy op de aarde, en syn hoet hadt hij onder syn arm, en de Prins hartelyk bedankt hebbende, is voor gereeden. Dese gedigten syn gedrukt en te bekoomen geweest bij Adrianus Bonte, boekverkooper in de Kloksteeg, voor een cieviele prys. Daar syn ook nog na den Haag getrokken 2 Heeren uyt deese Stadt, als eene Men heer van dam junior, secretaris der Schutterijere deser Steede, den andere Heer die was eene Men heere van Buuren jongste Schepen deser Stede. Dese Heeren syn daags te voeren na den Haag gereede om Syn Hoogheydt af te haalen. In de tuynen op de

Voorschooter weg, waaren meest allemaal met mensen beset en stonden open de tuynhuysen. Veele scheepen syn er ook s'morgens vroeg binnen gekoomen, als ook Rytuygen. Verscheyde van de scheepen of schuyten die binnen kwaamen, salveerden haar ofte gingen leggen in het Galgewater agter de Boom, na die kant van de Voorschooter weg, om de vuurwerken te kunnen sien, als sy afgestooken wierde. Veele tentschuyte, waaren der ook verhuurt om s'nagts te gebruyken. En de rytuygen die moesten stallen daar sy best konde doen, want kragdadig veel rytuyg binnen kwam. En een groote toeloop van alderly mensen, dat niet te verwonderen was, want het was een *groote* heyligen dag, waar door de Roomse kerk s'morgens ten halv vier aanging, om dat de Roomse burgeren in de wapenen moesten syn. De Vleeshouwers hadde daags te vooren uyt laten klinken, dat al de geen die vlees van nooden mogt hebben dat sij daags te vooren moeste koome want op deesen groote dag de vleeshal sal geslooten syn, gelijk ook geschiet is. De Burgers, ook sommige luyden van aansien, die begonnen hunne huysen op te schikken van buyten met fraaje eer poortjes van booven tot onder tegen de deurkaseynen met allerly kleur van starrens en bloemen gesneen, en met klaater gout verciert, en met gedrukte of geschreve versjes daar in geplaatst. Sommige huysen hadden ook kroontjes uytsteecken, versierde boogjes booven de boovendeur sag men ook veel, maar de sinnebeelden die by de luyden van aansien van binnen en van buyten voor de glaasen stonden waaren ectra fraay. Elk syn sin en verandering, maar evenseer toepasselijk op de nieuwe verandering die men sag. Soo dat de eer

poortjes die aan de huysen stonden, en de vercierde kroonen, boogen, lantaarnen, sinnebeelden, etc., soo fraay alles gemaakt en geset is geworden, eens soo manifiek als in den beginne. Want haast niemant van wat rang of staat hij was vertoonde iets in, of aan syn huys. Ja selvs de arme lieden hadden booven haar poortjes daar huysjes in staan kroontjes of boogjes gemaakt boven den ingang. Die luyde spaarde doe geen gelt, maar moesten over al in meede doen. Nog eens, dat het nooyt is te vergete al die onkoste die de burgeren, in- en opgeseetenen van dese stadt hebben gedaan, dog alles uyt kragdaadige betooning van vreugt en liefde tot Syn Hoogheydt, want die dag niet is uyte drukke hoe siermant dat de huysen doe waaren opgepronkt. Ja veele van de onderste verdieping van onderen tot booven toe waaren er sommige verciert, met geslingerde palm, kabels met klatergout en oranje linten en strikjes verciert. Nog andere huysen hadden ook platten schilderwerken op papier of gaas geset, tegen de muuren van vooren de huysen staan met allerly afsetsels en figuren, onmogelijk alles te noteeren. Als alleen dat Ryke luyden soo wel als geringe vreugde aan haar huysen hebben getoont. En al de dorpen hebben op de toorn van de kerken oranje vaandels geswiert, die hier om dese stadt geleegen syn. En daar is nog een nieuw oranje vaandel uyt de toorn van de Witte Poort gestoke na de Voorschooter weg. Aan het gasthuys is meede een tiater gemaakt, aan de Pagegraff ook om voor gelt op te kunnen staan, en om Syn Hoogheydt wel te kunnen siene. Elk een versag sig van een goede plaats op de breedstraat, bij kennisse of vrienden. Yder daar hy best konde te regte kome,

ging daar hij **sien** konde. Geen een huys was er leeg, maar van onder tot booven toe voorsien met mensen. Maar die wat laat kwam, die kon onmoogelijk agter de burgers door, want duysende mensen daar agter stonden, soodat een **yder** maakte vroeg er by te syn. Daar wiert bij sommige **Heeren**, Mevrouwen, Jufvrouwen en Burgers nog al menig kopje koffy gedronken, en verschyde montjes vol oranje brandewijn ofte stukjes confyte koek geconsumeert, als ook onder het **rooken** van een pypje voor tydt verdryv. En men wagte al uyt en ter na, of Syn hoogheydt mogt koomen, dewyl kwaamen de **Heeren** van de Regeering booven op het Stadhuys, altemaal met de regt mantels aan, op een cierlyke wyse, en **yder** ging na syn rang. Ook kwaamen op het stadhuys al de **Heeren** Proffessooren, **meede** met haar mantels aan, ook alle de Predikanten als de Gereformeerde, en ook de Franse, als ook de Lutherse, Armiaanse, **Men**nonisten **leeraren** om syn hoogheydt te complimenteren. Dese **Heeren** wandelde meest over de Pers met elkander somtijds eens spreekenden. De **Heeren** Studenten vergaarde **meede** aan het Academie, gelyk de Lydse Courant s'maandags voor **desen** den 26 hadt geschreven over dese geschaarde order van de **Heeren** Studenten. De **Heeren** Studenten vergaarde dan allen aan het Academie tussen de Nolle brug en de houtstraat brug. Aan de Nonnesteeg stonden een gedeelte Lydse soldaaten, als ook aan de voornoemde hout straatbrug of **doele** steeg. Deselve **waaren** versogt door den Rector Magnificus om daar te mooge op haar tyt te compareeren en wagt te houden, van niemant door te **laaten**, als die aan het Academie hoorde. Sy

hebben dan wel haar order geobserveert en hebben naast malkander in postuur gestaan, soo veel manschap als het van de Nonne brug tot de Nonne steeg uytstrekke. Elke post was even eens, de Lydse soldaaten hadden ook elke **commande** en trommel by haar en **wierden** gecommandeert van haar officiers. Men sag dan niemant anders door **laaten** als die aan het Academie hoorde, het syde musikante of de **Heeren** Studenten, **dewelke** alle seer magnifiek te voorschijn kwaamen, met oranje linten op de hoede, kostelyke kleeven aan. En veele **waaren** de geveste aan de degens met oranje strikken, en andere vercierele opgepronkt. Alles seer siermant was het om te **sien** van de **Heeren** Studenten, Sy lieten ook haar schiet of vuurwerk toneel klaar **maaken** met de vuurwerke daar in te **steeken**. Maar nog eens de **Heeren** Studenten **waaren** in sooveel persoonen bestaande, dat sy niet alle naast malkander in twee ryen staan **konde**, maar daar plaatsten haar veel by malkaar voor de deur van het academie en ook veel aan de doele steeg brug. En de **Heeren** stonden dan alsaamen naast malkaar en wagte alsoo na Syn Hoogheydt om hem met alle vrindelykheyt en hoogagting op het academie van Lyden te ontfangen, om daar door de Heer Tiberius Hemsterhuys Rector Magnificus alhier een plegtige oratie over Syn Hoogheydt uyt te spreken. Nu nog eens van de op order staande **Heeren** en burgers, die terwijl sy op haar Parade stonden, nog al by verscheyde goede mensen op de **breed**-straat, daar sy voor de huysen stonden, en wel wetende dat sy niet uyt haar geledere mogten gaan, haar versorgende sommige met een montje vol brandewyn of jenever, of stukjes koek, **yder**

na syn believen. Daar **waaren** ook huysen daar de burgers kunnen met bier **wierden** gegeven, andere lieden gaven weer verscheyde boterhammen, ook wiert aan haar gegeven by enige lieden van aansien stukken runt en kalvsvlees gebraden en wiert van de knechts of myden haar gebragt, op schotels of op borden, met tarw broot daar by. Sy **kreegen** ook veel bouteljes met wyn. Elk die het **konde** doen, gaaven dan wat aan de burgers, ja zelfs mensen die uyt de vengsters **laagen** wierpen altemets nog wel warme bestelletjes voor de burgers, en andere eet **waaren**, onmogelijk alles te noteeren. Sy **wierden** dan voor sommige huysen ryklyk **besorgt**, maar niet overal. Daar **waaren** wel plaatsen daar niet met al was voor de burgers, maar meest de fatsoendelyke luyden toonde haar **cordaat**. En de tamboers van de burgers haalde boterhammen uyt het gemene lantshuys. Daar **waaren** ook nog burgers die wel eens haar snaphaanen aan malkaar overgaaven, en gingen in stilte by haar kennisse wat staan **eeten**, die niet te veel by haar hadden, of eens drinken, of haar gevoeg doen. Om kort te gaan de burgers gedroegen haar selve seer ordentlyk, en wenste wel hondert maal dat Syn Hoogheydt kwam, want het begon al laat aan de middag te worden, waar door het **veele** staan begon te vervelen, want s'morgens al van halv 6 uren in de Wapenen hadde geweest. Maar nog iets, de **breedstraat** was veel te klyn, voor soo veel duysenden mensen. Daarom nog verscheyde op de toorn van het stadhuys gingen bij de klokkenist of by de trompetters, maar die tyt was er een trompetter en een **walthoornblaaser**. Op de toorn van het Gasthuys **waaren** ook mensen, op alles om wel te

konnen aanschouwen. Stallagien sag men ook veel en veel stoelen om **opte** staan, **waaren** voor sommige huysen **meede**. Planken en ladders **waaren** uytgestooken alwaar men ook op staan **konde**. Ja alles wat in de stadt was, mensen was dien dag op de been, van wat staat of rang, niemand bleev in syn huys als sieke of elendige mensen. Daar bleven ook honderden van huysen in de stadt geslooten, want die dag geen **coopmanschap** gedaan wiert, als bij de bakkers die s'morgens ten **5 uuren** al broot weg bragten, maar by den dag kon men niet veel **koopen** van eetwaaren, alles was meest op of verkogt, voornaamentlyk broot. Dog de klok halv **12 uuren** geworden synde begonnen voor de eerste maal de 18 stukken canon van byde de borstweeringe te lossen, doe was Syn Hoogheydt op de Voorschooterweg omtrent het Pishoekje, doe begonnen al de klokken in dese stadt te **luyden**, de stadhuys klokken begonnen te **speelen**, de trompetter en walthoornist begonnen te **blaasen**, het vorige vers van Wilhelmus al van Nassouwe. Maar doe voor de eerste maal het canon loste was of de heele stadt opsprong van vreugde. En al de burgers stelden haar in nette order, de kaptyns stonden voor het front van ieder syn **yge** compagnie, en vertoonde haar selve als overste van de burgerij, ider syn compagnie. De Vaandeldraaggers **greepen** de vaandels in de hant, welke alle vaandels **waaren** daar het Prince waapen op stont, 6 witte syde vaandels, en 2 groene syde vaandels hadden de burgers by haar. De Luytenants vaandrighs stelden haar ook in rang en order als ook de kwartier meesters en corporaals, de tamboers sloegen alle 6 de trommel. Maar de klok **12 uuren** synde wiert

het geschut voor de 2de maal gelost, **meede** als voore onder het luyden en **speelen** der klokken, en het **blaasen** der toornwagters. Doe arriveerden Syn Hoogheydt alhier in dese stad Lyden, met syn statie, het welk was, eerst de koets waar in Syn Hoogheydt op de hoogerhandt in sat, naast hem sat graaf Mourits van Nassouw. De kleederen die Syn Hoogheydt was een ligt blauw kleet fraay gemonteert, en een root syde camisool met diamant steene lysten bewerkt, en een paar witte syde **koussen** hadt Syn Hoogheydt aan, met diamante steene **waaren** syn kousebanden beset, verbeelde syn ridderlykheyt van de kousebant. De koes van Syn Hoogheydt was bespannen 6 eengale **grijs-haare** paarentjes. En de koes **waaren** aan **weerkanten** de **deure** het wapen van Syn Hoogheydt en de wapens van Syn Hoogheydt Gemalin **op** geschildert. Agter op de koets stonden 2 heydukken, welke **waaren** gekleet met roode laakense **wambaisjes** aan, met goude lysjes benaayt en broeken desgelijks. Sy hadden mutsen op op de manier als een suykerbrootshoet, maar swart en aan weersyde stak een swarte vedere **pluym** uyt, **extra** groot en hoog **waaren** dese mutse. Sy hadden ook houwens op syde. Dese 2 Heydukken bragt Syn Hoogh. **meede**. Het waare doe kragdadige groote **kaarels**. Soo als dan Syn **alder** doorlugtigste Hoogheydt ontfangen hem de 16 outste kwartiermeesters van de Burgerye, en gingen aan elke syde van de koets 8 man van deselve. Maar voor de koets gingen eenigte manschap ruytery met de bloote pallassen in de handen, als ook agter de koets gingen **meede** van die manschap ruytery, **dewelke** van den Haag met Syn Hoogheydt gekoome waare, soo dat Syn

Hoogheydt wiert verselt doe hy binnen kwam van voor syn koets de voornoemde ruytery en van agtere desgelyke, en aan de syde de hoofd mannen der schuttery. Onbeschryvlyk was de vreugt doe men Syn Hoogh. sag. De Burgers presenteerden haar geweer, de kapityns **boogen** haar, elk draayde de hoet boove het hooft onder het roepen van Oranje booven, Vivat Oranje, lang leev de Prins van Oranje. Agter de koets van Syn Hoogh. het welk de eerste was, kwam nog een Prince koets, alwaar 2 Raadsheeren in saaten met 4 paarden bespannen, agter de 2de Prince, kwam nog een koets van Syn Hoogh. alwaar 2 of 3 **France Predicanten** in saaten uyt den Haag **meede** gekoome. En doe volgde de koes van Burgemeester Asendelft. Aldaar sat in den jongste Secretaris van dese Stadt genaamt **Menheer** van dam junior, en den ander was eene **Menheer Scheepen** van Buure, **dewelke** daagstevoore na den haag vertrokken om Syn Hoogh. af te **haalen**. En soo **reede** de koetse voort na het stadhuys. En omtrent het stadhuys gekoome synde, vertoonde de Lydse soldaaten haar selve met het presenteeren van haar snaphaanen, gelyk als alle de burgers **deeden**. De Regering of de **Heeren** van het Stadhuys kwaamen dan Syn Hoogheydt te **gemoete**, waar op Syn Hoogh. uyt de koets **treden**, als ook die Heere die in de agter aan koomende koetsen saaten, en volgde Syn Hoogh. De Heere van Lijden ontvingen Syn Hoogh. seer vrindelyk en **minsaam**, en geleyde Syn Hoogh. de trappe van het Raadhuys op met alle eer en statie, en bragten Syn Hoogh. eerst op Burgemeesteren **kaamer**, alwaar de Heere na Syn Hoogh. welstant vroegen. Dese eerste **complimente** afgeleyt hebbende

soo deed Syn Hoogh. den Eed voor haar Ed. agbaare, en de Ed. agbaare betuygde tegen Syn Hoogh. dat sy haar selve getrouw en onderdaanig onder Syn Hoogh. gebied soude gedraagen. Hier van daan ging Syn Hoogh. na Scheepen Meesteren **kaamer**, alwaar **meede** de complimente **teegen** Syn Hoogh. **wierden** afgelegd. Uyt de tweede **kaamer** getreeden synde, soo ging Syn Hoogh. na de **Heeren** Vroedschappen haar **kaamer**, **dewelke alle geregu-**leert in de ronte nevens malkaar stonden, en hebbe ook haar complimente afgeleyt. Maar nog iets, dat is, soo als Syn Hoogh. op het Stadhuys kwam en eer de complimenten **waaren** afgeleijt, soo wiert voor de 3de maal de **salvoo** uyt het canon gelost, op de voorgaande wyse onder het luyden van alle de klokken en **speelen** van het uurwerk en het **blaasen** der toornwagters. Maar soo als in het voorige vermeldt, doe de Regering haar schuldige pligt hadden volbragt, en Syn Hoogh. de kaamers van de Regering met Syn Presentie vereert hebbende, soo traaden de **Heeren** als Curatoren, als **Proffessooren**, ook **meede** de Predikante van allerly gesinte, na Syn Hoogh. toe, **meede** terwijl Syn Hoogh. booven op het Raadhuys was, en hebben alsoo Syn Hoogh. gevilisiteert en dierbaare segeningen toegewenst, welke Syn Hoogh. met groote agting en eerbied aannam. Soo lang als Syn Hoogh. op het voornoemde Stadhuys was wiert continueel van de klokkenist **gespeelt** Wilhelmus al van Nassouwe, en soo voort; de toornwagters **blaasde** de selvde wys ; dit **speelen** en **blaasen** geschiede beurt om beurt. Maar nog eens, doe de **Heeren** Curatoren van het Lydse **Academi**, ook de Proffessooren en de Predikanten van alle **gesinten** haar reverentie

aan Syn Hoogh. gedaan hadden, soo traaden deese Heere van het Stadhuys af, en gingen al te saame, de breedstraat op, door de geschaarde burgers **heenen**. De Curatoren gingen voor uyt, agter de selve de Proffessoren, doe kwaamen de **Heeren** Predikanten, en gingen na het **Academi**, om aldaar de oratie over Syn Doorlugtige Hoogheydt by te **woonen**.

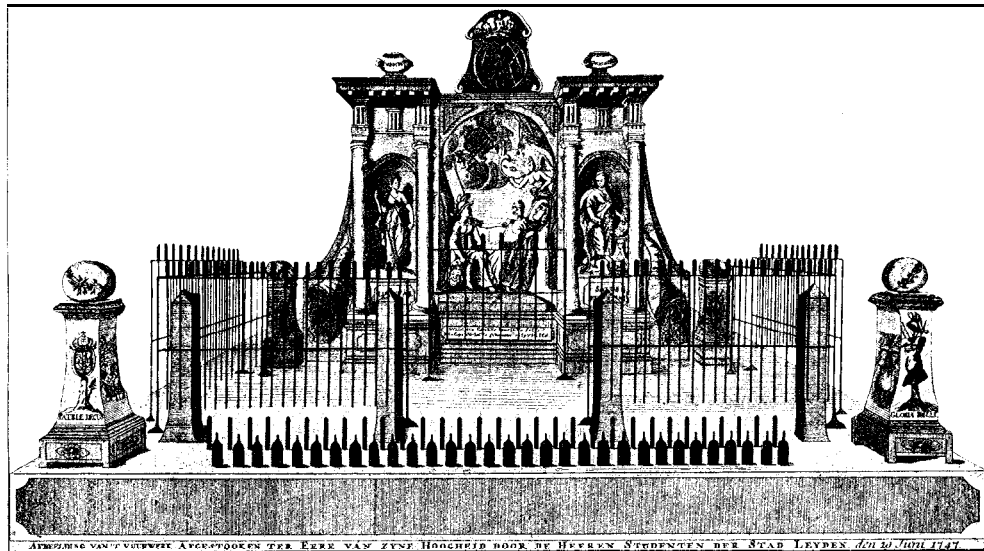
Eer dat nu Syn Hoogheydt met de Regerende **Heeren** van het Stadhuys kwaamen, soo Wierden gecommandeert de burgers om **2 compagnien** te doen marscheeren het Rapenburg langs tot op de doele steeg **brugge** toe. En moesten in **2** ryen naast malkaar in order staan om opening te houden als Syn Hoogh. naar het Academie kwam, het welk alsoo geschiede. Maar de burgers die nog op de Breedstraat **waaren**, moesten blijven staan van het Stadhuys af tot aan de Noord **ende** brug toe, opdat Syn Hoogheydt den **geheelen** weg door de geschaarde burgers **soude** gaan. De klok halv **2 uren** geworden synde, soo **treede** Syn Hoogh. met de Regering van Lyden van het Stadhuys of na beneeden. Syn Hoogh. ging vooruyt tussen **2 heeren** in; den eene was graaf Mouris van Nassouw, den ander heer syn naam onbekent. Agter Syn Hoogh. de statie **dewelke** met Syn Hoogh. van den Haag waare **meede** gekoome, daar agter gingen doe de Heere van Lyden al te **saamen** door de gereguleerde burgers, en traaden soo na het Academie. Syn Hoogh. was seer vrindelyk en **minsaam** tegen ydereen, veele rysen sig buygende voor de **pre**senteerende burgers en inwoonders. Syn Seer Hooggeagte Hoogh. dan de doele Steeg brug over gekoomen synde, alwaar de **Heeren** Studenten geschaart stonden, soo bleev Syn Hoogh. stil staan,

en 5 gedeputeerde van de Leydse Universityt, van yder Faculteyt de outste Heeren, als de Heeren syn geweest haar namen, als de eerste was Menheer Hop, 2de Caan, 3de van Rojen, 4de Reeps, 5 van Buttinge. Dese naame de vryheydt om dat sy de oudste waaren van yder Faculteyt en sy aan het hooft stonden, dat is aan de doele steeg, om Syn Hoogh. te complimenteeren, en te filisiteeren met íraaje toegepaste redenen en dierbaare segeningen. Het woordt is gevoert tegen Syn Hoogh. door de voornoemde Heer van Buttinge. Syn Hoogh. seer vrindelyk bedankt hebbende is voor getreden met de statie agter hem door de andere geschaarde Heeren Studente dewelke alle seer beleeft tegen Syn Hoogh. groete, en Syn Hoogh. wederom tegen de Heeren Studenten en arriveerde alsoo in het Academie onder een íraay musik van allerly musikanten. Syn Hoogh. wiert op de hoogerhant geset en bekleedde de plaats daar, die Syn Hoogh. voorsadens hadden bekleedt. Daar wiert dan een magnifique oratie uytgesproken over Syn Hoogh. door den wel edelen en seer geleerden Heer Tiberius Hemsterhuys Proffessor en Rector Magnificus ter Lydse Academie.

Deese Heer heeft het geluk gehad om Syn Hoogh. in syn jonge jaaren de geschiedenisse en de Nederlandtse Historien te onderwysen. De oratie omtrent ten halv 4 uren s'namiddags gedaan synde wiert er wederom ter eere van Syn Hoogh. een íraay musik onder het uytgaan van het Academie aan Syn Hoogh. met de statie vereert. Terwyl waaren de burgers aan de oversyde van het Academie weder in order om Syn Hoogh. als hij uyt het voornoemde Academie kwam na den Stadsdoelen hene te geleyde. Het welk ook geschiede. Syn

Hoogh. kwam omtrent ten 4 uure in den doelen, om het middagmaal te houden. Met een rukte in den doelen een compagnie Burgers van captyn van der Mark, en dan de 16 kwartiermeesters die Syn Hoogh. hadden ingehaalt. Dese burgers wierden alsoo in den doelen versogt om haar vertoonen als wagers voor het huys ten doelen terwijl Syn Hoogh. spysde. En met een om niemant binnen den doelen te **laaten** koomen, als die er aan hoorde. De 16 kwartiermeesters hielden haar post voor de deur van het huys en de anderen burgers lijde haar snaphaanen neder op het sant in den doelen en wandelden al heen en weder onder het **rooken** van een pypje. De hekken bleeven alle byde **geslooten**, dat niemant uyt kon als de burgers. Terwijl ging Syn Hoogh. aan het **eeten**, en dat aan een tafel van 36 **Heeren**, en Syn Hoogh. was de sevenenderstigste die aan de tafel saaten. Dese **Heeren** waare Syn Hoogh. met Syn **yge** statie, de Curatooren, Proffessoren, de Regeerende **Heeren** van Lyden, de Predikanten van de Gereformeerde Religie, uytmaakende het voornoemde getal. De 2 heydukken **waaren** ook by Syn Hoogh. op de kaptyns **kaamer**, om haar Heer Prins optepassen. Terwijl nu Syn Hoogh. spysde **marscheerden** die andere burgers van de breedstraat, sommige het Rapenburg, andere de breedstraat en bragten haar kaptyns **yder syn yge** compagnie na huys. Maar die in den doele waare moesten blyven soo lang het haar gecommandeert wiert af te trekken. De vreugt was niet uyt te **spreeken** over de eer die Syn Hoogh. deese stadt aandeedt op die dag. Want al wat men hoorde roepen of sag, het was allemaal Oranje booven of Vivat oranje. Maar om

niet van het stuk af te raaken, maar te blyven by de maaltydt welke Syn Hoogh. het huys in den doelen vereerde met Syn tegenwoordige presentie. Het middagmaal omtrent een uur geduurt hebbende, soo wierden de constapels van by de borstweeringe belast om ten 5 uuren de stukken canon te doen lossen, want dan de gesontheydt van Syn Hoogheydt soude werde gedronken. Dit is dan ten 5 uuren s'namiddags geschiet, dat Syn Doorl. Hoogh. gesontheydt wiert gedronken onder het losse van een Generaale Salvo uit het canon. Ten 6 ure wiert de gesontheydt gedronken van Syn Hoogh. Gemaalin, Anna Kroon Princes van Grootbrittanien, en ten 7 uuren de gesontheydt van de Jonge Princes, Haar Hoogheedens dogter, genaamt Carolina. Meede tot driemaal toe een salvoo gedaan uyt de voorgaande stukken, als eerst voor S y n Hoogh. de 2de maal Syn Hoogh. Gemalin en de 3de reys voor de Jonge Princes, alles ter eere van Haar Hoogheedens. Dien geheelen tyt was er omtrent den doelen veel minder in te koome, want duysenden mensen daar omtrent waare. De kwartiermeesters hadden met de wagthoudende burgers versogt, om Syn Hoogh. eens te sien spysigen, het welk haar vergunt, mits geen reede aan Syn Hoogh. toetebrengen, maar wel de tafel romtom te mogen gaan, en dat een mens of 3 gelyk. Het huys was vol van allerly mensen, dat de burgers niets konde voor haar gelt konde bekoomen. Dog al evenwel door het lang staan van de Burgers wiert haar gepresenteert of gegeven aan elke manschap een paar boterhamme en met haar 2 of drien een boutelje wyn, hetwelk zij consumeerden onder het houden van de maaltydt. Versogt den Rector Magnificus, die de oratie over

ATENSING VAN 'T VUURWET AFGESTOOKEN TER EERE VAN ZYNE HOOGHEID DOOR DE HEEREN STUDENTEN DER STAD LEYDEN den 20 Junij 1747

Syn Hoogh. hadt uytgesprooken, door versoeck van de **Heeren** Studenten, of Syn Hoogh. de **vuurwerk-**tent, die sy ter eere van Syn Hoogh. hadden klaar **laaten maaken**, of sy die eer mogte genieten om Syn Hoogh. prensentie daar by te woone. Het welk Syn Hoogh. Syn stem toegav. Daarop wiert aanstonts een courier na den Haag gesonden met versoeck uyt order van Syn Hoogh. aan Syn Hoogh. gemalin, de Princes van Oranje, om ten spoedigste na Lyden te koomen, met een vrindelyk versoeck. Daar op is de courier weder binnen deese Stadt gearriveert, met tyding van vreugt, als dat Mevrouw Syn Hoogh. gemalin, de Princes, soo spoedig soude koomen als doenlyk was. Doe was alhier wederom een nieuwe vrolikheydt over de eer die haar Doorlughtige Hooghedens deese Stadt Lyden aandede. De constapels wierde doe **meede** gewaarschouwt, om als haar koninglijke Hoogh. arriveerde na de stadt, een salvoo te doen en binnen de stadt weder, en op de buyte plaats voor de 3de maal. Terwyl Syn Hoogh. dan soo vrindelyk versogt wiert, om dit vuurwerk, dat aan het **galge-**waater stondt te **sien** afsteken en by te **woonen**, soo wiert door vrindelyk versoeck van Syn Hoogh. aan de Heer Musquettier versogt, die syn buyte plaats hadt **legge** op de hoogemorse weg, even buyte de Mors Poort, en van agteren uytkoomende aan 't Galgewater, of Syn Hoogh. met Syn Gemalin de eer mogt genieten, om op de voornoemde buyte plaats van den Heer Musquettier te mooge een sig plaats hebben, om het bekende vuurwerk van de **Heeren** Studenten te mooge **sien** afsteeken. Waar op de Heer Musquettier antwoorde dat het hem tot groot eer **soude** verstreken indien Syn Hoogh.

met syn gemalin blifde te koomen, en hem met veel agting soude verwagten, want het volkoomen tot Syn Hoogh. dienst was. De maaltydt geyndigt synde, vertoonde **Syn** Hoogh. hem somtyds voor de glaasen van binnen, dat hem de burgers konnen **sien**, de welk haar exercitie voor Syn Hoogh. **deden**, waar over Syn Hoogh. seer wel volstaan was, over de generaale burgers die in de wapene geweest hebbe. De klok omtrent 9 **uuren** des avonts **ge-**worden synde, soo voeren veele **schuytjes** in het galgewaater, om te konnen **sien**, als ook veel scheepen. En duysende mensen begonnen haar te plaatsen op de Langehoute brug en op de **borstel-**brug, en al de kaamers van de huysen op het Galgewaater ware meest verhuurt, en van ondere tot boove toe van mensen voorsien. De Witte Poort na het luyden der poort klok bleev den gehele nacht open dat er honderden van mensen na buyten konde gaan sonder poortgelt te **geeven**. Omtrent ten halv 10 **uure** wiert het vuurwerk toneel **ge-**illumineert, en wagte alsoo na Syn Hoogh. De klok omtrent halv 11 **uuren** geworden synde, soo **kreegen** de burgers de **commande** om af te trekken, en **wierde** bedankt voor haar gedaane dienst in den doele. Doe wiert Syn Hoogh. koes in de Stads stal ingespannen, alwaar het rytuyg van Syn Hoogh. **gestalt** hadt die dag, en is alsoo na de voornoemde buytenplaats gereeden, alwaar Syn Hoogh. op een kosbaar clasion onthaalt wiert, en onder een geselschap van aansienlijke lieden, en wiert soo vrindelijk ontfange. En omtrent halv 12 **uuren** geworden synde, soo naderden Syn Hoogh. gemalin, Mevrouw de **Princes** met haar statie en hof stoet na deese stadt. Doe geschiede de eerste

salvoo uyt het canon, en onder het 2de salvoo tradt Haar Koninglyke Hoogheydt in de stadt. Haar statie was een koes 4 a 5 met haar staat-Daames, en onder gelyde van eenige ruyters, en verscheyde hartloopers liepen voor uyt, dan te seggen voor de Princes haar koes met brandende flamboutjes. Dese harlopers waaren alle in het wit gekleet en liepen voor uyt, en op de syde der koesen. En de ruytery salveerden de koetsen, soodat dese aansienlyke statie het Noortende kwam in ryden, het kort Rapenburg langs, Paardesteeg door, de Galgstraat in, en soo na de voornoemde buyteplaats, alwaar haar Koninglijke Hoogheydt seer vrindelyk en minsaam wiert verwellekomt, en heeft haar by Syn Hoogh. gevoegt. En daar wierden veel hoofdse complimenten afgelegd, en haar stoet, dewelk meede gekoome was naame de vryheydt, om de Princes te volgen, en by haar presentie te syn. Dewyl dat dese Hoogheedens dan op de buyteplaats waaren soo wiert de 3de solvoo gedaan. Daar op wierde de vuurwerken uyt de tent afgestookten, bestaande in weergaloose vuurpylen, waaterkaarsen, lugballen, donderbosse, stinkpotte, muyse, ect. Ten 12 uren is het afsteeken der vuurwerken begonnen, en ten 1 uur des nagts geyndigt. Op Vliet en andere plaaten wiert er ook kräftig geschoten. Maar onder het schieten van de tent, vertoonde Syn Hoogh. sig buyten staande aan het Galgewater, om te konne sien. Terwyl was de statie van Haar Hoogheedens by malkander en spysde, die maaltydt of clasion die de voornoemde Heer hadt doen beryden. Alles ging er toe in ordentlyke modesti en gereguleertheydt, En het behaagde Syn Hoogh. wonderlyk wel de vuurwerken

die er **wierden** afgestookten. De klok omtrent 1 uur synde des **nachts** was het afsteken van de vuurwerken geyndigt. Doe hebben haar Hoogheedens met haar statie nog een weynig vertoeft in het geselschap dat daar tegenwoordig was, en na een vrindelyk **afscheydt** gedronken hebbende aan **haare** Hoogheedens en statie, soo hebben **haare** Hoogheedens de Heer Musquettier vrindelyk bedankt voor al de vrindelyke beleeftheeden en onthaalingen, die dien Heer heeft blieven te gebruyken. En na uytgelyde gedaan hebbende, soo traade haar Hoogheedens en statie weder in de koetsen die op de weg voor de buyteplaats stonden te wagten. En na een gelukkige reys aan haar Hoogheedens gewenst hebbende soo syn Haar Hoogheedens omtrent 2 **uuren** des nags weder de Witte Poort uyt na den Haag gereeden, met de hartloopers voor uyt en de ruytery naast de koetsen, en syn soo uyt dese Stadt Leyden gepasseert onder een drievoudig **salvoo** uyt het canon. Van die tyt heeft de Heer Musquettier op syn bu yteplaats **laaten setten Oranjest** lust, nog heeden te **sien**. Die dag is er geen ongeluk geschiet, als aan een vrouw, die onder het eerste geluyde van de klok van het Gasthuys een schyv op het hoofd heeft gekreegen en binnen 4 **weeken** is gestorven.

Eynde van den 29 Juny dag des Jaars 1747.

(Wordt *vervolgd*).

Copie van een handschrift, toebehoorende Mejufvrouw G. B. C. van Rhijn te Leiden, en door H. Ed. welwillend ten gebruike afgestaan aan S. J. Le Poole L. Gz.

Het Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis binnen Leiden.

In onze stad zijn twee Minnehuizen die Gereformeerd **heeten**: het Gereformeerd Minnehuis der Nederduitsch Hervormde Gemeente, in de Kaarsemakersstraat en het op de Heerengracht gevestigd Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis. Beide zijn bestemd voor behoeftige Nederduitsch Hervormden — dat in de Kaarsemakersstraat tot het opnemen van zoodanige personen, die door ouderdom, ziekte of gebrek **oogenblikkelijke** hulp en verpleging behoeven — dat op de Heerengracht tot het opnemen van bepaaldelijk oude mannen en vrouwen. Elk dezer Godshuizen wordt beheerd door een Collegie van Regenten door den Gemeente Raad aangesteld. Zij **behooren** tot de „gemengde” armeninstellingen volgens de Armenwet, doch zijn overigens van geheel verschillende oorsprong en aard.

Het gesticht der Nederduitsch Hervormde Gemeente heeft een kerkelijken aard. Zijn geschiedenis is in 't kort deze. De drie Huiszittenhuizen, die vóór de Hervorming in de drie parochies werden gevonden, waarin Leiden was verdeeld, zijn door

de Stedelijke Regeering aangehouden en in 1577 tot één lichaam versmolten, staande onder Meesters van den Huisarmen over de gansche Stad, doch in 1582 zijn ze vereenigd met Diaconen der Gereformeerde gemeente en door de Regeering gereglementeerd, in overleg met den Kerkeraad dier Gemeente. Huiszittenmeesteren en Diaconen kregen in beheer alle goederen van het Huiszittenhuis. Twee gasthuizen werden voor vrouwen, één voor mannen bestemd. Reikten de gewonen inkomsten niet toe, dan werd van wege de stad subsidie gegeven. In 1777, 1810, 1828 — jaar der oprichting van het Minnehuis in de Kaarsemakersstraat — en 1841 op nieuw gereglementeerd, is in 1852, na een procedure, tusschen de kerkelijke en burgerlijke gemeente een regeling tot stand gekomen, waarbij laatstgenoemde niet langer aanspraak op medebeheer maakte en zich tot toezicht bepaalde.

Een onderdeel der zorg van Huiszittenmeesteren, het Arm Kinderhuis, in 1703 uit de opbrengst **eener** loterij gesticht aan den Middenweg, en bestemd voor de „slechte” **weezen** (vondelingen, bastaarden enz.), is in 1724 aan een afzonderlijk **collegie** van Regenten toevertrouwd en in 1773 met het Heyligegeest weeshuis vereenigd, waarheen die **weezen** in 1776 overgingen. De militie kwam nu voorloopig in het Armkinderhuis.

Een ander onderdeel der zorg van Huiszittenmeesteren, de Arm Bakkerij, is in 1753 van hare schouderen genomen en aan Commissarissen toevertrouwd, aanvankelijk uit H. Z. M. gekozen, in 1755 echter aan anderen opgedragen, die de instelling tot **hoogen** bloei brachten, zoodat goedkoop aan de armeninrichtingen kon geleverd worden, en

toch een aanzienlijke overwinst gekweekt werd. In 1869 opgeheven is aan sommige dezer uit de gemeentekas toegelegd eene som, (jaarlijks niet meer kunnende **beloopen** voor het Gereformeerd A. O. M. V. huis, dan *f* 190.25) tot goedmaking van het nadeelig verschil in kosten der broodbedeeling in 't vervolg.

Geheel anders in oorsprong en aard is het Gereformeerd **Minne-** of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis binnen Leiden. Het is door bijzondere personen opgericht, aanvankelijk ook met welwillende medewerking en steun der Regeering, en is weliswaar gesteld onder superintendentie van het stedelijk bestuur, doch uitdrukkelijk onttrokken aan alle zeggenschap van welken aard ook van **Huiszittenmeesteren** en **Diaconen**. Hiertoe was alle reden. Hun Minnekinderen, zooals de verpleegden heetten, hadden het slecht in de tweede helft der achttiende eeuw. Tijdgenooten getuigen dat ze huisden als beesten in een stal. Dronkenschap kwam veel voor, het meest zelfs bij vrouwen. Ook andere ondeugden tierden welig. Ordentelijke armen schaamden en ergerden zich tusschen zoo'n **bende** te moeten leven. De oudjes leden het meest onder dien toestand.

Gelukkig voor hen, ontbrak „the milk of **human kindness**” niet in het hart van hunne stadgenooten. Bij aanzienlijken en meer eenvoudigen, zoo bij de burgerij als bij de **Regeeringspersonen** was een algemeen gevoel van deernis en reeds eenigen tijd was men te rade om aan de ouden van dagen een beter lot te bereiden in een der leegstaande **gast-** of armhuizen. Wie wilde aan het benodigd kapitaal helpen? Johan van der **Marck** Aegidiuszoon, Hoofd-officier dezer stad, opende de rij. Zijn testament

van 26 Mei 1772, bekrachtigd door zijn overlijden 9 December d. a.v., bevat een legaat van *f* 2000, uittekeeren „bijaldien binnen de tien eerstvolgende „jaren na zijn overlijden zal zijn geresolveert en „ook metterdaed werkstellig gemaakt, omme het „Elisabethsgasthuis, of een ander convenabel Gebouw „binnen deese Stad te employeeren tot een Ge- „reformeed Oude Mannen en Vrouwenhuis, in „plaetse der hier zijnde Minnehuizen.”

Royaal kwam vervolgens voor den dag de op 6 Mei 1773 overleden Mr. Nicolaas van de Velde oud-Raad en Burgemeester dezer Stad ¹⁾. Van zijn testament 30 Maart 1773 verleden voor Johannes Klinkenberg openbaar Notaris bij den Hove van Holland, geadmitteerd binnen de Stad Leyden, luidt de aanhef: „Vermits sedert lange tijd ter „ontlasting van den Armen in overleg is geweest „het stigten van een zoogenaamd Minnehuis voor „den Armen binnen deeze Stad, ‘t welk altijd en „tot nogtoe is agtergebleven om den onzekeren „uitslag van de winst, die het zoude behooren te „geeven, als zulks zonder eenig fonds moest onder- „nomen worden, zo verklaarde de heer comparant „daarom van dat fonds een begin te maaken, en „onder de superintendentie van de Ed. Groot „Agtbare Heeren Burgemeesteren deezer stad in „der tijd, aan het te stigtene Minnehuis binnen „deeze stad te legateeren de somma van veertig „Duizend Guldens onder de navolgende conditien :

1) Zijn levensbeschrijving geeft Mr. van Alphen in het »Noodig naabericht tot het aanhangsel der Beschrijving van Leyden», d. 111, bl. 1, 2. Zie ook d. II, bl. 686, aant. 2 der »Beschrijving van Leyden», door F. van Mieris.

„Eerst dat het te stichtene Minnehuis zal moeten worden geadministreerd door bijzondere en Perpetueele Regenten zonder dat de Regenten van het Huiszittenhuis daar omtrend ooit eenig toezicht, Bewind of administratie zullen moogen hebben.”

Dit testament bepaalt verder dat het kapitaal ter weeskamer zal worden geadministreerd en van een vierde gedeelte de interest zal worden gekapitaliseerd tot hoogstens *f* 1000 per jaar, waarna de rest van dien interest evenals reeds dadelijk die van drie vierde gedeelten van het kapitaal, jaarlijks aan Regenten van het Minnehuis zal worden uitgekeerd. Dit gebeurt na opheffing der weeskamers door het Departement van Binnenlandsche Zaken.

Deze twee testamenten, waarbij alle opvolgende testateurs en donateurs zich aansloten, zijn ook door de Regeering der Stad steeds als de eigenlijke stichtingsbrieven beschouwd. Zij gaven den naam aan de stichting en regelden haar doel, bestuur en toezicht, vooral deed dit het testament van Mr. Nicolaas van de Velde.

Meerdere legaten volgden en men kan uit de opvolgende testamenten opmaken dat de keuze zich op het Arm, Kinderhuis aan den Middenweg had gevestigd, doch de Vroedschap maakte zoo weinig haast dat in een uiterste wil van 1779 het „nog hoopeloos” wordt geacht of er binnen zes jaar iets tot stand zal komen : zoo niet, dan zou het toegedachte legaat niet aan „het generale minnenhuis” doch aan het weeshuis worden uitgekeerd. Ook dreigde de fatale termijn door Johan van der Marck gesteld, te verstrijken.

Burgemeesteren wijzen de Groote Vroedschap op den slechten indruk die dit zal maken en waardoor

welgezinden afgeschrikt zullen worden, „en voor „altoos is dan zulk een nuttige niet alleen, maar „onbeerbaare zaak weg ; en het symbolum voor „een Leyds burger werd gecymenteerd oud en „*arm* daar het kon werden *oudt* en *besorgt*.” Op 5 November 1782 wordt besloten: „dat in „afwachting van een nader plan tot inrichting, een „Minne- off Oude Man- en Vrouwenhuis, waartoe „bereits eenige legaatzen zijn besproken, van nu af „aan zal werden opgericht.”

„Dat tot dat op te richtene huis zal werden „geemploijeert de effecten [afkomstig van het ge- „wezen Elisabeth gasthuis] onder den Secretaris „Cunaeus berustende [later gebleken te belooopen „f 35 i 19], en dat wijders daertoe mede zal worden „gecedeert en geemployeert het Arm kinderhuis, „dat tot inrichting van hetzelfde [f 14668 bleek „noodig], Eenmaal eene extra ordinaris collecte bij „Heeren Burgemeesteren nader te bepaalen zal „worden gedaan, dat tot het onderhoudt van de „inrichting maandelijks [later toegestaan : wekelijks] „een bossie aan al de huysen der Ingesetenen „binnen dese Stad zal werden gepresenteert. En „dat verdert al 't gunt tot de introductie en het „Bestier van dat Minne- off Oude Man- en Vrouwen- „huis, evenals andere Godshuysen, zal worden aan- „bevolen aen Die van den Gerechte dezer Stad, „teneinde daeromtrent die ordes te stellen, welke „zy noodig zullen oordeelen.”

De extraordinaris collecte, op bevel van Burge- meesteren van de kansels der Nederduitsch Her- vormde kerken afgekondigd en welwillend aanbevolen in de Walsche, Engelsche, Luthersche, Mennoniste en Remonstrantsche kerken, bragt 26 Mei 1783 op

f 9141 (tegen *f* 15 142 in 1766 na den grooten brand).

Intusschen hadden Die van den Gerechte op 18 Januari 1783 tot Regenten benoemd vijf Heeren waaraan een secretaris werd toegevoegd, in 1786 voor korten tijd zelfs een tweede, totdat in 1803 de post van secretaris met dien van Regent vereenigd werd. Regenten stelden 27 Augustus 1784 de eerste Wetten voor hun vergaderingen op.

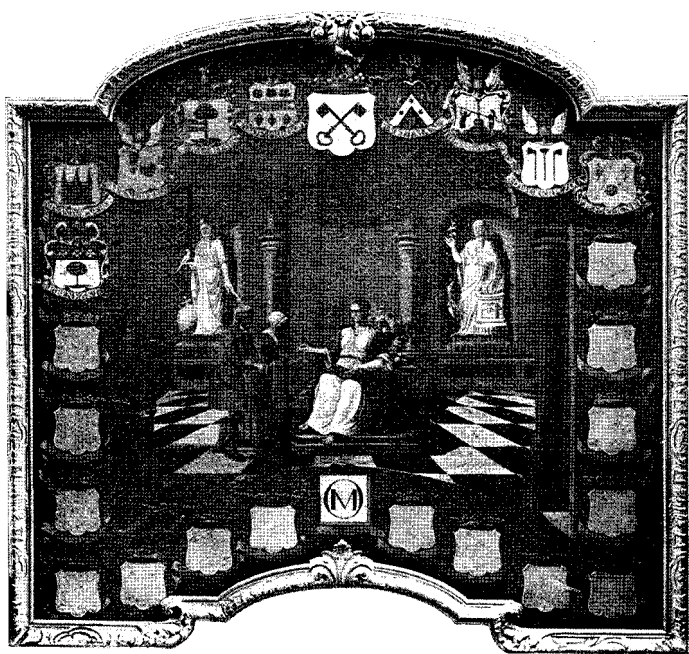
Na overleg met Huiszittenmeesteren en Regenten bepalen Burgemeesteren 18 September 1783 dat aanvankelijk van December tot Juli van het volgend jaar 74 verpleegden uit het Huiszittenhuis door Regenten naar hunne keuze zullen worden overgenomen (hetgeen zij zullen bezweren met onpartijdigheid te zullen doen) en vervolgens elk jaar 2 meer, totdat het getal 100 zal bereikt zijn, zulks tegen betaling door H. Z. M. van *f* 53 per verpleegde, doch slechts tot dat getal. Die boven de 100 zouden geheel door Regenten onderhouden worden uit intusschen door hen op te leggen sommen. Om dit mogelijk te maken wordt het Minnehuis nog begunstigd met een duit per gulden van de goederen die door den boelhuismeester publiek verkocht worden en met het genot eener belasting op de kermiskramen als toen te Haarlem bestond, welke voordeelen met de wekelijksche collecte geschat werden respectief *f* 500, *f* 400 en *f* 3500 per jaar. De kapitalen voorloopig in handen der weeskamer rendeerden aanvankelijk zuiver *f* 2841. Later is nog goedgekeurd de uitkeering door commissarissen der Armbakkerij van *f* 25000 uit gekweekte winst, terwijl de roerende goederen afkomstig van het opgeheven Cecilia-gasthuis aan het Minnehuis en het Weeshuis ter onderlinge

verdeeling zijn afgestaan ¹⁾. Het benoodigde brood **mogt** van de Armbakkerij worden betrokken op **gelijke** gunstige **conditiën** als het Huiszittenhuis genoot.

Wegens verschil over het meest geschikte echtpaar voor binnenvader en moeder wordt dit voor de eerste maal zonder prejudicie voor het vervolg door Die van den Gerechte aangesteld en wordt de in het ongelijk gestelde meerderheid der Regenten op hun verzoek ontslagen en door anderen vervangen. Een instructie voor den binnenvader en moeder wordt vastgesteld, **evenzoo** de schaffinglijst. Een zakgeld van 4 stuivers per week wordt aan de verpleegden toegedacht, die zich daarvoor thee en koffie kunnen verschaffen, alsmede tabak. Voor huiselijke diensten die ze mochten praesteeren wordt tien stuivers bepaald. **Bossiers** die met de bossen van het voormalig pesthuis zullen rondgaan worden gehuurd. Later deden dit verpleegden. Deze wekelijksche collecte, later een maandelijksche, eindelijk slechts één jaarlijksche, wordt sedert **1914** niet meer gehouden.

Na veel besognes aangaande de vervaardiging van uniforme kledingstukken voor elke sekse en de huishoudelijke inrichting, welke een der Regenten den wensch deed uitten naar aanstelling van Regentessen, kwamen 29 December **1783** de eerste Minnekinderen binnen. Grondige reiniging bleek noodig. Begin Mei 1784 was het getal 74 compleet, voor drie vierde vrouwen, en had **1 I** Mei de

1) Hieruit stamt waarschijnlijk de **fraaije** antieke archiefkast, door Regenten later afgestaan aan het Stedelijk Museum en in het voorhuis der Lakenhal opgesteld.

Schoorsteenstuk der Regentenkamer van het Minnehuis aan den Middenweg, geschilderd in 1784 door Montee.

plechtige inwijding plaats door den oudsten Predikant, den eenentachtigjarigen Gualtherus Zoutmaat, door de tegenwoordigheid van Die van den Gerechte opgeluisterd en door een maaltijd voor Regenten met hunne echtgenooten en een voor de verpleegden gevolgd. Zijn toespraak is in druk verschenen.

Bij die gelegenheid vereerden Regenten van het Gereformeerd weeshuis een bokaal met daarin geëtste afbeelding van het Minnehuis, waarboven de inscriptie :

*De welstand Groeijt
Waar eendracht bloeijt.*

De presideerende Regent Paschier Soetbrood schonk in 1784 ter gelegenheid zijner zilveren bruiloft een schoorsteenstuk geschilderd door Montee, voorstellende een deftig gekleede vrouw geld uitdeelende aan een in de toenmalige kleeding van het gesticht gestoken ouden man en vrouw, zijnde hier rondom aangebragt 25 schilden, een met het Leidsche wapen, de andere bestemd voor de wapens der Regenten en Secretarissen, het geheel omgeven door een vergulde lijst. Ook het monogram van het gesticht : een O waarin over elkander geworpen de hoofdletters A. M. V. H. is op het doek aangebracht.

De wapens en helmteekens van 5 Regenten zijn er op geschilderd, blijkens de namen op banderolles er onder gesteld : die van P. Soetbrood, F. Veltman (Jan. 1783), A. Fortman, Dr. J. Thiens van de Wijnpersse, J. F. Knoote (Dec. 1783), en die van K. de Pecker, Mr. P. F. Clignett, Dr. A. I. van Doeveren, P. Benezet, secretarissen respectief benoemd in 1783, 1786, 1788, 1790, de beide laatsten vervolgens ook Regenten.

De vijf eerstgenoemde regenten, hun eerste secretaris en de eerste binnenvader Stefanus van Wijngaerden (gehuwd met Cornelia Hamilton) zijn afgebeeld op een teekening in gekleurd krijt door Jelgerhuys, in 1785 door dit collegie aan het Huis ter plaatsing permanent in de Regentenkamer geschonken. Er hoort een berijmde en gedrukte beschrijving in lijst bij, luidende:

- »'t Craion van Jelgerhuys heeft, fiks en juist **naer** 't leven,
- »Het eerste vijftal van Regenten hier gemaeld;
- »Aen SOETBROOD, *Praesident*, in 't midden plaets gegeven,
- Daer VELTMAN aen zijn zijde als *Vice* Praeses praelt,
- »Het beeld ter slinkerhand is FORTMAN, die zijn gaeven
- »Met VAN DE WIJNPERSSE en met KNOOTE hier besteedt:
- »Deez' vijf bestueren 't Huis tot nut van OUDE BRAEVEN,
- »En PECKER, met zijn pen, is tot hun hulp gereed !
- »Dit zest al dat gij hier, Aenschouwer, ziet gezeten,
- »Is door den Eendragtsband en Vriendschap saem geboeid ;
- »En, die de scheuring van dien band zich wou vermeeten,
- »Die zij gewaerschouwd dat hij vruchtloos zich vermoeit."

De betimmering stijl Lodewijk XIV dezer Regentenkamer is met toestemming van het tegenwoordig stedelijk bestuur overgebracht in het Nieuwe Invalidenhuis, Hooge Rijndijk. Het oorspronkelijk schoorsteenstuk der Regentessenkamer door Louis de Monni, waarschijnlijk in 1739 geschilderd en in opgemeld „Noodig naabericht", d. 111, blz. 61 beschreven en voorstellende de Barmhartigheid aan arme kinderen betoond, is uit het Armkinderhuis, toen het in 1776 door de weezen verlaten werd, door Regenten van het Heyligegeest weeshuis meegenomen met achterlating van het oorspronkelijk, waarschijnlijk in 1703 vervaardigd, schoorsteenstuk der Regentenkamer van het Armkinderhuis in grauw en wit door A. E. van Dijk. Dit is in 1815 bij

de finale ontruiming van het Armkinderhuis door Regenten van het Minnehuis onder hunne hoede gehouden en hangt in de tegenwoordige Regentenkamer van het Huis op de **Heerengracht**, in den gang waarvan zich bevindt de bovenvermelde schilderij van Montee, een tafereel met de namen van alle successieve Regenten, twee dito van alle erfstellingen, legaten en schenkingen, (zooals dit in 1733 door de Groote Vroedschap bevolen is te doen in alle Gods- en Gasthuizen), benevens een **fraaije** staande klok en barometer, legaat van den eersten binnenvader.

In 1786 kwam het tot een conflict met H. Z. M. die zich van de woeste elementen onder hunne beelden poogden te ontdoen, door alleen deze als vaste minnekinderen op te nemen en op die wijze de Regenten van het Minnehuis wilden dwingen deze ongewenschte personen successief over te nemen. De Groote Vroedschap — aan Regenten steeds welgezind — machtigde deze 25 Mei 1786 alleen de Nos. 1—50 uit de vaste minnekinderen te **completeeren** bij eventueele vacaturen en de verdere Nos. te kiezen uit de losse minnekinderen, dat waren die door H. Z. M. buitenshuis met brood en geld bedeed werden. Voor de eerste zou *f* 53, voor de laatste *f* 30 's jaars door H. Z. M. betaald worden.

H. Z. M. hielden in 1795 op te betalen. Wel kwam het verschuldigde over dat jaar en een gedeelte van een ander jaar later nog in, doch hunne schuld bedroeg in 1810 meer dan *f* 38000, tot afbetaling waarvan men zich bij notarieele akte verbond. Eerst in 1843 is de laatste termijn aan-gezuiverd. Sedert 1810 zijn de overeenkomsten van 1783 en 1786 buiten werking gesteld en stonden

Regenten van het Minnehuis alleen op den grondslag van het testament van Mr. N. van de Velde, en waren zij wat hun inkomsten betrof uitsluitend aangewezen op de interessen van hun kapitaal en op de vrijgevigheid der burgerij en testateurs. Subsidie van de stad hebben Regenten nooit gevraagd noch aangenomen, in 1797 zelfs formeel geweigerd.

Het genot der rantsoenpenningen en marktgelden werd hun met 1800 ontnomen. De collecten daalden in opbrengst, waardoor het voordeel der vele legaten, — waaronder in 1810 weder een van *f* 40.000 in obligatiën van den Burgemeester Mr. Nicolaas van Leeuwen — werd geneutraliseerd. De tierceering der staatspapieren in 1812 en wat daaraan voorafging gaf een gevoelige deuk aan de inkomsten.

Dit waren niet de eenige rampen. In 1795 moest het gesticht ontruimd worden tot inkwartiering van Fransche soldaten, in 1806 nogmaals. De buskruit-ramp maakte het noodig het verblijf te deelen met de stadsdrukkerij. De Fransche Maire maakte in 1812 plan om het terrein tot tabula rasa te maken voor een op te richten Lyceum. Het gevoeligste kwam aan het bevel in 1815 om het gesticht te ontruimen ten behoeve van de gekwetsten en verminkten bij Waterloo, kort daarna voor goed, ten dienste van een Militair Invalidenhuis.

Vele stadsgebouwen en gestichten, meestal en ten slotte het Catharinagasthuis, moesten dienen tot tijdelijk verblijf der oudjes, wier aantal in 1794 nog 88, in 1796 op ten hoogste 70 werd bepaald doch dikwijls nog ver daar beneden moest blijven (in 1834 : 45). Regenten besloten nu zich een eigen gebouw te verschaffen en kochten in 1817 en 1818 voor te samen *f* 5500 eenige aaneen gelegen panden

op de **Heerengracht** aan. De noodige verbouwing en nieuwe inrichting had plaats, deels uit een som van *f* 4500 door de Stad als schadeloosstelling voor de herhaalde en kostbare gedwongen verhuizingen bewilligd.

Op 1 Juni 18 18 voerde een overdekte schuit de oudjes naar het tehuis, dat na vele jaren omdolen eindelijk voor hen gevonden was, en had de plechtige inwijding plaats door den godsdienstonderwijzer van Dissel.

Sedert 1784 waren catechiseermeesters door Regenten aangesteld om een Zondagnamiddag-oefening in het Huis te leiden. Regenten zagen vreemd op toen de commissie voor het godsdienstonderwijs der N. H. gemeente zich in 1884 aanmatigde de toen fungeerende godsdienstonderwijzers te ontslaan en andere aan te stellen. Dat Regenten zich dit niet lieten welgevalen laat zich denken ; zij handhaafden de bestaanden. Dit incident is echter mede aanleiding geweest, dat later **geene** meer zijn benoemd en de bewoners van het Huis zijn toevertrouwd aan de gewone zorg der Voorgangers in hunne wijk; dit was vroeger de Hooglandsche kerk, nu de **Oosterkerk**. Een eikenhouten kist op de Regentenkamer, gevuld met meerendeels stichtelijke boekwerken, geeft gepaste lectuur voor de oudelieden, wie alle opvolgende Regenten hebben pogen te behoeden voor twist en drijfverij in welke richting ook.

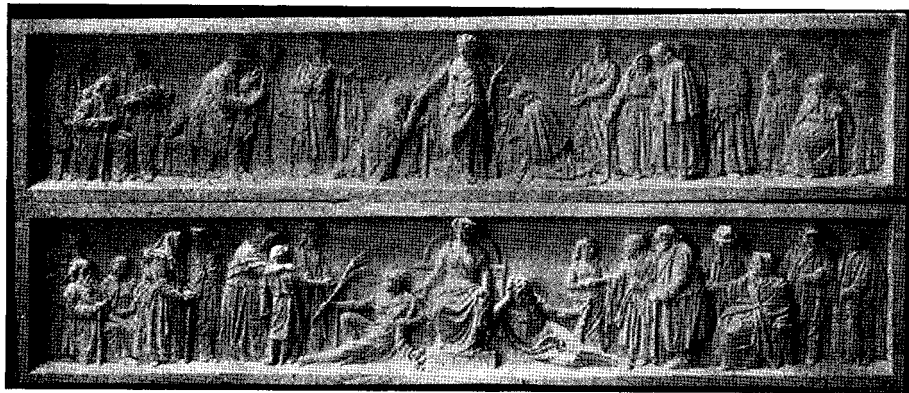
Kwam zooals in den aanhef is gezegd aanvankelijk, zoowel onder de vrouwelijke als de mannelijke verpleegden, dronkenschap en andere ongeregelde heden voor, zoodat „blok”, „kolhuis”, eenzame afzondering, verbod van uitgaan voor vele maanden, een enkele maal zelfs opsluiting in het Stadsgerecht en dikwijls

ontslag uit het Huis moest worden toegepast, dit is langzamerhand verbeterd. De middeleeuwsche strafmiddelen zijn naar de Lakenhal gebragt. Verbod van in de stad gaan voor enkele dagen, berisping en bedreiging met ontslag uit het Huis zijn meestal voldoende om de orde te handhaven. De enkelen, wien het te moeielijk valt zich aan de niet zeer knellende huisregelen te onderwerpen, gaan meestal vrijwillig heen. Ontslag behoefde zelden te worden verordend. Het dienstbaar personeel, bestaande uit vier meiden en een huisknecht, gaf bij tijden aan binnenvader en moeder meer last dan alle oudjes te zamen. Het huishoudelijk reglement is laatst vastgesteld 1 April 1896.

Werd het Minnehuis in 1784 gratis bediend door stadsgeneesheeren, dit is thans anders. Een genees- en een heilkundige worden door 't gesticht bezoldigd en van de hulp der wijkverpleegsters soms gebruik gemaakt. Ernstige lichamelijke en zielsziekten worden in de daarvoor bestemde Rijks- of Stadsinrichtingen behandeld.

De verpleegden bereiken meestal een hoogen ouderdom. Verscheiden gehuwde paren onder hen vierden zilveren of gouden bruiloften in het Huis, bij welke gelegenheid naar oud gebruik op het Stadhuis een geschenk van f 3 wordt uitgereikt aan de jubilarissen.

Het Huis op de Heerengracht kon in 1864 na een legaat van f 40.000 van den oud-Regent Pieter van Hemeren van een bovenzaal voorzien en voor een grooter aantal verpleegden ingericht worden, doch bleef zijn oorspronkelijke gebreken behouden, te wijten aan het aaneenlappen der in 1817 en 1818 en ook nog in 1852 van diversen ge-

Friesen in den voorgevel van het Minnehuis op de Heerengracht,
in 1886 vervaardigd door E. van den Kossche.

kochte panden. Een teekening van den eersten staat is nog aanwezig.

De betimmering en stoffeering der in een dier panden aangetroffen kamer stijl Lodewijk XIV in eikenhout en roode fluweelen wandbekleeding met wit marmeren schoorsteenmantel en bijpassenden witgelakte deels vergulde meubelen, voor Regentenkamer gebruikt, is naar de Lakenhal overgebracht, toen in 1886 alles tegen den grond ging om vervangen te worden door het tegenwoordig doelmatig en hygienisch ingericht gesticht, gebouwd onder architectuur van den Keer W. C. Mulder. De kosten, de nieuwe inrichting inbegrepen, waren *f* 61.875.

Opmerkelijk zijn twee in relief in zandsteen uitgehouwen symbolische voorstellingen, als **friesen** in den voorgevel aangebracht. Zij zijn vervaardigd door E. van den Bossche te Amsterdam, voor *f* 1 700, en stellen het volgende voor :

Fries links in den gevel en No. 2 op de afbeelding.

De *weldadigheid* gezeteld te midden, den ouden van dagen rust en vrede aanbiedende.

Als symbool daarvan vind men links van haar „*de rust*”, voorgesteld door Hercules van zijne werken uitrustende en rechts „*de vrede*”, voorgesteld door eene vrouw met olijftak in de eene en overvloedshoorn in de andere hand. Rechts en links komen vrouwen en mannen de aangeboden gaven gretig in ontvangst nemen.

Fries rechts in den gevel en No. 1 op de afbeelding.

De *menschlievendheid* te midden, zich verheffende van haren zetel, om de hulde en erkentenis der ouden in ontvangst te nemen.

Links is eene vrouw die haren mantel en rechts een man die hare hand kust.

De „*oprechtheid*”, voorgesteld door eene jeugdige vrouw met vlammen hart in de hand, voert de mannen en de „*dankbaarheid*”, eveneens eene jonge vrouw met zwaan, de vrouwen aan, om dank te zeggen voor genoten weldaden.

De toenmalige voorzittende Regent Ds. van Ketwich, die drie jaar tevoren op 23 Dec. het 100 jaren in werking zijn der stichting had herdacht door een in druk verschenen en lezenswaardige toespraak, wijdde op 20 Sept. 1887 het nieuwe gebouw feestelijk in met een welsprekende rede, in manuscript aanwezig.

Was het gesloopt gesticht gebaseerd op het kamertjesstelsel, elke kamer voor 2 personen, die in bedsteden overnachtten, in het tegenwoordig huis is het zaalsysteem gehuldigd, met centrale verwarming. Alles is ruim, licht en frisch. Er is plaats voor 67 personen (5 dienstbaren en 62 verpleegden, van beiderlei geslacht, waaronder 7 gehuwde paren kunnen zijn). Twee ziekenkamers geven gelegenheid tot verpleging van 7 mannen en 8 vrouwen, waarover een ziekenmoeder opzicht houdt. De binnenvader en moeder hebben het genot van een zijvleugel, die, evenals de voorgevel, op een vriendelijk pleintje uitziet, door een ijzeren hek van de straat gescheiden. De Regentenkamer op de eerste verdieping is, vergeleken met de in **1815** en **I 886** verlatene, eenvoudig doch is opgeluisterd door een koperen pendule en kandelabers, geschenk van onzen waarden mede-regent, den Heer M. J. Eigeman, ter gelegenheid **van** zijn vijftienvintigjarig **penningmeesterschap** over dit gesticht in **1913**, terwijl eene

vijfentachtigjarige verpleegde stijlvolle inktkokers uit het atelier Onder den Sint Maarten te Haarlem vereerde, om hare dankbaarheid te betuigen.

Dank komt vooral toe aan de 130 testateurs en donateurs die van 1772 tot heden ons gesticht 200 ruim bedachten, Toch zijn de inkomsten, nu geheel uit rente van kapitaal bestaande en door conversie van grootboekrenten voor eenige jaren al wederom gedrukt, niet hooger dan die bij den aanvang, 1784—1794, uit velerlei bronnen toevloeiden. Elk verpleegde kostte toen p. m. f 100, nu f 200 per jaar.

De Reglementen voor dit gesticht zijn herhaald herzien o.a. in 1807, 1822, 1834, 1840, 1855, 1857, 1862, 1864, 1865 en 187 I. De leeftijd voor opname vereischt is aanvankelijk en ook later dikwijls onbepaald gelaten, of soms gesteld op 60, soms op 65, laatstelijk op 70 jaar. De ondervinding leert dat dit cijfer te hoog is; vooral de *gehuwde* armen worden er vaak door belet zich aan te melden voor opname zoodra de nood nijpt, omdat een der echtgenooten nog geen zevenzig jaren telt. Terugkeer tot het stellen van den *vijf* en zestig *jarigen* leeftijd als minimum schijnt dringend noodig.

Ook een tweede vereischte in de Reglementen gesteld : het *bedeeld* zijn door Diakenen der Nederlandsch Hervormde Gemeente, eischt amendeering. Dit behoort te luiden „*bedeeld* of *bedeelbaar*.” Feitelijk wordt het Reglement zoo opgevat zoowel door Regenten als door Heeren Diakenen. Een sedert 1806 door hen aan de sollicitanten naar een plaats in ons Huis afgegeven getuigschrift, dat zij door de N.H. Diaconie bedeeld worden, was langzamerhand een *schijnvertooning* geworden, somtijds met de

waarheid in strijd, en is sedert vele jaren geheel achterwege gebleven. Regenten overtuigen zich nu steeds zelfstandig, dat de sollicitanten lid zijn van de N. H. kerk en kerkelijke bedeeling zouden moeten ontvangen, werden zij niet opgenomen in ons Huis. Er kan geen bezwaar zijn om deze gedragslijn te sanctioneeren in het Reglement. Verscheidene moreele argumenten pleiten ervoor. Het werd, tijdens de stipte handhaving van den eisch van *bedeeld* zijn, door de fijngevoeligen onder de sollicitanten (ook de behoeftigen zijn dikwijls zeer fijngevoelig) als een ernstige grief geuit, dat zij, die tot hun laatste krachten om loon werkten, nooit om ondersteuning vroegen, gedwongen werden zij het ook één keer een paar **brooden**, een mandje turf, te gaan vragen bij de N. H. Diaconie. Diakenen toonden dit in te zien. Zij gaven soms een getuigschrift van bedeeld zijn, waar feitelijk de bedeeling om die reden was achterwege gelaten. Doch nu kwam de oprechtheid in het gedrang. Door een eenvoudige pennestreek, hierboven aangegeven, zouden kunnen worden verzoend amicus Plato, amicus Cicero et amica Veritas !

De nieuwe **Armenwet** en de op 't moment nog fragmentarische wetgeving op de Invaliditeits- en **Ouderdomsrenten**, schijnen een nieuw tijdperk te openen op het gebied der Armverzorging in 't algemeen, der verpleging in Godshuizen in 't bijzonder. Wat dit voor ons Minnehuis zal beteekenen, moet de naaste toekomst **leeren**.

F. GORDON.

Brieven van Rudolph en Willebrord Snellius.

In het vorig Jaarboekje ¹⁾ heb ik bij de vermelding van den beroemden wis- en natuurkundige W. Snellius op het voetspoor van Siegenbeek („Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool”) eene vergissing begaan in het jaar zijner geboorte. Snellius werd niet in **1591** geboren, doch in 1580. De eerste die deze vergissing begaat, is, naar het schijnt, J. F. Foppens in zijne „Bibliotheca Belgica” (Brussel 1739). Vandaar is zij overgaan in allerlei werken over geschiedenis der natuurkunde. Intusschen heeft o.a. de Heer J. J. Teding van Berkhout in de „Algemeene konst- en letterbode” voor 1847 ²⁾ er op gewezen dat dit jaartal niet juist kan zijn, daar Snellius’ tijdgenoot Joh. Meursius in zijne verzameling van biographieën „Athenae batavae” zegt, dat hij in **1600** nauwelijks 19 jaar oud was. Hieruit werd afgeleid dat Snellius waarschijnlijk in 1581

1) »Leidsche hoogleeraren in de natuurkunde in de 16de, 17de en 18de eeuw.” In dit stukje zijn de namen onder de portretten van Jacchaeus en Snellius bij vergissing met elkander verwisseld.

2) Evenzoo Prof. P. van Geer in »Het Geboortejaar van W. Snellius”, Album der Natuur 1884.

is geboren ; de nieuwste „Geschichte der Physik” van E. Gerland ¹⁾ geeft nu ook dit jaartal. Daar echter Snellius’ collega Jacchaeus in de lofrede die hij onmiddellijk na Snellius’ dood op hem gehouden heeft ²⁾ duidelijk zegt (p. 21) „natus est anno 1580”, is eerst hiermede de zaak uitgemaakt.

Dat de oratie van Jacchaeus aan de meeste ³⁾ der bestudeerders van Snellius’ levensloop (hun aantal is trouwens gering) is ontsnapt, is vermoedelijk hieraan te wijten dat zij niet in de Leidsche Universiteitsbibliotheek aanwezig is, waar men toch in de eerste plaats een dergelijk stuk zou **meenen** te moeten zoeken, doch uitsluitend in de Utrechtsche Un. bibliotheek.

De Heer J. D. van der Plaats te Utrecht, die indertijd over de geschiedenis van Snellius’ graadmetingen heeft geschreven ⁴⁾ maakte mij, behalve

1) »Geschichte der Physik von den ältesten Zeiten bis zum Ausgange des achtzehnten Jahrhunderts” von Dr. E. Gerland. München und Berlin, 1913.

2) Gilberti Jacchaei **Oratio** in obitum clarissimi et doctissimi viri Willebrordi **Snellii**, Math. Prof. in Ac. Lugd. habita statim ab exsequiis in Auditorio theologico. 4 Nov. A^o 1626. Lugd. Bat. ex Typ. Joh. Maire, A^o 1626.

3) Niet aan D. Bierens de Haan in zijne »Bibliographie Néerlandaise Historique-Scientifique des Ouvrages importants dont les auteurs sont nés **aux 16e 17e et 18e siècles**, sur les sciences math. et phys. etc.” Rome 1883. Dat B. d. H. inderdaad uit de Oratie van Jacchaeus heeft geput blijkt ook hieruit dat hij vermeldt (wat alleen bij J. te vinden is) dat W. Snellius in de 18 jaren dat hij gehuwd is geweest **(1608—1626)** 18 kinderen heeft gehad. Slechts drie daarvan hebben hem overleefd.

4) J. D. v. d. Plaats »**Overzicht** van de Graadmetingen in Nederland” (Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde V, 1, 1889).

op genoemde oratie, attent op het bestaan van 11 onuitgegeven brieven van W. Snellius in dezelfde bibliotheek, en van één brief van zijn vader Rudolph.

Daar eenige gedeelten dezer brieven voor de geschiedenis der wetenschap niet zonder belang zijn, mogen zij hier eene plaats vinden.

Zij zijn alle gericht aan den Heer Aemilius van Rosendael ¹⁾, Raadsheer van den Provincialen Raad van Holland en Westfriesland, wonende op de Kneuterdijk in den Haag, wiens echtgenoot Aleida de Lange eene tante was van Willebrord's vrouw Maria de Lange.

De brief van R. Snellius is van het jaar 1608 en begint aldus:

Consultissimo viro D. Aemilio Rosendalio Juris utriusque doctori *ἐνπράττειν*.

Mitto tandem consultiss. vir *opticam*, coibus P. Rami et Friderici Risneri vigilijs (ita enim testamentum a *Ramo factum* nobis prodit) inchoatam, utinam etiam absolutam et *perfectam*; ultimam enim manum illa Phidiae Minerva desiderat, sed *tamen* quale quale est, ejus modi est, ut *omnes* omnium Opticorum La-

Erentfesten Wijsen seer Voorsinigen en *Discreten Heer* mijn heer Aem. v. Rosendael, etc. meester in de beide rechten, met de beste wenschen voor Uw welzijn.

Ik zend U eindelijk de *Optica*, door P. Ramus en F. Risner (zooals wij uit het testament van *Ramus* zien) in hunne gemeenschappelijke studie-uren begonnen. Hadden zij het werk ook maar te zamen kunnen voleindigen! Immers aan die Minerva van Phidias ontbreekt de laatste

1) De »Genealogie van het Geslacht van Rosendael» is behandeld door E. B. F. F. Wittert van Hoogland in de Genealogische en Heraldische Bladen 1^{en} Jaargang 1906.

bores post se longissime relinquat, opus cum theorematum conformatione tum Methodi claritate plane Daedalum qua nisi illustrati ad philosophandum accedimus, ἐν τῷ σκοτῷ ψηλαφῶμεν. Hanc ante caniculam exorsi ad κατοπτρικὴν deduximus.

hand. Zoo als het is, is het geschrift niettemin van dien aard, dat het alle werken van alle Optici zeer ver achter zich laat. Zoowel door den vorm der stellingen als door de helderheid der methode is het een alleszins voortreffelijk werk. Zoo wij zonder goede methode beginnen te philosopheeren, tasten wij immers in het duister.

Ik ben dit boek voor het einde van den zomer begonnen te lezen en ben tot de **katoptrica** gekomen.

R. Snellius was een groot vereerder van den franschen humanist en mathematicus Pierre de la Ramée (Petrus Ramus) (1515—1572), die in 1569 een reis naar Duitschland maakte en daarbij aan verschillende universiteiten voordrachten hield, o. a. te Heidelberg. Daar het bekend is dat R. Snellius, vóórdat hij aan de Leidsche Universiteit tot **hoogleeraar** werd benoemd, langen tijd te Heidelberg en te Marburg heeft vertoefd, en dat hij, te Marburg vertoevende, met de logica en andere geschriften van **Ramus** kennis maakte en daardoor ten eerste werd geboeid, is het niet onwaarschijnlijk dat hij in een der genoemde Duitsche steden **Ramus** heeft **hooren** spreken. Zijn vereering van al wat van **Ramus** afkomstig is, blijkt ook uit het vervolg van den hier afgedrukten brief: hij zendt den oom van zijn zoon tegelijkertijd een grammaire toe van Martin, den vroegeren leerling van **Ramus**, welke hij ten eerste prijst.

Het bedoelde exemplaar der *Optica* van **Ramus** en **Risner** ¹⁾, hetwelk **R. Snellius** blijkbaar van den Heer van Rosendael terug moest krijgen, daar hij het nog niet uitgelezen had, is waarschijnlijk door zijn zoon van hem geërfd en bevindt zich thans in de Leidsche Universiteitsbibliotheek. Althans het exemplaar dat thans in die bibliotheek aanwezig is, is van vele kantteekeningen en ingeplakte bladen voorzien, die men met zekerheid aan **W. Snellius** mag toeschrijven ²⁾. Dit blijkt zoowel uit de jaartallen als uit de door den schrijver der kantteekeningen genoemde personen ; ook door vergelijking van het handschrift met dat der brieven in Utrecht en met dat der eigenhandige kantteekeningen door **W. Snellius** toegevoegd aan een exemplaar van zijn „*Eratosthenes batavus*” dat zich in de bibliotheek te Brussel bevindt ³⁾.

1) *Opticae libri quatuor ex voto P. Rami* novissimo per **F. Risnerum** ejusdem in *Mathematicis* adjutorem olim **conscripti**, Nunc **demum** auspiciis Illustr. et Potentiss. **Principis ac Domini**, Dn. Mauritii Hassiae Landgravii, etc. è situ et tenebris in usum et lucem publicam **producti**. Cum Gratia et Privilegio. Cassellis. Excudente Wilh. Wesselio. A^o MDCVI.

Graaf Maurits was evenals **R. Snellius** (die met hem bevriend was) een vereerder van **Ramus**. Dit blijkt duidelijk uit het feit, dat hij bepaalde dat het onderwijs aan de door hem gestichte school voor jonge edellieden zou gegeven worden volgens de methode van **Ramus** (Hartwig, »Die Hofschule zu Cassel unter Landgraf M.” Hersfeld, 1865).

2) Uitvoeriger in mijn artikel »Pierre de la Ramée et Willebrord Snel van Royen” in het tijdschrift »**Janus**” van Dec. 1913. Wij hebben hier te doen met een vóór studie voor het verloren gegane handschrift van **Snellius** over *Optica* (zie het artikel in het vorig Jaarboekje p. 172).

3) Een **fac-simile** van een ingeplakt blad uit dit exemplaar van den »**Eratosthenes batavus**” werd mij getoond door den Heer v. d. Plaats.

De brieven van W. Snellius aan zijn oom loopen deels over familiezaken, deels over boeken die hij zijn oom bezorgde, deels over munten die hij van hem te leen ontving ten behoeve van zijn werk over het Muntwezen bij verschillende volken. Niet onaardig is een brief zonder datum, waarschijnlijk kort na den dood van R. Snellius (1613) geschreven, waarin Willebrord zijn oom verzoekt zijnen invloed bij de Curatoren der Leidsche Universiteit ten zijnen gunste te gebruiken.

Summa petitionis haec est, ut in Professorum ordinariorum numerum allegerer et stipendio doceam eodem quo parens meus p.m. olim docuit. . Haec erant quae per literas potius quam coram explicare me posse putavi, cum litera non erubescat . . .

Kortom, mijn verzoek is dat ik onder de gewone hoogleeraren worde opgenomen en college geve voor hetzelfde tractement dat mijn vader zailiger nagedachtenisse kreeg. . Ik meende dat ik dit beter schriftelijk dan mondeling zou kunnen uitleggen daar een brief niet bloost. . .

De beide voor ons belangrijkste brieven, beide van het jaar 1610, loopen ten deele over optische instrumenten. De verrekijker was weinige jaren geleden uitgevonden, en zoowel de neef als de oom bezat er een.

Eerste brief.

Τιμιωτάτη καὶ τριποθήκη κεφαλὴ

In diffinienda [sic] conspiciolorum διαστάσει nullus industriae est locus, oculorum indicium et iudicium consulendum et ex αὐτοψία

Hooggeerde oom en vriend !
Bij het regelen van de lengte van den verrekijker kan men geen bepaalde regels in acht nemen; men moet zich eenvoudig richten naar wat men met de ooggen waar-

τῆς διοπτρίας ratio et intervalli modulus constitutus. Sed nescio quomodo *ταὐτὸ πεπονθέναι* videamur. Subdubitare enim mihi videris *utrum* claritas *τῆς διανυσίας* in tuis eadem sit quae in nostris: et ego in eodem isto meo quo praesente te usus fueram, quodque tantopere utrisque arridebat, nescio quid desidero. Dicerem non idem esse *διοπτρον*, nisi liquido mihi constaret numquam ant *meas* manus exisse, ant in alienas devenisse. Credo consuetudinem ipsam mihi *imponere*: neque enim tantâ amplitudine, aut potius (ut *secundum* doctores loquar) tantâ vicinitate res *objectas* visui *meo* ingerere videtur, quanta, cum primis diebus *oculis* admoveram.

neemt; door zelf er dóór te kijken moet men de lengte van het instrument en den afstand der glazen vinden. Maar, het is vreemd, ons beiden schijnt ongeveer hetzelfde overkomen te zijn. Immers, het komt mij voor dat Gij eenigszins betwijfelt of de helderheid der beelden in Uw kijker evengroot is als in den mijnen; en *ikzelf* vind thans dat er aan *mijn* kijker, dien ik in Uw aanwezigheid gebruikt heb en die ons beiden zoo goed beviel, ik weet niet wat ontbreekt. Ik zou geneigd zijn te zeggen, dat het niet hetzelfde instrument is, indien ik niet zeker wist dat het nooit uit mijne handen in die van anderen gekomen is. Ik denk dat deze verkeerde meening juist uit *grooter* vertrouwdheid met het instrument voortkomt. De kijker schijnt thans minder groote beelden te geven, of liever (om volgens de geleerden te spreken) de voorwerpen minder dichtbij te brengen dan toen ik er in de eerste dagen door keek.

Hieruit blijkt dat Snellius in 1610 reeds eenige studie van optica had gemaakt, doch evenmin als iemand anders in zijn tijd de werking van den kijker behoorlijk kon verklaren.

Tweede brief.

Quemadmodum postulas, vir consultissime, ita dedi operam ut perficerentur ab Hyalotriba conspicienda duo, ad instar meorum; unum diminutivum (novo enim hoc, ad istum usum, verbo in re nova uti liceat), alterum *αὐξητικὸν* quibus res objectae multo quidem ampliores sese visui nostro ingerunt, utinam tanto clariores: unum enim illud ad illam optices lucem maximo esset emolumento. Attamen istae [sic] cum omnino sint ad formam meorum expolitae, qui [sic] tum tibi satis politum videbantur, aliud quam mea praestare non possunt. Qua in re si voluntatem tuam secutus hoc unâ assecutus sum ut placeant, solide gaudeo. Caeterum quanta debeat esse horum distantia id duobus tubis mutuo sibi insertis explorandum, ipsis inter se magis minusve adductis, aut deductis, pro ut res ipsa postulare videbitur. Oculorum enim iudicio hoc facilius quam multis verborum ambagibus diffinitur [sic].

Zooals . Gij gevraagd had, hooggeeerde Heer, heb ik gedaan; ik heb door den Glasslijper twee kijkerglazen laten maken, gelijk aan de mijne. Het ééne is een verkleinglas (indien ik voor een nieuwe zaak een nieuw woord mag gebruiken), het andere een vergrootglas. Met behulp van deze beide kunnen wij de voorwerpen in veel grooter omvangzien. Warende beelden maar tegelijkertijd helderder! Dat zou nog een groote verbetering zijn bijdieschitterende optische werktuigen! — Maar natuurlijk kunnen die glazen, welke juist zóó geslepen zijn als de mijne die U toen goed geslepen voorkwamen, niet meer praesteeren dan de mijne. Indien ik, door volgens Uw verlangen te handelen, tevens bereikt heb dat de kijker U behaagt, verheug ik mij daarover ten zeerste. Hoe groot de afstand der glazen moet zijn, moet men onderzoeken met behulp van de twee in elkander passende buizen, door ze meer in- of uit elkander te schuiven, zooals dat noodig blijkt. Immers die afstand kan veel beter bepaald worden door zich te richten naar wat men ziet, dan door veel omhaal van woorden.

De Heer C. de Waard Jr. in zijn leerzaam werk „De uitvinding der Verrekijkers, eene bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis” (‘s-Gravenhage 1906) zegt (p. 294): „Toen de inrichting van den Hollandschen kijker bekend was geworden, gelukte het weldra door den afstand tusschen de beide lenzen te vergrooten en de oculairbuis uit te trekken dat instrument zoodanig in te richten, dat het gebruikt kon worden voor de beschouwing van zeer kleine dichtbij zijnde voorwerpen” (z.g. telescoop-microscop). „Aldus schijnt Galilei het reeds in 1610 te hebben aangewend voor de waarneming van bijzonderheden van diertjes van zeer geringe afmeting, etc.” Wij zien thans dat in hetzelfde jaar ook in Nederland de tot het verrichten van dergelijke waarnemingen noodige toestel — een Hollandsche kijker met willekeurig verschuifbare lenzen — bij de instrumentmakers te verkrijgen was.

In de Kantteekeningen op de Optica van Risner spreekt Snellius bijna niet over lenzen, maar op zijn colleges moet hij over kijkers gesproken hebben. Mocht deze of gene het verloren gegane handschrift van Snellius nog terugvinden !

J. A. VOLLGRAFF.

BLADVULLING.

Pest te Leiden in 1635.

„... la miserable Leiden, ou il ne restera tantost, que des morts pour enterrer les morts . . .”

C. Huygens aan J. L. Guez de Balsac, **Brieven**, uitg. Worp, II, 124.

K.

Een merkwaardige munt- en prijstheorie van de Leidsche Vroedschap uit de XVI^{de} eeuw.

Het is bekend, dat in de zestiende eeuw tengevolge van meerdere productie van edel metaal, allerwege in Europa een stijging der prijzen intrad, die vooral tegen het eind dier eeuw zeer groote afmetingen aannam en dan met recht een **prijs-revolutie** genoemd worden mag ¹⁾. De verklaring echter van deze verschijnselen, die de tijdgenooten, gelijk van zelf spreekt, groote zorgen baarde, te feller treffend naar mate men meer in het duister rondtastte omtrent de juiste oorzaken, bleef echter lang uit. Wel heeft reeds in 1576 Jean Baudin in zijn *Six livres de la République* den invloed van de geldvermeerdering gevoeld, wel heeft bij ons Graswinckel, met de la Court een onzer bekendste staathuishoudkundigen der zeventiende eeuw, de ware oorzaak duidelijk gemaakt, toen hij in zijn *Aenmerckmghen over 't stuck van kooren ende greynen* (165 1) schreef: „de veranderinghe is in de waren niet gekomen, maar in 't gelt, zynde uyt

1) G. Wiebe, Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI^{ten} Jahrhunderts.

West-Indien soo groote quantiteyt gouts **ende** silvers gekomen, **datter** viermael in de werelt meerder is, dan te **vooren**; soo **moste** nootsaeckelick volghen **afslach** in 't gelt, ryinghe in de **waaren**' ¹⁾, maar gemeen goed werden deze inzichten geenszins. De openbare meening was voor de uiteenzettingen der economisten nog niet toegankelijk en bleef de stijging der prijzen aan de manipulaties van opkooopers en monopolisten toeschrijven ²⁾.

Het kan ons dus niet verwonderen, als wij in de eerste helft der zestiende eeuw hieromtrent de zonderlingste denkbelden ontmoeten. Een daarvan, dat wij in de Leidsche vroedschapsboeken hebben gevonden, is **zoo** merkwaardig, dat wij het hier in zijn oorspronkelijken vorm willen mededeelen. De plaats luidt als volgt ³⁾ :

„Is voert **geopent** angaende tstück van de **specien**, als dat die zeer overvloedich **overgecomen** zijn, meren zijn niet ofgeslagen ofte **betercoop**, twelck **comt** doer den **fockers** **ende** andere grote buersen.”

Twee economische ketterijen in **zoo'n** kort bestek, beter kon de lage trap van ontwikkeling, waarop de economische inzichten in die dagen stonden, niet worden gedemonstreerd. Van de vermeerdering van den geldvoorraad verwachtte men een gevolg, juist omgekeerd aan hetgeen er in werkelijkheid uit voortvloeit ; inzicht in de verschillende werking van vermeerdering van de hoeveelheid ten aanzien van

1) Aangehaald bij Van Rees, Geschiedenis der Staatshuishoudkunde in Nederland 1, p. 341.

2) Laspeyres, Geschichte der volkswirtschaftlichen Anschauungen der **Niederländer** zur Zeit der Republik, p. 287 vlg.

3) Vroedschapsresoluties **1524**; f. 58 **vo**. (Gemeente-Archief van Leiden).

geld en goederen had men toen nog niet en men zocht de oorzaak der prijsstijging niet in de veranderingen in de waarde van het geld, maar in de manoeuvres der monopolisten, die in den volksmond, hier en elders, **fockers** werden genoemd, welk woord hoogstwaarschijnlijk een verbastering is van den naam van het bekende, zestiende-eeuwsche handels-huis der Fugger.

W. S. UNGER.

BLADVULLING.

Een zoo groote stad als Leiden kon uit den aard der zaak niet gevoed worden van uit zijn onmiddellijke nabijheid en daarom is het wellicht van belang te weten, dat zelfs uit Schotland de eieren kwamen.

Burgemeester- en *gerechtsdagboek* van Publieke zaken 1663 pag. 332.

Schotsche eyeren. Aan de Burgms. van tyt tot tyt **clacht** gekomen synde over de bedurventheyt van d'eyeren geseyt **werdende** uyt Schotland **herwaerts** over gebracht te werden, hebben Burgemrn. de Substitutyt Schout belast ordre te stellen, dat deselve op eene separate plaetse des Saterdachs **staen** en niet toe te **laeten** dat met deselve werde omgeloopen.

Actum den VI Juni XVI vier en sestigh.

D.

Het Invalidenhuis aan den Middenweg.

Een Leidenaar, die zijne wandeling nog een stapje verder uitstrekt dan den Stationsweg en de Haarlemmerstraat heeft ongetwijfeld in den loop van dit jaar op den **Hoogen Rijndijk** een nieuw gebouw in ouden stijl zien verrijzen, dat in gouden letters den naam „**Militair Invalidenhuis**” draagt en niet weinig tot verfraaiing van dat stads gedeelte strekt. Hoe na mij dat Nieuwe Huis ook aan het hart ligt, daarover te spreken is thans niet aan de orde, wel een paar woorden gewijd aan het Oude, dat in September 1913 door de Invaliden werd verlaten en thans zijn „nadere bestemming” afwacht. Wat die wezen zal, ligt nog in de schoot van de toekomst verborgen, maar de waarschijnlijkheid is groot dat het Gebouw, zelf invalide, geen langen levensduur meer zal hebben. Reden te meer om de herinnering daaraan in woord en beeld te bewaren.

Niet altijd heeft het Oude Invalidenhuis de bestemming gehad, die het de laatste vijf en negentig jaar vervulde. Over den bouw en de aanleiding daartoe geeft van **Mieris** uitsluitsel in deze bewoordingen:

„Het Armen Kinder of Houwhuis

In de Koppenhieksteeg.

„Zooals de Liefdaadigheid zorg draagt voor de

„ouderlooze Weezen, op gelijke wijze ontfermt zij
 „zich over de kinderen, door hunne Ouders **ver-**
 „laaten of te vondeling gelegd, hebbende dezelve
 „van tijd in haaren schoot met medelijden **ont-**
 „fangen, en door bekwaame middelen voor hun
 „bederf behoed, totdat de Bezorgers der Huisarmen,
 „na rijpe overweeging, eindelijk, tot betere opvoeding
 „dier ongelukkige schepselen, raadzaam vonden een
 „afgezonderd huis tot dat einde te doen bouwen,
 „daartoe een erf koopende in het bon Kerkvierendeel,
 „op het welke de meesters of bestierders van het
 „Huiszittenhuis, uit de voordeelen die zij **genooten**
 „van eene daartoe verzogte Loterije, in 't jaar 1703
 „een ruim gebouw begonnen te timmeren.”

Die Koppenhieksteeg zag er toen anders uit dan nu ; Hagen 's mooie kaart „**Lugdunum** Batavorum An” 1670” vertoont daar nog eene nauwe, **door-**loopende steeg met kleine huisjes en de groote voor-gevel moet in dat smalle straatje wel vreemd gedaan hebben. Het heeft intusschen nog tot de 19de eeuw geduurd voor die **gevel**, door het wegbreken van de huisjes aan de overzijde tot zijn recht kwam en het mooie, lommerrijke voorplein ontstond, dat den bewoners een zitje met uitzicht op den Ouden Rijn verschafte.

Het Huis, dat in 1728 voor het eerst en nog in volgende tijden aanmerkelijk is vergroot, werd aanvankelijk uit de Armenkas door de Meesters en Regenten van het Huiszittenhuis, zijnde zes Huiszittenmeesteren en zes **Diakonen** bestuurd, zoodat het ook deelde in de „rechten, voorrechten, „vrijheden en voordeelen, welken aan het Huis-„zittenhuis, zoo door 's Lands Souveraine **Staat**

„als door de loffelijke Magistraat deezer Stad, van „tijd tot tijd waren geschonken.” Op den duur bleek echter de uitgebreide taak, die dezen Huiszittenmeesteren uit anderen hoofde was opgelegd eene belemmering te zijn voor de behoorlijke behartiging der belangen van het Armen-kinderenhuis en men besloot dan ook het Beheer der inrichting over te dragen op bijzondere Meesteren en Regenten door den Magistraat te benoemen op denzelfden voet als dit voor de andere Godshuizen geschiedde.

In Januari 1724 kwam deze verandering tot stand.

Een bewijs van vaderlijke zorg voor dit Armenhuis gaven de Ed. Groot Achtb. Heeren Die van den Gerechte door daaraan op 21 Juni 1731 bij „Apostille op het Request van de Regenten van „het Armkinderhuis, om te zijn geauthoriseerd tot „het aanplakken van alle Biljetten ten voordeele „van hetselve Huys, met seclusie van alle andere” het recht van aanplakken tegen één stuiver per stuk toe te kennen van alle aankondigingen, voor zooverre deze niet betroffen plakaten en dergelijke. De bestemming van het gebouw werd eene andere, toen in verband met den financieelen toestand van de Gemeente en van de Godshuizen den 28^{en} Februari 1774 besloten werd het Armen-kinderenhuis als zoodanig op te heffen en in te lijven bij het Heilige-Geest of Arme Weeshuis. Met de kinderen werden tevens overgebracht een tweetal schilderstukken, die als schoorsteenstukken in de Regentenkamer en de Vergaderkamer der Regentessen hadden dienst gedaan en wel een Schilderij van H. van der Mey voorstellende de in 1739 dienstdoende Meesteren, en een van Louis de Monni „vertoonende de „daadelijke oefening der Barmhartigheid.”

Daartoe door legaten van aanzienlijke burgers in staat gesteld kon het vrijgekomen gebouw door de Vroedschap thans worden bestemd tot Oude-Mannen en Vrouwenhuis, waartoe den 28sten September 1773 werd besloten.

In de rumoerige jaren van het begin der negentiende eeuw had het bovendien nog eene bestemming, geheel strookende met den krijgszuchtigen geest van dien tijd, n.l. die van kazerne.

Kort te voren moet eene verbouwing van **be-**teekenis hebben plaats gehad, daar het fronton in den voorgevel het jaartal MDCCCXV draagt. Toen evenwel bij Besluit van Z. M. den Souvereinen Vorst van 20 Juni 1816 No. 66, Leiden werd aangewezen als de plaats, waar het Invalidenhuis zou worden ingericht, werden de toen in het **Armen-**kinder of **Houwhuis** gelegerde soldaten met bewakamen spoed -- 200 luidt het Raadsbesluit -- naar de Groenhazengracht verplaatst, en 200 was het mogelijk dat op 15 April 1817 het huis zijne deuren opende. voor den Oud soldaat, als stichting van het Fonds ter aanmoediging en ondersteuning van den gewapenden dienst in de Nederlanden.

Uit een bouwkundig oogpunt bezien heeft het gebouw al zeer weinig bekoorlijks en behoeft een mogelijke afbraak niet te worden betreurd. Reeds in v. **Mieris** (1784) wordt het voorgesteld met onregelmatigen platten grond en ook nu geeft het te zien een samenstel van lokalen van allerlei vorm, gegroepeerd om een tweetal binnenplaatsen, waarvan één scheef vierkant, de ander **pijpela-achtig**. Alles wat naar versiering zweemt is zorgvuldig vermeden ; zelfs heeft men schijn voor wezen genomen en de „**arcaden**”

die op de plaat van de binnenplaats te zien zijn, uit geleverde planken samengesteld. Om onderhoudskosten te sparen zijn verder in den loop der tijden enkele ramen geheel, andere gedeeltelijk **dichtgemetseld** en uit tal van vertrekken is dan ook alleen met behulp van een ladder uitzicht naar buiten te verkrijgen, een voorzorgsmaatregel die voor menschen van den gemiddelden leeftijd der Invaliden even **onnoodig** als gevaarlijk is.

Bij den bouw is waarschijnlijk op een eeuwenlang bestaan gerekend en als gevolg daarvan is de samenstelling van de onderdeelen overmatig zwaar genomen ; nu valt het als 't ware in elkaar van soliditeit, de reusachtige zolders, groot genoeg om het geheele garnizoen van Leiden te herbergen, beginnen op bedenkelijke wijze te zwiepen en ook op de groote binnenplaats zijn niet onbelangrijke verzakkingen waar te nemen.

Wat het gebouw nog aan fraais of merkwaardigs bood is **daaruit** gered en naar het nieuwe huis overgebracht : de aardige pomp van de binnenplaats, de prachtige betimmering en marmeren schoorsteenmantel uit de Raaáskamer en twee gedenksteen en die, in Hollandsch of Latijn **tolken** waren van de gevoelens der dankbare burgerij bij de **Stichting**. Een derde gedenksteen, in 1818 geplaatst en sprekende van „La Patrie reconnaissante” is vermoedelijk in de tijden der **veeten** die nu vergeten zijn, verwijderd en spoorloos verdwenen.

Ook de beide kanonnen van 1787 die eertijds voor de hoofdboort stonden, hebben een **plaats** gevonden voor het Nieuwe huis.

Leiden, September 1913.

H. W. FISCHER.

Noertich's stederecht.

Noordwijk is een oude plaats, die in het jaar 1398 in bezit geweest is van stadsrechten. Vóór de vermelding dezer rechten moet worden gewezen op eenige oude namen uit Noordwijks gebied, welke afgeleid of oorspronkelijk nog in gebruik zijn.

De oudst bekende naam dezer plaats wordt in den „Catalogus Bonorum Ecclesiae Ultrajectinae” (omstreeks 866) *Norhtgo* gespeld ¹⁾, aan welken naam de „Gooweg” zijn naam heeft ontleend. Deze weg liep, zooals hij op den huidigen dag nog aanwezig is, van hier naar den „hout van Northgo”, waar het later ontstane dorp den naam bekam van „Noortigerhout”.

Twee andere aan elkaar verwante namen uit den vroegsten tijd zijn Rynsouver ²⁾ en de *Cley*,

1) Zie Frans van Mieris »Groot Charterboek”, Leiden 1753, Dl. 1, bl. 18, waar in de vertaling bl. zo dezelfde spelling behouden blijft. Door een zandsteen plaat, in 1911 aan het landhuis van den heer Drs. C. H. Hermanides te Noordwijk aan Zee gevestigd, blijft deze oudste naam van Noordwijk in herinnering.

In een charter van 2 Mei 1064 is de »h” verplaatst: Northgo.

2) In 1659 luidde de term: Heerlicheyt van Noortwyck, Noordwyck op Zee, Langevelt ende Rynsouver.

ontstaan doordat de Middelste Rijn vóór de verstopping in de 9de eeuw tusschen Noordwijk en Katwijk in de Noordzee uitmondde. Northgo of „noordstreek” laat zich derhalve verklaren als de *landstreek* ten noorden van den Rijn.

Overoud is mede de *Bruntsgeest* of *Bronsgeest*, ten noordoosten van het dorp gelegen, vermoedelijk afte leiden van brons of *brunst* (brandplaats) op den geest (hooge zandgrond) uit de godsdienstgebruiken der heidensche Northgoërs. In 1907 zijn aldaar bij afzanding een groot aantal **steen**en kogels en stukken aardewerk gevonden. Bronsgeest behoorde tot de heerlijkheid Offem.

Door den omtrek van Northgo (later tot Noirtich en Noertich verbasterd) liepen twee wateren, **die schien** geheeten, waarvan de noordelijkste den naam van „de Schie” heeft behouden. Toen deze wateringen door het ambacht werden onderhouden, verkregen zij de namen *Dingsdaegsche* en *Woensdaegsche* watering, omdat zij op den eersten Dinsdag en Woensdag van eene bepaalde maand geschouwd werden.

Nortgo bestond voortijds hoofdzakelijk uit „mansen” ¹⁾ of bouwhoeven, waarvan er 7, plus. 2 (in hoffenne en bruntsgeest), in de 9de eeuw aan de St. Maartenskerk te Utrecht behoorden. Binnen genoemde wateringen werd de parochie-kerk gesticht, een begijnenhof gebouwd, een passantenhuis geplaatst en een marktveld aangelegd, terwijl de omgeving als heerlijkheid tot de „Grafelicheyte van **Hollant**” kwam te behooren.

1) Een manse, **mansus** of mansa was ruim 15½ hectaren land met huizing, schuren, bosschen, wateren en het recht van molen, wegen en visscherijen.

Toen heer Guy van Castillon, grave van Bloys, in 1397 overleed en daardoor de ambachtsheerlijkheid Noertich wederom aan de grafelijkheid van Holland teruggekomen was, bekreop sommige ingezetenen den lust om „poorter” te worden en verzochten zij aan hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, om het „stederecht” voor Noertich. Graaf Albrecht, die den „goide luden binnen dat ambocht wonende” zeer genegen was, omdat zij hem, „gehult ende ontfangen hebben als goide luden horen here sculdich syn te doen” en „omdat sy te bereder wesen sullen tot alretyt (hem) te dienen” schonk hun eenen gezegelden brief van „stederecht, vrihede, privilegiën ende hantvesten” op den 1en April 1397 „naden lope van onzen Hove.” (1 398)¹⁾. De voorrechten in dezen brief²⁾ worden als volgt omschreven:

1°. „Dat hoir vrihede gaen ende wesen sal van den *Bronsgheesterwech totter* duynen toe, also wide als beide die watergangē, die geheten sijn *die schien*, begrepen hebben ende tien gaerden³⁾ aen

1) De hofstijl der Hollandsche graven liet het jaar eerst met Paschen aanvangen. Al wat aan Paschen 1398 voorafging, werd voor 1397 gerekend.

2) Dezen brief vindt men afgeschreven in het register: *Bloys XV, 1396—1403, Cas E.* fol. XXII van de leen- en registerkamer der Graaflijkheid van Holland, berustende in het algemeen rijks-archief te 's-Gravenhage.

3) Of roeden; in het Engelsch heeft men nog »yard”. In een charter van graaf Albrecht van 31 Aug. 1403, betreffende een uitbreiding van Leydens rechtsgebied, heet het: »Dat onser voorseyder stede vryheyt voortaan gaen ende strecken sal van den uytkant *vande* vesten byde Reynsburger poort-huys den Ryndyck *langes* te lopen voortan LXXII *gaerden* of roeden verre.” (v. Mieris 111, bl. 783).

beiden ziden darenbuten, also wide als tusschen Dirc symons **backers** soens huys ende Dirc Hinricx huys begrepen is."

2°. „**Geven** wij **onser** stede van Noertich ende goiden luden binnen der vryhede **geseten**, die nu syn of namaels **wesen** sullen, **datmen** alle recht ende dingtalen" (pleitredenen), die voorheen binnen Noertich gehouden werden, als : „**onsen** hogen recht" door onzen baljuw en welgeboren mannen, en het „**daghelicschen** recht" door schout, azing en buren, voortaan berechten zal als volgt: „**onsen** hogen recht" door onzen baljuw in tegenwoordigheid van den schout van Noertich „**die** die dingtaal mitten baillu besitten **sal** ende alle vonnisse vragen", en de schepenen van Noertich „**die wy** dairtoe **setten** sullen", en „**alle** dagelicsche gerecht dat men plegen **sal** bynnen onder stede van Noertich, dat sal onse scout van Noertich berechten bi vonnisse van **onsen** schepenen", terwijl de schout van alle boeten enz. verantwoording zal doen voor den baljuw.

3°. Zullen alle lieden en onderzaten, woonachtig buiten „**der** vryhede ende binnen den **ambocht** van Noertich" ook **behooren** tot „**die** scepenbancke binnen **onser** stede van Noertich ende sulke saken ende dingtale als sy hebben sullen, sal men bedriven ende berechten bi **onsen** scout van Noertich ende bi vonnisse van **onsen** scepenen voirs.", gelijk voorheen door azing en buren geschiedde.

4°. Zal onze baljuw van Noertich „**van onsen** wege **setten** alle **jare** **upten** jaersdach" 7 schepenen, die met den baljuw en den schout „**alle** recht plegen ende vonnissen **wisen** sullen in **alre** manieren als voirscreven is". In 't eerste jaar zullen schepenen bestaan uit 4 „**huysluden**" en 3 „**wailgeboren**

mannen" en in het volgende jaar uit 4 welgeboren mannen en 3 huislieden (landbouwers), **200** van jaar tot jaar voortgaande ten eeuwigden dage. Mocht een schepen „aflivich, wtlandich of bruekich” ¹⁾ worden, dan moet diens plaats dadelijk aangevuld worden.

5°. Zullen schout en schepenen van Noertich en 8 van „**der ghemeenten**”, daartoe door schout en schepenen benoemd, op den jaardag twee „**raetsluden**” kiezen, een welgeboren man en een huisman (boer) binnen der stede van Noertich wonende, die de goederen onzer stede „**opbueren**, berichten **ende** bewaren **sullen**” tot profijt der stede, en daarvan verantwoording doen aan den schout, schepenen en 8 der gemeente. De 7 schepenen en 2 raadslieden zullen beëdigd worden door den schout van Noertich.

6°. Ingeval de schepenen bij hun dingtaal tot wijzing van een vonnis „**niet** vroet en waren of **eendrachtich**”, moet het vonnis **14** dagen uitstel hebben, om in dien tijd twee of meer schepenen van Leyden advies te vragen en wat de Leydsche schepenen adviseeren, zullen de schepenen van Noertich den eerstkomenden Dinsdag „mogen **wisen** voir recht.”

7°. Zullen schout en schepenen van Noertich keuren of verordeningen mogen maken en uitvoeren en daarop boeten stellen tot profijt der stede en der heerlijkheid, welke keuren echter een jaar lang „ende niet langer” mogen duren, terwijl de schepenen geen keuren zullen maken buiten den schout.

8°. Zullen „**alle** onse poirters van Noertich” tollenvrij mogen varen voorbij de tollens van ons graafschap

1) D.i. stervend, uitlandig of overtredend.

van Holland en Zeeland, te lande en te water. Zij, die later poorter zullen worden moeten eerst een jaar en een dag binnen de vrijheid van Noertich gewoond hebben, vóór zij den tolvrijdom mogen genieten. Elke poorter die tolvrij wil varen, moet voorzien zijn van een jaarlijks te vernieuwen open brief, gezegeld met het „stedesegel van Noertich”.

9°. Machtigen wij „onse stede van Noertich ende onsen goiden luden binnen der voirs. vriheit **geseten**” om te doen maken en te gebruiken één of twee zegels, om de stedezaken **daarmede** te bezegelen; voorts machtigen wij hun om banier en wimpelen te bezitten, waaronder de poorters zich zullen scharen, wanneer zij geroepen worden ons te dienen, gelijk de andere steden van Holland en Zeeland.

10°. Wanneer wij of onze grafelijke opvolgers „heerværtdienst of bede” **begeeren** zullen of genieten van onze stede van Noertich of van de lieden buiten de vrijheid, doch binnen het ambacht van Noertich gezeten, zullen zij ons dienen en bede ¹⁾ schenken naar hun vermogen, gelijk de andere steden.

11°. Alzoo „die Vrijheit van onser stede van Noertich voirtan **gesceiden** sal **wesen** van den **ambachte** van Noertich” zal den ambachtsbewoners „vorder **gracie**” gedaan worden, dat zij, evenals voorheen „in gemenen recht” komen met de poorters van Noertich, onder wier schepenbank zij voortaan blijven behooren, doch alleen voor dagelijksche overtredingen ; zaken tot „onser hoger vierscair” behorende, zullen door den baljuw en welgeboren mannen berecht worden. **Evenzoo** zullen zij heervært en bede met de poorters betalen, terwijl zij ook van

1) Vrijwillige opbrengst of schatting aan den graaf.

hare goederen, die buiten het ambacht van Noertich gelegen zijn, „scot ende schoude” (belasting) zullen geven.

12°. Alle lieden, binnen de vrijheid van Noertich wonende, zoo welgeboren als huislieden, „die neringe doen willen, hetzij mit lanteling, tappen, zevaert of anders enigherhande neringe,” zullen heervvaart doen, schot en schoude betalen, doch zoo zij zich onwillig mochten **betoonen** in de verantwoording voor „**sijnre** wailgeborenhede”, wanneer zich in de stede Noertich onraad vertoont, kunnen schout, schepenen en gerecht van Noertich hun nering verbieden en hun tolvrijdom en andere stedelijke voorrechten ontnemen.

13°. Schenken wij den poorters en de **ambachts-**bewoners, voor zoo wijd en breed als het ambacht van Noertich strekkende is, het recht om hun beesten die uit de weide duin- of zeewaarts zijn **geloopen** en door den duinmeyer zijn geschut, te lossen tegen een groot 1) voor elk beest, zoo menigmaal zij geschut worden.

14". Wanneer er binnen de stede en het ambacht eenig geschil of gevecht mocht voorkomen, zijn baljuw, schout, schepenen, raadslieden en boden gerechtigd vrede te maken tusschen de twisters ; wordt die vrede geweigerd, ten tweedenmale verbeurt de **twister** tweemaal 10 pond en ten derdenmale zijn lijf en goed. Mocht iemand, hetzij baljuw, schout, schepenen, raadsman of bode, „misdoen aen live of aen goide”, dan zullen Wij (de graaf) deze zaak zelf berechten met onze heerlijkheid, buiten en

1) Of een halve stuiver (= 2½ cent).

zonder kennis en vonnis van onze mannen en schepenen van Noirtich.

15°. Consenteeren en willen Wij dat deze handvesten en die van onze voorvaderen alsmede die onze opvolgers der stede van Noertich zullen geven „bewaert sullen wesen ende beslaen in toecomenden tiden van twee huysluden binnen onser vrihede van Noertich geseten”.

Gelijktijdig met den brief van het stederecht (1 April 1397 [1398]) schonk graaf Albrecht van Beyeren den „poirteren van Noertich, die nu tertyt wonen binnen der vryhede van onser stede van Noertich ende in toecomende tiden dair wonen sullen” een privilegie, waarbij zij — behalve den vrijdom van tollē in het graafschap van Holland en Zeeland, zie boven punt 8 — ook tollenvrij mogen varen met hun schepen en goederen, te lande en te water „voirbi onse tollē tot huesden¹⁾, gheliken andere onsen steden van Hollant”²⁾.

Het verleende stederecht aan het dorp of het gedeelte der ambachtsheerlijkheid, rondom de kerk en tusschen de twee wateringē gelegen, beviel echter „den ghemenen luden uten dorpe ende ambocht van Noertich” niet. Het stederecht was n.l. aangevraagd door „enigerhande luden wt onsen ambocht van Noertich die daertoe niet gemachticht en waren eendrachtelic van onsen ghemene dorpe ende ambocht”, waarom het recht niet was verkregen „bi ghemene overdracht onser lude wailgeboren ende huyslude eendrachtelic”. De daartoe bevoegde

1) Heusden.

2) Ook deze brief staat ingeschreven: register Bloys XV, fol. XXI.

„luden” brachten met goede bescheiden graaf Albrecht deze handeling onder het oog, leverden hem kort en goed de bezegelde brieven en handvesten wederom over en verzochten hem „oetmoedeliken” om de Noertigers weder te zetten in zulk een recht als zij genoten hadden in den tijd van heer Guy grave van Bloys.

De graaf, in overleg tredende met zijnen „rade”, nam de handvesten van het „poirtrecht van Noertich” terug en stelde hen in het genot van „alle vrijheden ende dienst die in deselven hantvesten begrepen is”¹⁾. De conditiën en vrijheden, uit de vorige privilegiën getrokken, gaf hij over in eenen bezegelden brief van 12 Maart 1398 „naden lope van onsen Hove” (1399) ; ze komen op het volgende neer :

1°. Die van Noertich en Noortigher ambacht zullen den graaf dienen in den oorlog, wanneer zij daartoe worden geroepen, met 6 riemen; voor de bede zuilen zij geven 8 riemen²⁾, gelijk de anderen in Rijnland, en „van den jaerscot” zullen zij als tot heden het gewone bedrag betalen.

2° Vrijdom van tollén te lande en te water in Holland en Zeeland, als art. 8 van het stadsrecht-privilegie.

3°. Recht tot lossing der „hoeftbeesten” door de duunwaerders” geschut, als art. 13 van het stadsrechtprivilegie.

1) Aan den kant van den stederechtsbrief in het register »Bloys XV” staat aangeteekend: »Dit privilegie is te nyete gedaen ende daer is een ander gegeven, hierna foliis LVI, LVII.”

2) Eigenlijk roeiers om op de riemvaartuigen te dienen. De riem in geld gebracht kwam per stuk op 20 tot 80 ponden van 40 grooten. Zie Mr. S. v. Leeuwen, Costumen, bl. 70.

4°. Recht tot borgstelling voor ambtelijke overtreders; als proeve van stijl de volgende tekst: „Item hebben wij gegeven ende gheven onsen luden binnen den voerñ. dorpe ende ambocht geseten, waer dat sake dat yement binnen den voerscreven ambocht geseten wailgeboren of huysman misdede of bruecte jegens ons (n.l. den graaf) ende onsen nacomelingen in eniger manieren hoe dat dat waer, die en soude onse baliu, scout of rechter niet vangen, stocken ¹⁾ of houden also verre als die bruekige syn lyf ende syn goet verborgen ²⁾ mochte, dat is te weten waer die bruekige besaect ³⁾ worde van saken die hi mit sinen lyve ende mit sinen goede ⁴⁾ sculdich waer te beteren ⁵⁾ so soude men verborgen mit also goeden luden ende riken als hi selve waer, mair waer die bruekige besaect van penning boeten so mocht men verborgen mit also riken luden als hi selve waer him tot onsen gerecht te brengen ende rechte te plegen ende te voldoen wes him mit recht ende mit vonnisse over gewyst ⁶⁾ worde, ten waer dat die sake alsulc waer dat wise mit onser heerlicheit sculdich waren te berechten. Dit sal gedueren tot ewigen dagen” ⁷⁾.

13 Maart 1398 (1399) of één dag na de bezegeling dezer nieuwe handvest schonk de graaf

1) boeien.

2) borgstellen.

3) beschuldigd of veroordeeld.

4) goederen.

5) vergoeden of boeten.

6) geoordeeld.

7) Deze en de twee volgende origineele brieven zijn nog aanwezig in het charterkistje van het archief der burgerlijke gemeente.

den „goede lude wailgeboren ende huyslude, die nu ter tyt wonen binnen **onsen ambocht** van noertich ende in toecomende tiden dair wonen sullen” een vernieuwd privilegie van tolvrijdom voorbij de tollén te Heusden, welken vrijdom ook de steden van Holland bezaten.

Beide laatste brieven van graaf Albrecht waren vergezeld van eenen confirmatiebrief van diens zoon Willem van Beyerén, dato „Donredages na Sinte gregorys dach 1398” (13 Maart 1399) waarin hij confirmeert of bekrachtigt „al zulke punten van privilegien ende hantvesten als onse lieve Here ende vader hertoge ailbracht van beyeren Grave van henegouwen ende van Hollant **onsen** goeden luden van noirtich gegeven ende bezegelt heeft, **gelikerwijs** dien brief die sy van **onsen** lieven Here ende vader voirsz. dair of hebben dair onse tgegenwoirdige brief duersteken is, inhoud ende begrijpt.”

Zoo is Noordwijk dorp en ambachtsheerlijkheid gebleven. Nog ruim anderhalve eeuw lang werd aldaar „die Justicie geadministreert bij een asing ende buyeren” tot op verzoek van den ambachtsheer, de gemeene bureu en ingezetenen van Noortwyck door keizer Karel V, bij zijn octrooibrief van 3 1 Maart 15 54 „voor Paesschen”, (1555) aan Noortwyck het recht vergund werd aldaar „recht te mogen doen ende de Justicie te administreren met scout ende scepenen, daertoe nut ende bequaeme bevonden zijnde, de welcke scepenen zullen genomen ende gestelt worden bijden ambachtsheere van noortwijk indertijt wesende” ¹⁾. De vierschaar dezer

1) Deze origineele octrooibrief bevindt zich in het archief der heerlijkheid Noortwyck ten huize Offem.

schepenen heeft stand gehouden tot in het begin der 19de eeuw, toen door de inlijving van ons land, bij het Fransche keizerrijk het rechtswezen een geheel nieuwen vorm heeft aangenomen.

Noordwijk-binnen,
26 December 1913.

J. KLOOS.

BLADVULLING.

De eerste suikerrafineerderij in Holland.

Na de troebelen, die zoovele nijveren uit de Zuidelijke Nederlanden verdreven, trachtten de gebroeders Pieter en Jasper de Morimont hunne te Antwerpen gevestigde suikerrafineerderij eerst naar Engeland over te brengen en daarna wendden zij zich tot de Leidsche regeering om vrijdom van wijn- en bieraccijns en van waakdiensten en inkwartiering. Den 16^{en} Mei 1577 besloot de regeering om aan de toen omstreeks 60 jaar oude gebroeders, die zich „generen met de neringe van alderley suycker te rafineeren” het poorterschap der stad aan te bieden en hun vrijdom te verleenen van waakdienst en inkwartiering, doch om het verleende van vrijdom van wijn- en bieraccijns voorloopig aan te houden „ter tijt ende wijlen toe, men zal hebben gezien wat neringe de toonders binnen dezer stede zullen maecken.”

Het stadsbestuur schijnt minder vertrouwen gehad te hebben in deze nieuwe industrie, dan de gebroeders de Morimont, die met hun fabriek geheel Holland van suiker hoopten te voorzien.

J. C. O.

50-Jarig huwelijk van een Leidschen Burgemeester.

De heer Ed. IJdo, boekdrukker alhier, deelde mij onlangs mede een penning te bezitten van de familie Hubrecht, op welken hij geen prijs stelde en welken hij reeds meermalen voornemens was geweest aan „de Lakenhal” te geven, doch nu aan mij schonk. Gaarne aanvaardde ik het mij onbekende en in de penningkundige werken niet beschreven stuk, echter onder voorbehoud het aan het stedelijk museum af te mogen staan, zoo bleek, dat het op een leidsche familie betrekking had. Dit bleek uit de op- en omschriften niet. Reeds op blz. 112 van het *Leidsch Jaarboekje* voor 1912 wees ik op de eigenaardigheid, dat bij de overgroote meerderheid der familiepenningen, de plaats van overlijden, de woonplaats der echtelieden enz. niet is vermeld, zoodat behalve van zéér bekende persoonlijkheden het voor den penningkundige zoo goed als onmogelijk is de penningen thuis te brengen. Dirks Repertorium n°. 2392 vermeldt : 1693 (lees : 1793). Gouden bruiloft van J. Hubrecht en A. L. van Lanschot en verwijst naar *Navorscher* VII blz. 165, waar ik slechts hetzelfde regeltje vond

in een (vervolg) lijst van bekende nederlandsche huwelijkspenningen. Een bijlbundel op den penning wijst op het burgemeesterschap, een staf met Minerva-beeld deed vermoeden, dat de bruidegom tot eene universiteit — een sluis, dat hij met een water — of hoogheemraadschap in betrekking stond.

Bij Leiden het onderzoek beginnend bleek alras, dat Mr. Jan **Hubrecht** aldaar 13 maal het burge-meesterschap heeft bekleed, waar burgemeesteren van 1575—1795 van rechtswege kuratoren waren der **hoogeschool**¹⁾ en dat hij in 1789 hoogheemraad werd van Rijnland (zie de lijst van hoogheemraden op het **gemeenelandshuis** van Rijnland); het onbeschreven stuk kon dus aan Leiden worden toegeschreven en werd dan ook aan het stedelijk museum afgestaan.

De voorzijde van den fraaien zilveren ²⁾ penning met een middellijn van 54 m.M., toont ons het gouden bruiloftspaar, den man in toga met allongepruik, elkander de hand reikend over een brandend altaar, waarop in slangenrond het getal L is aangebracht; boven deze voorstelling den naam Jehovah in hebreuwsche karakters, omgeven door een kransje van wolkes en een **breeden** stralenkrans. Hem danken de echtelieden voor al wat zij goeds ontvingen; het omschrift, waarop de bruidegom met de linkerhand wijst, zegt het ons: HY WAS DE BRON VAN AL ONS HEYL. De **afsnede** draagt den naam van den medailleur: 1. c. HOLTZHEY F. en den datum: DEN 28 MEY — MDCCXCIII.

1) *Quator Consules quotannis creati curatorum collegae jure suo. Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae (1875).*

2) Een gouden exemplaar en de stempels berusten in het familie-archief der Hubrecht's.

De keerzijde heeft als omschrift de namen: MR. JAN HUBRECHT EN AGATHA LYDIA VAN LANSCHOT. Op gekruiste bijlbundel en staf met Minervabeeld, palm- en olijftakken rusten de saamgestrikte wapens, Hubrecht : ingoud een keper, ruitsgewijzegeschakeerd van rood en zilver, vergezeld van drie groene bladerlooze eikels, met de stelen omlaag, (2, 1) de onderste doorstoken met twee pijltjes ; van Lanschot : in zwart drie verlaagde gouden drielingsbalken, vergezeld van een halven gouden leeuw, voortkomende uit den bovensten balk: onder de wapens een vliegend lint met het opschrift: **INDENECHTVEREENIGD 28 MEI 1743.**

Het benedenste deel van de keerzijde toont ons op den achtergrond een duinlandschap, waarin een jager op de hazen- of konijnenjacht, (doelende op het Meesterknaapschap van Holland en Westfriesland), op den voorgrond een dijk met sluis en brug.

Het geslacht Hubrecht is afkomstig uit Vlaanderen, waar zij reeds in de 13de eeuw als magistraatspersonen in Brugge voorkomen. De hollandsche tak was sedert 15 Februari 1590 te Leiden gevestigd, waar Jan Hubrecht, geboren te Eecloo in Oost-Vlaanderen, op dien datum poorter werd ¹⁾. Zijn zoon Pieter (1570—1647) was dekendrapenier te Leiden, zijn kleinzoon Jan (1606—1669) lakenfabrikant en koopman aldaar ; diens zoon Dr. Johan Hubrecht, mede alhier woonachtig (1655 — 1706) was de grootvader van onzen Mr. Jan. Zijn vader Mr. Josias Hubrecht, geb. 15 Mei 1685, die in 1724 kapitein van de burgerij, in 1731 veertig-raad, in

1) *Nederlands Familie Archief*, bewerkt door J. H. Scheffer *Genealogie van het geslacht Hubrecht*, Rotterdam 1879 *Nederland's Patriciaat* 1^e jaargang rgro.

1737 schepen van Leiden en in 1740 gekommitteerde ter Staten Generaal werd, huwde te Leiden in 2^{en} echt 1 Augustus 1713 met Maria van Lanschot, uit welk huwelijk te Leiden 7 Augustus 1718 als eenig kind Jan Hubrecht werd geboren. Den 15^{en} Maart 1730¹⁾ als student aan de Hoogeschool in zijn vaderstad ingeschreven, promoveerde hij 1 Augustus 1738 tot meester in de rechten op proefschrift : *De acquirendo rerum dominio*. 10 Oktober 1743 werd hij kapitein van de burgerij onder het Oranjevaandel, 18 Oktober 1748 veertig-raad in de vroedschap, 25 Juli 1754 schepen van Leiden, 1 Mei 1757 gekommitteerde ter Staten Generaal, 14 November 1764 burgemeester en 4 September 1765 schout te Leiden, 12 September 1765 Meesterknaap van Holland en Westfriesland, 10 November van hetzelfde jaar hoofdofficier der stad Leiden, 1 Mei 1772 hoogheemraad van het Groot Waterschap van Woerden, 1 Mei 1774 gekommitteerde, raad, 26 September 1789 hoogheemraad van Rijnland; in 1793 het jaar van onzen penning was hij voorzittend burgemeester.

Hij overleed te Leiden 5 April 1794 en werd begraven in de St. Pieterskerk.

Zijne echtgenoot, achterkleindochter van zijn grootvader van moeders zijde, werd geboren te Leiden 17 November 1723 en overleed aldaar 13 November 1807. Haar vader was Mr. Johan van Lanschot, kapitein der schutterij, raad, schepen, hoofdofficier en burgemeester van Leiden, meesterknaap van Holland en Westfriesland; haar moeder Françoise Margaretha Meerman. Behalve een drietal

1) Volgens het *Album Studiosorum* in 1731 (zelfde datum).

jonggestorven kinderen werden uit hun huwelijk geboren Mr. Josias Johan Hubrecht (20 April 1746), later Sekretaris van Leiden en Johanna Françoise Agatha Hubrecht, (7 April 1753), die 15 September 1782 huwde met Anthony Gustaaf van Boetzelaer, luitenant-kolonel der kavallerie ten dienste dezer landen, die later ook burgemeester van Leiden werd. Op deze twee bij de gouden bruiloft nog in leven zijnde kinderen duiden de twee vruchten, die de olijftak, op de Kz. van den penning draagt.

Frans van Mieris droeg zijne *Beschrijving* der *Stad Leiden* in 1772 op „aan de Wel Edele Groot Achtbare Heeren de Heeren die van den Gerechte”, o.a. aan mr. Jan Hubrecht, schepen, wiens familie-wapen ook voorkomt op de omlijsting dier opdracht.

W. K. F. ZWIERZINA.

BLADVULLING.

President John Adams te Leiden.

„Dat Boreel aan Lijnden hadde gesegt, dat Adams te Leyden sijnde geweest, aldaer aen verscheyde fabriquanten en cooplieden hadde gesegt, dat hij hun verzekeren konden, dat zij gene lakenen carsayen etc. genoeg soudén kunnen maken en leveren omme nae America te worden gesonden . . .”

Gedenkschr. van G. J. van Hardenbroek III, 469
op 9 April 1782.

K.

INHOUD .

Een woord vooraf	Blz. V
Vereeniging »Oud-Leiden» : Verslag over het jaar 1913.	VII—X
Statuten, bestuur en ledenlijst.	XI—XVIII
Korte kroniek van Leiden en Rijnland	XIX—XLI
Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen en besturen	XLI—XLVIII
Voor het publiek toegankelijke verzamelingen .	XLIX

IN MEMORIAM :

P. F. Rollandet, door Mr. J. H. Goudsmit . .	LIII—LV
Ds. J. J. van Walsem, door J. Kloos	LVI—LVIII
Dr. G. M. Kruimel, door Dr. J. G. van der Sluys	LIX—LX
A. W. Sijthoff, door Dr. P. J. Blok	LXI—LXIII
Mr. P. A. Tichelaar, door Mr. H. van Goudoever	LXIV—LXVIII
Dr. J. S. Speyer, door Dr. J. Huizinga . . .	LXIX—LXX
Dr. F. A. Jentink, door Dr. R. Horst	LXXI—LXXIII
A. J. Binnendijk, door S. P. Perdijk	LXXIV—LXXX
Het jaar 1813 en zijne glorie, door Dr. L. Knappert (met portret)	1—28
De schennis van Lucas van Leiden's Laatste Oor- deel, door Jhr. Mr. Victor de Stuers . . .	29—30

	Blz.
Huisnamen te Leiden, door Mr. Dr. J. C. Overvoorde	31— 42
Het grafveld van Rijnsburg, door Dr. J. H. Holwerda (<i>met twee afbeeldingen</i>)	43— 49
Grootvorstelijk bezoek in Leiden in Maart 1814, door Z. Exc. G. J. W. Koolemans Beijnen . .	50— 58
Landing van den hertog van Brunswijk, door J. Kloos	59— 61
Het dagboek van een Leidenaar uit den jare 1747, uitgegeven door S. J. Le Poole L.Gzn. (<i>met ééne afbeelding</i>) , , .	62— 84
Het Gereformeerd Minne- of Arme Oude Mannen- en Vrouwenhuis binnen Leiden, door F. Gordon (<i>met twee afbeeldingen</i>)	85— 102
Brieven van Rudolph en Willebrord Snellius, door Dr. J. A. Vollgraff	103 — 111
Een merkwaardige munt- en prijsstheorie van de Leidsche vroedschap uit de XVI ^{de} eeuw, door W. S. Unger	112-114
Het Invalidenhuis aan den Middenweg, door H. W. Fischer (<i>met ééne afbeelding</i>)	115— 119
Noertich's stederecht, door J. Kloos	120 — 131
Vijftigjarig huwelijk van een Leidschen burgemeester, door W. K. F. Zwierzina	132-136
Bladvullingen blz. 28, 30, 42, 111, 114, 131, 136	